

16+

ISSN 0235 - 0173

Самур

Межид Гъажиев
(1929 - 1985)

5/2019

сентябрь - октябрь

Самур

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

5

2019

сентябрь - октябрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КЪИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим ИСМАИЛОВ. Нубатдин
къумпара.....3

ШИИРАТ

Азиз АЛЕМ. Зи мураддин манифест.
Шиирар.....5

МЕЖИД ГЪАЖИЕВАН 90 ЙИС

Гъажи КЪАЗИЕВ. Рикелай фидач. *Макъ-
ала*.....21

Къасум Фаталиев. Чалан зурба уstad.
Макъала.....23

Межид ГЪЖИЕВ. Гъзентиди эхир. *По-
ваестдай чукар*.....25

ШИИРАТ

Абдуселим ИСМАИЛОВ. Къиникъикай
кичле жемир са кIусни... *ЦIийи шиирар*...34

ГЪИКАЯТ

Нариман ИБРАГЪИМОВ. Зегъерлу
къисас. *Повестдин эхир*.....41

КЪАДИР РАМАЗАНОВАН 90 ЙИС.

Владик Батманов. Юбилярдикай гаф.71

Къадир Рамазанов. Самур вацIун стIал
я зун. *Шиирар*.....72

ГЪИКАЯТ

Гъажи Ильясов. Художникдин суьгъбе-
тар. *Эсседай къилер*.....76

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегьемедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:
Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур №5, 2019
сентябрь - октябрь
На лезгинском языке

ЦИЙИ ТІВАРАР

Марьям Къазибекова. Вун галачиз. Дидедин
къайгъуяр. *Шиирар*.....92

КЪАРАВИЛИЯР.....94

Выход в свет 1.10. 2019 г.

Тираж 335 экз

Печать офсетная

Бумага офсетная

Формат 70 х108 1/16

Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7

Заказ № 444

Цена свободная.

Типография: ООО «Издательство «Феникс - пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от
22.04. 2019 г.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

*Адрес редакции и издателя: 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.*

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай делилрин дуъзвилил патахъай жаваб авторри чпи гуда. “Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хъийидайла, журналдин твар кьун

Редактордин гаф

Абдуселим ИСМАИЛОВ

НУБАТДИН КЪУМПАРА

Электронный такъатар майдандиз акъатна, абуру информациядин буш-лухра агъавал ийиз эгечІна, инсанрин уьмуьрдин гзаф терефар акваз-акваз дегизи жезва. Алакъадинбур яз вилик тухвай технологийри гъич чІалахъ тежер хътин нетижайрал гъанва. ИкІ тирди чаз къе гъар садан ихтиярда авай телефондин трубкадин мумкинвилери тестикъарзава.

Гъелбетда, техника ва технологияр икъван къакъан дережайриз хкаж хъун - им къетІен шадвал кутадай кар я. Ида гзаф инсанриз регъятдиз къазанмишиз, асантиз яшамии жедай шартІар яратмишизава. Гъа са вахтунда ада абурувай чтихъ галаз фадлай вердиш хъанвай ва гъар йикъан адетдиз элкъвенвай хейлин шартІар къакъудни ийизва. Къачун чна чи Дагъустандин халкъар. Дагъвияр агъзур йисара чапхунчивили къудратлу ийизвай уьлквейрин гагъ идан, гагъ адан истисмардик акатиз-хкатиш хъайибур тир. Империяр далудихъ галай къуватри халкъарал, абурун милливилини руьгъ бамшиариз, чпин чІалар, гъейри дин-иман илитІиз хъанай. Тамам къад лагъай асирдалди.

Къад лагъай асир чи халкъар патал къазанмишунринди хъана. Вири патарихъай. Руьгъдин уьмуьрдин терефар къачуртІа – иллаки. КІел-кхъин, ктабар-журналар, газетарни милли театр, радио ва телевидение ва икІ мад. Гъайиф хъи, электронный такъатар икъван вилик фини чи халкъарин гъа и къазанмишунар къурхуллувилик кутунва.

Къе ахътин макъамдал агакънава хъи, гъукуматдин дережадани кваз, абурун гереквал амани, тахъайтІа, амачни лугъуз, веревирдер ийизва. Им, гъелбетда, фикир гутадай кар я.

Гъар гъикІ ятІани, уьмуьр ва адан шартІар виликди физва, адет хъанвай крарин чкадал масадбур къезва. ЦІийи пешеяр, терминар пайда жезва. Месела, «блогер» хътин. Иллаки чи республикада а блогерар лугъудайбуруз къетІен фикир гузва. Йиса са шумудра форумар тухузва, инай-анай къезвай блогерар лугъудайбуруз республика къалурзава, тІуьнар-хъунар гузва. Вуч патал ятІа, йисда къуьчІ хъиз, соьсетра аваз, дуьньядин вири крар шаклувилик кутазвай и ажеб ксари чи гъар йикъан уьмуьрда къугъвазвай роль гъим ятІа, гзафбурун къил акъатзавач. Иллаки пешекар журналистрин...

Блогерар интернетда кIвалахзавай ксар я. Тестикъ жезвайвал, абуруз вакъиаяр вилералди акун, абурукай веревирдер авун, халкъдин, уьлкведин хийирдихъ, я туш зияндихъ тирди къейд авун важиблу туш. Абурун мурад нубатдин къумпара ягъун ва адав тупунив къван ван ийиз тун я.

Интернетда зурба уьлквейрин президентрини кваз кIвалахзава. Месела, США-дин президент Трамп. Саки гъар юкъуз ада вичин твитерда уьлкведин ва вичин администрацидин къенепатан ва къецепатан политикадиз талукъ малуматар гузва. Белки, им хъсан кар я жеди. Амма, муькуь патяхъай, ихътин суал къезва: маса уьлквейри и малуматар гъикI къабулун лазим я? Законрин къуват абурухъ авач, кутIуннавай икърарал абур бинеламиш туш. Нетижада абур къуру малуматар, тичIи хабарар яз амукъзава. Амма гъвечIи велвела СМИ-дин такъатра абуру къарагъарзава, гъатта гъукуматрин къилевайбуруни абур фикирдиз къачузва. Яни ягъзавайди къумпара ятIани, ван тупунинди ийизва.

Интернетдикай менфят къачуз кIвалахзавайбур исятда виринра ава. И муькъвара Чечен Республикадин къил Рамзан Къадырова имам Шамилакай ва адан девирдикай вичин фикирар кхъенай. Кваз такъунайтIани жедай, гъелбетда, амма Дагъустанда адан фикирри гзафбурун гъулгъула ва абур инкарзавай жавабар арадиз гъана.

Я и патан, я а патан гъахъвални нагъахъвал чавай тестикъариз жедач. Вучиз лагъайтIа тарихдин вакъиайрив ва абурухъ галаз алакъалу машигъур тIварарив и падни а пад гъарма вичин терзар гваз эгечIдай адет я. Муькуь патяхъай, къенин юкъуз саки къве виш йисан вилик хъайи вакъиайриз ва абурун иштиракцияр, регъберар хъайи ксарин крариз атIай къиметар гуз алахъун – имни файдасуз чалишимшивал я. Вичин девирдин, вичин халкъдин игит яз тарихда мягъкем чка къунвай тIварцIикай шаклувилер гваз майдандиз экъечIунни.

Имам Шамилан девирда Дагъустандин халкъаризни тIимил магърумвилер акунач. Иллаки Аваристанда тамам хуьрер, хзанар ва тухумар терг хъайи дуьшуьшарни малум я. Амма Шамил себеб яз ваъ! Ам милли азадвал патал женгиниз къарагънавай халкъдин къиле акъвазнавай регъбер тир. Къурбандар, телефвилер галачир женгерни жедай затIар туш. Абур дуьньядин вири халкъарин тарихра хъанвай ва мадни хъжедай крар я.

Дагъвийри I9-асирдин саки са паюна Урус пачагълугъдихъ галаз чIугур женгериз къенин юкъуз къиметар хугуз алахъун кутуг тавунвайди тестикъарзавай къилин делилни ам я хъи, Дагъустанни, Чечняни, Урусатни, гзаф маса миллетарни галаз, са уьлкве я. Абурун садвал уьлкведин абадвилин ва халкъарин умудлу гележгедин замин я. ГъакI тирвиляй, саки къве виш йисан вилик хъайи вакъиайрикай и пад, а пад хъана рахуни уьлкведин ва халкъарин садвиле анжах зиян гуда. Зиян хкатдай крарикай вучиз рахада къван?..

Шишрат

Азиз АЛЕМ

ЗИ МУРАДРИН МАНИФЕСТ

(Муъгъуъббатдин алемдиз сиягъат давам жезва)

2018-йисуз «Самур» журналдин I-нумрадиз «Цун цай» лагъана кьил ганвай зи шишрин самаш (подборка) акъатна. Ам муъгъуъббатдин алемдиз авунвай са гъвечли сиягъат тир. Журналда тайин хъанвай къадардилай гзаф хъуниз килигна, шишрин са пай чап тавуна амукъна. Гила чна рамсабриз (келзавайбуруз) и шишрин нубатдин пай теклифзава. Буюр, келла, къимет це!

Редакцияди ганвай мумкинвиликай менфят къачуна, заз виликдай чапдиз акъатай самашдин гъакъиндай телефондай ва гуъруьшира чпин фикирар лагъай вири юлдашириз риклин сидкъидай чухсагъул лугъуз кIанзава.

КЪЕЛЕМНАЗ

Вун жисим я, зурба жисим,
Къелем хътин Къелемназ.
Куькдава зи риклин гъар сим.
Вун жисим я, зурба жисим.
На гузва экв, на гузва чим
Алемдизни Алемаз.
Вун жисим я, зурба жисим,
Къелем хътин Къелемназ.

Ялварзава за Фелекдиз:
Вун хътинбур мад хъурай!
Акурай бахт гъар эркекдиз.
Ялварзава за Фелекдиз:
Къуй дуьньяди, пак куьмек хъиз,
Ви капалай яд хъурай! –
Ялварзава за Фелекдиз:
Вун хътинбур мад хъурай!!!

19.07.1970.

МУС?

(Хайнаш)

Вун къуна къужагда мус ксуда зун?
Ви назик пIузар хъваз мус ацIуда зун?
Турфанди къарсурай гуьлуь хъиз вуна
Ашкъидин лепейрив мус къачуда зун?

Чилерал алаз вун ава цавара,
Иблис хъиз рехивал къекъвез чIарара.
Гуя чаз Халикъди гуда къве уьмуьр,
Физва чи гьар са югъ гафар-чIалара.

23. 01.1993.

КЪИЗИЛГУЪЛЕР ХЪУЪХЪВЕРАЛ

(Сонет)

Заз кIан хъана пIагъарривди женнетдин
Ви хъуъхъверал къизилгуълер алкIуриз.
«Къе зав капI гва!» - лагъана на туьгметдив,
Кузвай гьилер зи хуруда акIуриз.

Вун пакди я – Гуьзелвилин Аллагъ я.
Заз акунач Аллагъди капI авуна.
Вун зи иман, зи хиялрин панагъ я.
Зун ксузвач ви тIвар эзбер тавуна.

КапI авуртIа, за авуна кIанзава:
Гьикъван гана за ви рикIиз азабар!
Элекъариз жезвач дертлу ччан завай:
ТIмил хъанва зи ашкъидихъ сувабар.

«Къе зав капI гва», - лугъузва на секиндиз,
За женнетдин пIагъар гузва къизгъиндиз...

1992.

ШАГЪАРИН ПРОФЕССОР

Ваз кIанзава заз чир ийиз
Шагъар гунин устадвал.
Гафаралди на жувакай пIир ийиз,
Краралди
 Жагъурзава зун есирдай
 ЧIагай, гуьрчег мустадвал¹.

Шузарривди на къирзава
Зи ччинал ви пIагъарин.
Зун аял туш са-са элиф чирзавай,
Профессор я
 Гьатта гьарна гьарем авай
 Тежрибалу шагъарин...

31. 08. 2003.

¹ Мустадвал – тебииди хъиз къалурзавай къалп уюн, кар (наигранность)

РЕКЪИДАЛДИ, РЕКЪИДАЛДИ...

Ашкъидизни сарар кІанда
Муьгъуьббатдин яр-емишар нез жедай,
Симург къушран лувар кІанда
Ирид цавай, ирид чиляй нур чукІуриз къвез жедай.

ШуьтІкъвей ашкъи низ я герек?!
ГьикІ алуқІда на руьхъ хьанвай либасар?!
КІандатІа яр хьана гуьрчег,
На вегь адан цІай квай къулаз вахт-вахтунда кІарасар.

Ашкъи рагъ я, кутаз химир,
ЧкІанвай ви, саз хьиз, тІарам бедендиз.
Вун килигмир, хьана жими,
Ви гардандал фул кваз кузвай зи гьилерин кемендиз.
На элкьуьра, гана эмир,
Ви ширин ччан куьтягъ тежер, икрагъ тежер Темендиз

Рекъидалди,
Рекъидалди
Чун сад-садан
Къужахда.

29.09.2001

АНЖАХ

(Сарха-сайта)

Са вахтара анжах коньяк хьвадай вуна,
Зи виш темен анжах садай къадай вуна.
Бед завалриз, серт ялавриз тахъай табий
РикІе анжах умуддин цуьк цадай вуна.

Чалкечирри чакай анжах шер авуна,
Чи ашкъиди – гьайиф! – анжах фер авуна.
Гила вакай муьмин хьанва, закай баби.
Къе заз вуна анжах цуру хьвер авуна...

17.04.2009

ЭХИРИМЖИ ТЕМЕН

(Къуд тахан триолет)

Ваз хгана эхиримжи темен за:
Сад тахъана, чара жезва рекъер чи.
Вахъ гъасрет яз падна шумуд лекъен за.
Ваз хгана эхиримжи темен за.
КІватІ хыйизва муъгъуъббатдин елкен за,
Са вахтара агуд авур рикІер чи.
Ваз хгана эхиримжи темен за:
Сад тахъана, чара жезва рекъер чи.

Ваз хгана эхиримжи темен за.
Зун себеб яз чукІурмир на кІвал жуван.
Гъазурнава Дулдул хътин семен за.
Ваз хгана эхиримжи темен за.
Ви суъретдив безетмишда кетен за,
Къезилариз хевлетлухда тІал жуван.
Ваз хгана эхиримжи темен за.
Зун себеб яз чукІурмир на кІвал жуван.

Ваз хгана эхиримжи темен за,
Вил къуру яз, туъд накъварив ацІана.
Хамдиз хуъда чи гуъруъшрин чимен за.
Ваз хгана эхиримжи темен за,
Къуна кІевиз ви шем хътин беден за
Руъгъдин девран экуъ жервал датІана.
Ваз хгана эхиримжи темен за,
Вил къуру яз, туъд накъварив ацІана.

Ваз хгана эхиримжи темен за
На хкажай ирид цавун гъуъндуърдай.
АлкІурзава ви гуърцелдал леэн за.
Ваз хгана эхиримжи темен за.
Тадач ви тІвар эзбер тавур мескен за:
Дуънья тирвал ашкъидин цІай куъкІурда!!!
Ваз хгана эхиримжи темен за
На хкажай ирид цавун гъуъндуърдай.

10. 12. 1992.

ГЪАР ЙИФИЗ

Акьатзавач вун зи рикIяй садрани,
Гьам зун муях¹, гьам зун шарша² берета.
Вун ахварай аквазва заз ядрани.
На ттунва зун ви суьгьуьрдин желеда.

ХьаначIани чи кьисметар сад ийиз,
АватIани вун гьейридан кьужахта.
КIуф кIуфа тваз зи субай руьгь шад ийиз
Ви руьгь ава гьар йифиз зи ужагда.

26.09.2015.

САШКЪА³

(Новелла)

Вучиз акI зал хьуьрена вун,
Сувар тирла заз вун акун?
Зак тахсир квач: вал бенд я зун.
Нани лагь: «Эхь»,
Йиф акьатна,
Жедалди экв.

Пакамахъ заз акуна вун,
Ирид цавук хкIуна зун.
Амма на заз кьайидаказ
Лагьана: «Ваь!»
Заз амукьна
Сузалу «Вагь!»

Фена йисар. Гьалтна чун чал.
Захъ хьанва ад: гьам кIвал, гьам мал...
На лагьана: «Зун бенд я вал.
Нани лагь: «Эхь!»,
Йиф акьатна,
Жедалди экв».

Пакамахъ ваз акуна зун.
Ирид цавук хкIуна вун.
Амма за ваз кьайидаказ
Лагьана: «Ваь!»
Ваз амукьна
Сузалу «Вагь!»

10.05.1973

¹ Муях - трезвый

² Шарша - пьян

³ Сашкъа – гзаф ишлемишна шит хьанвай гаф – Чал, фикир (банальность).

РЕХИ ХЪАЙИ ЦУЪК

(Къве тахан октава)

На лагъана зайиф хъанва вилер ви,
Кѐлиз жезмач гвачир чѐавуз айнаяр.
Вуч фад рехи хъана пекдин тилер ви?
На вуч патал жегъил уьмуър вайна, яр?
Мурк хъиз къанва токдив ацѐай гъилер ви.
За вун патал хъуѐтуькайни майна, яр.
Амма ваз зи рикѐин ялав акунач,
Акурлани, зи гъавурда акъунач.

Вун гъвергъвер я, гатфарикай эллериз
Хабар гана, гатфар такур вилериз.
Шумудра вун зи «свас» хъана «ишедай»:
Шагъаривди асундай за хъуьхъвер ви,
Вун кѐиркѐириз зи къинерал хъуьредай,
Зун цѐразвай кѐелиз тежез сирер ви.
Эхир, гъатна вун бикейрин жергеда...
Вуч ама вахъ? Самардин¹ цѐун хирер ви.

23.01.1999

ТЕМЕНРИН ТАЛАВАР

На эхнатѐа ашкъидин дерт,
Эхда вири гъар са чѐавуз.
Хъайитѐани девирар серт,
Адан тарци хъийида берт,
Атирар гуз чилиз-цавуз.

Бузхана хъиз жедалди рикѐ,
Къуй ашкъидин ялавра хъуй.
Кайитѐа зун – авуна пикѐ -
Бахтлу хвеш кваз ярдин сивик
Теменрин цѐун талавра² куй!

15. 05. 2003.

¹ Самар – гъайифдин азар.

² Талав – еке пилте. Месэла, жив талавралди ва я талав-талав къвазва лагъайла, им еке-еке пилтейралди къвазва лагъай чѐал я.

ВАЦРАН ЯЛАВ

(Сайта)

Агъ, цийи варз, цийи варз,
Хуш затІ яни цивин ваз?
Хуш затІ туштІа, куъз вуна
Зи рикІ цивин авуна?

Са вил ягъиз цаварай,
Вун кисна зал хъурезва.
Зун, лагъайтІа, авара,
Межнун хъана къекъвезва.

Зун кана ви ялавди,
ЯтІани вун къайиди.
Ви ялавдин къилавди
Къирав я заз гайиди.

Агъ, цийи варз, цийи варз,
Хуш затІ яни цивин ваз?
Хуш затІ туштІа, куъз вуна
Зи рикІ цивин авуна?

МуркІуцІдини кармашда,
Эгер гуърчег ятІа ам.
Къах хъана вун тамашда,
Ахъайна сив, чухваз къам.

Акълтнава лакІаб зал:
«Гуърчегвили кайиди».
Татурай зи азаб вал,
Эй, цаварал хайиди.

Агъ, цийи варз, цийи варз,
Хуш затІ яни цивин ваз?
Хуш затІ туштІа, куъз вуна
Зи рикІ цивин авуна?

За юкъ къуна бакалдин,
Бушарзава челегар
Ви бахт, зи бахт паталди
Жагъин тийиз куълегар...

ЯтІани заз, кІаниди,
Жув вуж ятІа чир хъана:
Гуърчегвални къайи тир
Зун паталди пІир хъана.

Агъ, цийи варз, цийи варз,
Хуш затІ яни цивин ваз?
Хуш затІ туштІа, куъз вуна
Зи рикІ цивин авуна?

02. 07. 2003.

ЖЕННЕТДИН КЪУШ

(Тамгас)

Женнетда зун ханачтІани,
Женнетдин къуш акуна заз.
КІуф кІуфа тваз хъаначтІани,
Катна ам зи кузвай рикІ гваз.

Катна къакъан цаварай пак,
Пак гъиссерал къуриз нулар.
Къакъудна рикІ, кутуна зак,
Зак ашкъидин гужлу лувар.

Амма чидач заз адан муг,
Чидач гъиниз гудатІа лув.
Ширин тІалди ччан ийиз руг,
Ацукънава зун къулан цІув.

Бирдан хъана заз къазран сес
Гималайни ийир магълуб!
Фирагъ хъана хурун къефес:
Зун къаз къванни хъаначни бес
Гъич са рехъни тушир багълу?!

30. 06. 1999.

¹ Чувлдин къазари, зулуз Къибледихъ куъч жедайла ва гатфариз элкъвена Кефердихъ хкъведайла, дубънда виридалайни къакъан Гималайдин дагъларин къилелайни лув гуда.

РУШАН КАГЪАЗ

(Сонет)

Куъруъ йифиз яргъи кагъаз
Кхъена ваз накъваривди.
Чун къведни, яр, чилел алаз,
Рахазва зун цаваривди.

Цавари зи къежей вилер
Булутривди миxъна миxъиз.
Акуна заз бейкеф гъетер
Яру хъанвай, зи вилер хъиз.

Чидач гъетер нел ятIа бенд,
Ни кузватIа, тагуз жаваб.
Зи гъал хъанва къадарсуз бед:
Авунва на зи рикI кабаб.

За гъетериз, квахъна ахвар, -
Вун рикIеваз! – гузва пIагъар.

01. 03. 2004.

РИКIНИ РИКI

(Вад тахан триолет)

Вун галачиз зун гъикI жеда яшамиш
И дуъньяда акIаж хъанвай сузадик?
Чун Аллагъди авуна чал жаламиш.
Вун галачиз зун гъикI жеда яшамиш?
Къвез зи кIулал дердер жезва къаламиш.
Вай жезва зун къизилгуъл хъиз къузадик.
Вун галачиз зун гъикI жеда яшамиш
И дуъньяда акIаж хъанвай сузадик?

Вун галачиз зун гъикI жеда яшамиш:
Вун зи рикIин рикIни рикI я, кIани яр.
Куъз зи ашкъи ийизвач на къавламиш?
Вун галачиз зун гъикI жеда яшамиш?
ГъикI ийин за яргъи йифер къатламиш:
Заз къуъд туна, уътмиш жезва къарнияр...
Вун галачиз зун гъикI жеда яшамиш:
Вун зи рикIин рикIни рикI я, кIани яр.

Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Вун патал жув хуьзва хамуз, харуз за.
Ви пІагъарихъ зи хурар я сусамиш.
Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш
Зи жегъилвал – ийизвай вун рагъламиш! –
Хутахдани жувахъ галаз суруз за?
Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Вун патал жув хуьзва хамуз, харуз за.

Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Зи Лукъман яз на ийизвач дарман заз.
Вунни тек я? Квез я теквал ярамиш?
Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Чизмач ччандиз вуч затІ ятІа асайиш,
Гъарам хъанва дишегълидин девран заз.
Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Зи Лукъман яз на ийизвач дарман заз.

Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Ви руьгъ авай и дуьнья заз рекъизвач.
Жезвач завай вун сакІани тавламиш.
Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Гьикъван ийин жуван гьиссер давламиш.
Сагъ яз сагъ туш, я къена зун рекъизвач.
Вун галачиз зун гьикІ жеда яшамиш?
Ви руьгъ авай и дуьнья заз рекъизвач.

26. 05. – 09. 06. 1998.

ЧАГЪДИН ЧИРАГЪ

Чун са шегъерда са нефес чІугваз,
Йисаралдини сад садаз такваз,
Гуя генг экуь куьчяр багъри,
Карвандин рехъ хъиз, хъанва чаз яргъи.

Жуьш:

Дарих я, дарих я – цІразва зи рикІ,
Дарих я, дарих я – къуразва зи рикІ.
Дарих я, дарих я – чразва зи рикІ.
Ша зи куьмекдиз
«Тади куьмек» хъиз
Зи чагъдин
Чирагъдин
Лукъманал гъаким!

Вахъ хъиз, азизди, захъ авай хзан,
Амма тир даим чун къведни пашман.
Накъварин гъуле зи ччан жезвай вак,
Ччара хъанва зун – ачух я ваз рак.

ЗатІни кІандач заз – гъилин кинар це,
Вилин нурад це, къизгъин пІагъар це...
Эвездай жуваз къачу зун михъиз,
Къачу зун михъиз юкъузни йифиз.

Пишкешзава ваз за жуван къисмет –
Захъ авай вири девлетрин девлет.
КІантІа вегъ на зун жегъеннедин цІуз,
КІантІа хкажа цаварин цавуз.

Вун галачиз заз дуьнья я ичІи,
Йикъар я мичІи, хиялар – пичІи.
Чир хъухъ, Халикъди хелкънава чун чаз:
Эбеди зун ваз, эбеди вун заз.

05.02.1998.

АЛАЧАРПАН

(Триолет)

Агъ, на зи рикІ гъикъван тІарна –
Къецихъ къвазва алачарпан¹.
Рагъни варз тир заз вун гъарна.
Агъ, на зи рикІ гъикъван тІарна:
И генг дуьнья сур хъиз дарна.
Вакай хъана къара алпан.
Агъ, на зи рикІ гъикъван тІарна –
Къецихъ къвазва алачарпан.

01. 03. 2004

Зун вал бенд я
Зун вал бенд я, авачтІани ихтияр
Вал бенд жедай чи адетар сеbeb яз.
Хиялрикай атІуз гуьрчег бахияр,
Чириз жезвач зи ашкъидин метлеб ваз.

¹ Алачарпан – санал къвазвай живни марф.

Мукъвал-мукъвал заз ви бухах аквазва
Женнетдин нур хъчириз зи ужагда.
Амма йифиз рикI кабаб жез чразва,
Ви чкадал хъуьцуьган къаз къужагда.

07.03. 2010

НЕКЪИ

(Баллада)

Фейила зун дагълариз,
Некъийрив чуьл ацIанвай.
Далдам-зуьрне кукIвариз
Тамам хуьрер атанвай.

Чагъиндавай рушар заз
Некъияр хъиз аквазвай.
Абурун хуш атир хъваз
Зи мег цава къугъвазвай.

Эхирни заз – гъакъи яз! –
Жуван «некъи» жагъана.
Вич некъийрин некъи яз
ТIвар Некъи я лагъана.

Ихтилатриз худ гана,
Агъмиш тийиз гъибетар.
Къве гъликай цIуд хъана,
КIватIна ширин няметар.

Я кас, квез я яргъияр:
РикI элкъвена билбилдиз,
КIватIай вири некъияр
Фена рушан зинбилдиз.

Къазанмишна «чухсагъул!»
Лагъай назик пIузаррив.

Ажеб макъам яна бул
Чи ашкъидин сазари.

Мехъерин гаф кватайла,
Яргъал тупIагъ¹ гана заз.
Зулуз далдам гатайла,
Ярдикай свас хъана заз.

Сусани заз хелветдиз
Вичин «некъи» багъишна.
Рехъ къалурай женнетдиз
За Халикъдиз алхишна.

Тарс гана заз илимдин
Са фикирди метлеблу:
Гва женнетар итимдин
Дишегълидив эдеблу.

Гъа фикирдихъ талим тир
Ава мадни зинетар:
Гва итим тир итимдив
Дишегълидин женнетар.

Чир хъанани гила квез,
Эй мазанар, зарияр,
Куьз цазватIа, вил хъуьрез,
За гъар йисуз некъияр?

2003.

¹ ТупIагъ – разивилин ва я гъейранвилдин лишан яз жуван тупIариз, пIузаррив агудна, пIагъ гун (воздушный поцелуй).

ЧАРАСУЗ СЕФЕРДА

Къуьд. Жив. Гар. Аяз.
Физва зун яргъаз...
КІанда заз ви гаф,
Ви мецин аваз.

Квахънава ахвар,
КІвачерик лувар.
Инсанди гузва
Инсандиз сувар.

Зенгна на бирдан
«ШитІпитІдай» ¹жуван.
Эдем хъана заз
И дуьнья авдан².

Яр, сувар я вун
Заз уьмурда цІун.

05.02.1997

КЪИЗИЛДИН МЕХЪЕРИН ЮКЪУЗ

(Тамгас-файза³)

«Зун ви рикІе, вун зи рикІе», -
Лагъайла за, хъвернай вуна.
«Вун зи рикІе, зун ви рикІе», -
Зи къужахдиз звернай вуна.

«Зун ваз, вун заз хъанва лайих», -
Акалнай ви тупІухъ тупІал.
«Зун вахъ, вун захъ хъанва къаних», -
Чи веледрив ацІана кІвал.

На лагъайла, ваз зун кІанда,
За лугъудай: заз вун кІанда.
Катдай чакай гьар са иблис.

Ашкъидин цІай аваз ччанда,
Иливариз хъсанни пис,
Гур хъана чи гьар са межлис!

Ша, азизди, чи къуьл ийин,
Межлисдикай са гуьл ийин
Гьарда хушбахт ийирвал гьисс.

2003.

¹ ШитІпитІ – мобильный телефон.

² Авдан – гзаф къайи, мекъи чка (*месела, зирзими*).

³ Файза – рикІел хкунин жанр (*мемуары*). Файзар – мемуарист.

АГЪ, ДИШЕГЪЛИ

(Тавшир)

Агъ, дишегъли,
На гъар йифиз гъар чкада
Заз экв гана, лампади хъиз,
ГаначтІани заз гъамиша чимивал.
Амма кІанда, кІанда, кІанда
Заз гъар йифиз гъар чкада
Чимивал
Гудай вуна, пичини хъиз,
Къизмиш хъана,
Къизилгуълдин ранг атанвай.

Агъ, дишегъли,
Ви вилерин, ви гафарин
Къунаш' экв хъиз,
Заз кІанда ви чимивал,
Гъам атирлу,
Гъам суьгъуьрлу
Чимивал ви бедендин
Гъар са чІарчІе киферин,
Гъар са кике тупІарин
Аламатдин ток авай.

Агъ, дишегъли,
Заз кІанда ви чими эквни экуь чим.
Амма жагъизвач гъарна гъар чІавуз.
Белки тахсир зиди ятІа, лагъ вуна.
Анжах сифте яб це, яб це рикІиз зи.
Ада даим гъарайзава хъиткъин жез:
Авач, авач и дуьньяда
Дишегълидин жасаддилаи
Гуьзел-гуьрчег
Са затІни!

Агъ, дишегъли,
Кисзавач зи рикІ...
Рейсад я зун рикІихъ галаз.
Зани кІевиз гъарайзава
Ван жедайвал
Япарал залан хъанвай дуьньядиз:
Дадмишна за гъар са нямет.
Гуьзетсуздахъ билик жедач.

Дишегълиди гудай лезет
Са куънивни гекъиг жедач.

Агъ, дишегъли,
Анжах валай алакьда,
Зи рикI къеняй акъудна,
Ирид цавуз хкажиз;
КIан хъайитIа
Алем тирвал пай ийиз,
Цийи свас
Ракъурдайла квар гваз кIамал сифте яз,
Кимел гъанвай иситIа хъиз,
Гъардаз са кIус жеривал.

Агъ, дишегъли,
Бейкеф жемир шаиррикай
Вун цуъкверив,
Чилин-цавун ивириривни жисимрив
Гекъиг авур береда.
Абур вири ваз муьтIуьгъ я,
Вун абурун хазиначи-сагъиб я.
Адемаз хъиз,
Вун гъар сана
Заз гъар чIавуз Гъава я.

Агъ, дишегъли,
Эглеш жемир,
Лув це, лув це зи къужахдиз,
Колибрийри² хъиз,
КIуф кIуфа ттуна,
Тух жедалди хъвадайвал
Ашкъидин яж³
Ажайиб
Гъич садани садрани
Дадмиш тавур санани.

Агъ, дишегъли,
На гъалчмир зал залан, къайи паркутар
Къе зун терхеба рахазва лугъуз.
Зун хибри туш – ама жуван къапара.
Анжах чир хъухъ:
Заз вун акъван, акъван, акъван кIанда хъи,
Чи беденар сад хъана,
Гуъзел басгъат⁴ тешкилдайвал
И дуъньядин вири - вири жасадриз
КIанивилин чешне яз.

Агъ, дишегъли,
Аламай къван Чилел вун:
Европада, Азияда – вирина
Гъар са чІалал лукІуьн ийиз,
Гъар са диндиз къуллугъ ийиз...
Вун патал зи рикІин ялав хкахъдач.
Гъейран хъанвай вилеривди килигиз,
Фул квай къизмиш гъилеривди
Къаз алахъда ви закІал юкъ,
КІапІажул хъиз, зи къужахда къугъуриз.

Агъ, дишегъли,
Ваз хъел къвемир,
Зун датІана ви дидарда
Хъанва лугъуз даралмиш.
Зун итим я, вун дишегъли.
Чун хелкънава сад садаз.
Гъатта атІа дуьньядани
Дагъмиш жедач вакай зун.
Гъавиляй зун ви гелева гъар сана,
Йикъан къарай, йифен ахвар атІана.

Агъ, дишегъли,
Мужидатрин⁵ мужидат,
Къияматдиз гъарасатдин майдандал
ГанайтІа заз ихтияр,
Къисметдачир квез садазни жегъеннем,
ХъайитІани квехъ лап чІехи гунагъар.
Акси яз,
«Лезгинатдал» илигна,
Ачухдай квез вири-вири ракІарар
Женнетдин.

Агъ, дишегъли,
Зун ччан алай бених⁶ хъиз,
КкІанва чилик,
Гъиле аваз пекдин ягълух –
Ви тІвар авай зи уьмуьрдин тилисим
Къе вуна заз пишкешай,
Уьтуь ягъай ал пІузаррин пІагъарив,
Гъам ви рикІин, гъам ви мецин,
Дуьайринни алхишрин
Юргъ къуриз.

Агъ, дишегъли,
Чилин шардин къве къерехда

АкГурна кьве кІвач,
За лугьзува:
Заз уьмуьрдин хушни эниш кьалурай,
УькІуь-цуру, дава-дарман чир авур
Зи хиялрин конституция,
Зи мурадрин манифест,
Вун дуьньядин нур-абур я,
Вун авачир дуьнья кьий!!!

Агь, дишегьли,
Зун гьамиша кьуваран я ви таж хуьз
Чехивилин, Гуьрчегвилин, Паквилин.
Лув це, лув це, азизди,
Къаварилай къаваралди равназрин⁷
Вири Алем гьейранриз!
Гьала девран кІанивал!
Анжах за ви гьил кьунвайвал вунани
Ахьаймир зи гьил
Садрани!

Агь, дишегьли...

17. 07. 2014.

¹ Кьунаш – кьати, гужлу (*яркий*).

² Колибри – чими уьлквейра жедай виридалайни гьвечи (*I, 5-6 см.*), гзаф гуьрчег кьуш. Абуруз алимри «чан алай ивирар» лугьзува.

³ Яж – нектар.

⁴ Басгьат – са клеткадин эркек-диши жинсерин арада гьарашвилин гьерекатар кьиле фидайла абурун жасадар тамамдиз сад хьун (*гологамия*)

⁵ Мужидат – аламат (*чудо*).

⁶ Бених – памятник.

⁷ Равназ – планета.

Межид Гъажиеван 90 йис

Гъажи КЪАЗИЕВ

РИКЕЛАЙ ФИДАЧ

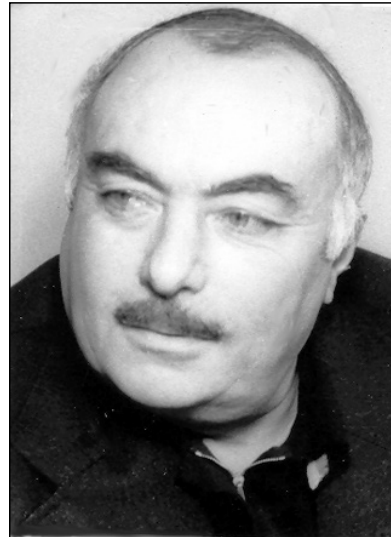
Вахтар фад-фад къвез алатзава. Абур инсанрал алукъни тавуна лап йигиндиз физва, гъа вахтунихъ галаз чи арадай бажарагълу, баркаллу, жуърэтлу инсанарни акъатзава. Накъ чаз акур инсандикай къе чун алатай вахтунда рахазва, абур гъамиша чи вилерикай карагзава, чун абур феи рекъерай физ чалишмиш жезва, чи тарихда абуру тунвай гел давамар хъийиз, а геляй патахъ экъечI тийиз алахъзава.

Къурушвийрихъ вичин тарихда еке гелер тунвай баркаллу рухваярни рушар тIмил авач, ахътин рухвайрал неинки тек са чна, гъакIни вири Лезгистанди, Республикади, гъатта Россиядини кваз дамахзава. Зегъметдин Игит Сейфедин Рамазанович Къулиев, Дагъустандин халкъдин шаир Шагъ-Эмир Мурадов, чIехи гъикаятчи Межид Гъажиев ва масабур и жергедай я.

Республикадин С.Сулейманан тIварунихъ галай премиядин лауреат, машгур писатель, прозаик, таржумачи Межид Жарасович Гъажиев 1929-йисуз Европада виридалайни къакъан Къурушрин хуъре дидедиз хъана. Адан уьмуърдин рехъ са акъван регъятди хъайиди туш. Адан аялвални, гъа йисарин амай къурушвийрин аялрин хъиз, кIелеринни хперин гуьгъуьна акъатна.

Ремесленый училище кIелна куьтыгъай ада уьмуърдин динжвал жагъурун патал Магъачкъаладин, Каспийскдин, Избербашдин, Ташкентдин, Нижний Тагилдин заводра гъар жуърейрин пешекар яз кIвалахна. Хейлин йисара жуъреба-жуъре шегъерра рабочийвал авур жегъил уьмуърдин шартIарихъ галаз лап мукъувай таниш хъана. Адан эсеррин игитрин къилин къаматарни гъа вичиз акур, вичихъ галаз санал кIвалахай инсанрин къисметар хъана.

1949-йисалай башламишна М.Гъажиева «Социализмдин пайдах» газетда кIвалахна, гъа йисалай адан яратмишунрин рехъ башламиш жезва. Межид Гъажиеван тIвар къурла, лезги эдебиятдал рикI алай вирибурун рикIел адан «Жегъил уьмуър», «Гъикаяяр ва очеркар», «Са булахдай яд хъвайибур», «Им къван, им терез», «Гаазентидин эхир», «Дагълар» ва маса тIварар алай ктабар рикIел хкведа. Инал заз рагъметлу Шагъ-Эмир Мурадован гафар рикIел хкиз кIанзава:

**Гзаф чIавуз тухвана зун хиялди,
Фикир къуна арушна са суалди:
Вуч авуна на тарихда Ватандин?
Гъикъван гелер туна вуна виждандин?**

Межид Гъажиева чаз тунвай гелер - ибур, цIудралди акъуднавай ктабар я. 1956-йисуз Межид Гъажиев Москвада Максим Горькийдин тIварунихъ галай Литературный институтдиз гъахъна, анаг лап хъсан агалкъунралди куьтягъни авуна. Адан яратмишунриз лайихлу къимет СССР-да тIвар-ван авай писателрини шаирри ганва. Абурун жергедай яз Михаил Шолохован, Александр Твардовскийдин, Чингиз Айтматован, Мустай Кариман ва гзаф маса ксарин тIварар къаз жеда.

Межид Гъажиеван эсеррин къилин игитар жегъил чубанарни дояркаяр, жергедин фялеярни къуллугъчияр я.

Ватандин инсанрин баркаллу зегъмет, чIехи агалкъунар ачухарунихъ галаз санал ада чи уьлкведин халкъарин дуствал, дагъвийрин бахтлу уьмуьр, дуь-ньяда ислягъвал, чIехи ватанпересвал къалурзава. Ада вичин эсерра важиблу месэлаяр къарагъарзава, игитрин къаматар, тарихдин метлеб авай вакъияяр художественный жигъетдай чеб-чпихъ галаз къадайвал жанлудаказ ганва. М.Гъажиеван эсеррин хъсан терефрикай сад ам я хьи, анра ганвай къаматар сад-садаз ухшар туш, гъардахъ вичин къилих, къенепатан алем, тек са вичиз хас тир къетIенвилер ава.

Мисал яз къачун чна 1967-йисуз акъатай «Им къван, имни терез», тIвар алай роман.

И эсерда Межид Гъажиева са жерге жанлу образралди дагъдай арандиз куьч хъун чарасуз кар тирди субутзава.

Гьелбетда, Магъар хуьр садлагъана куьч жезвач. Хуьруьн жемят къве чкадал пай жезва. Садбур куьч хъунал рази я – муькуьбур туш. Куьч хъунал разибурун гаф винел акъалтзава.

Писателди романдин къилин герояр тир колхоздин председатель Сефтеран, хуьруьн советдин председатель Углангерекан, агъсакъал Сираж бубадин образар ва абурун психология еке устадвилелди ачухарзава. Межид Гъажиевавай и регъят тушир ва важиблу месэла инанмиш жедай къайдада ачухариз хъанва. Геройрин образар, тарихдин метлеб авай вакъияяр чеб-чпихъ галаз къадайвал, художественный жигъетдай жанлудаказ ганва.

Межид Гъажиеван эсерар, мумкин я, гзафбуруз чирни тахъунни, виликан СССР-дин саки вири чIаларалди ва са шумуд эсер маса уьлквейрин халкъарин чIаларалдини, абурун жергедай яз ингилис, хинди, туьрк ва гзаф къадар маса чIаларалди акъатнава.

Ам вични секин акъвазай кас хъанач, бажарагълу чIалан устад хъиз, ам лап хъсан таржумачини тир. Ада Л.Н.Толстоян, М.Ю.Лермантован, О.Гончаран, Р.Гъамзатован ва масабурун классикрин эсерар лезги чIалаз таржума авуна, лезги халкъ урусрин чIехи классикрин эсеррихъ галаз танишарна.

Къе, Межид Гъажиевакай рахадайла рикIел мад ва мад сеферда адан халу Дагъустандин халкъдин шаир Шагъ-Эмир Мурадова ам рагъметдиз фена лагъай хабар галуькайла кхъей шиир хквезва:

**Межид, чи Межид сивел зар алаз,
Уьмуьрдикай вун хуш рахаз жедай.
Ви гьар са ктаб, гуьзел тIвар алаз,
Акьатайла чи кефияр саз жедай.**

**Авай гаф чинал лугьун яз кьилих,
Веревирд ийиз девирдин гелер.
На яшайишдин кхьена тарих
ЧIалан кьуватдив чIагурна чилер.**

Бажарагьлу писатель ва публицист чавай кьакьатна 33 йис я. Адан тIвар кьурла, лезги эдебиятдал рикI алай вирибурун рикIел адан ктабар, адан эсер-ра авай кван инсанрин шикилар, вакъияяр, кьисметар, чи хайи халкъ фейи рекьер-хуьлер хкведа.

Зун, тек са зун ваь, инанмиш я хьи, лезги халкъ амай кван адан эдебиятда, рагьметлу Межид Жарасович Гьажиеван тIвар, кар, гел, яратмишунар, ам фейи рехь амукьда.

Акьалтзавай несилдини гьахьтин рухвайрилайни рушарилай чешне кьачурай, жуван хайи Ватан вири алемдиз агалкъунралди машгьур авурай.

Кьасум ФАТАЛИЕВ

ЧIАЛАН ЗУРБА УСТАД

Чехи шаиррин, писателрин яратмишунри руьгьламишай Межид Гьажиевакай лезги эдебиятда кьетIен чка кьур прозаик хьана. Кьилди кьачуртIа, М.Гьажиеван яратмишунриз еке кьимет сифте нубатда, гьеле чпивай тамамдиз кIелиз тахьанвай, урусрин чIехи писателрин эсеррин, гьа жергедай яз Гоголян, Солтыков Шедринан, Лермонтован, Толстойн эсеррин таржумаяр акурла, лезги чIалал прозадин яратмишунар теснифзавай юлдашри гана. Зи фикирдалди, вичин яратмишунрилай гьейри, алава яз мана-метлеб квадар тавуна таржумаяр авунин карда еке четинвилер дуьшуьш жезвай. А четинвилериз дурум гун патал, сифтени-сифте урус чIал дериндай чир хьун лазим я. М.Гьажиевахь таржума авунин карда еке тежриба авай.

Мисал яз, кьачун чна ада таржума авунвай Лермонтован «Чи вахтарин игит» эсер. И гьикая дериндай фикир гана кIелайла, гьасятда таржумачидин бажарагьдин кьетIенвилер ашкара жезва. М.Гьажиева девлетлу урус чIал лезги чIалал рахурнава ва эсердин вири кьетIенвилерни вилив хвенва. Толстойн «Дяве ва ислягьвал» роман таржума ийиз лезгийрин гьич са литераторни эгечIнач. Себебни, зи фикирдалди, эсердин гегьеншвал ва зурбавал тир. Межид Гьажиева романдин гьавурда дериндай гьатуналди, и эсерни лезги чIалаз элкьуьрна.

Вичин эсерра ада эдебиятдиз хас тир бязи кьундармаяр лап тIимил ишлемишзава. Ада гьар са делил авайвал, гьар са гьерекатдин, еришдин жуьреяр сифтевал хвена, образралди яратмишнава.

«Са булагдай яд хьвайибур» эсер жанрдин жигьетдай гьвечIи роман я

лагъайтга жада. Ктаб жегъилар патал гъакъван хуш жадай, фикир желбдай тегъерда, экуь ва къызгъин гъиссералди кхъенва. Адан яратмишунрикай рецензентри тИмил кхъенвач.

Суал атун мумкин я. И къакъан дагълара яшамиш жезвай куьчери малдардин хзанда ихътин бажарагълу кас гъикI хъана ва ам гъикI майдандиз экъечIна, машгъур хъана?

Межид Гъажиеван дах Жарас буба, адахъ галаз санал хъайи, ам мукъувай чидай инсанрин рикIелай гъич садрани алатдач. Ам тежрибалу малдар хъиз, хипер хуьнин, абурукай менфят къачунин вири шартIара устIар-чубан, рамагбан, нехирбанни тир. Адаз ихътин пешейрин сагъибрикай хейлин къисаяр, негъилар, гъикаяяр чидай. КIвалахрикай азад вахтунда, ада гъатта артистди хъиз, еке гъевесдивди яб гузвайдаз хуш къведай тегъерда, суьгъбетардай. Ада жуьреба-жуьре макъамралди вичи суьгъбет ахъайзавайда мукъуфдивди яб акалзавагIа ахтармишун патал, суьгъбет акъвазарна са вуч ятIани жузадай. Ахпа – зун гъинал акъвазнавай?, - лагъана хабар хкъадай. Яб гузвайдавай жаваб гуз тахъайла, адаз туьгъметдай. Эхъ, Жарас буба терекмайрин рикI алай суьгъбетчи тир.

Межидан 12 йис тирла, зун куьчери малдаррин аялриз тарсар гун патал, чи мягълеяр авай Ф.Энгельсан тIварунихъ галай колхоздин, Азербайжанда авай Куьрдемир райондин Базавант лугъудай чкада къилин усадьбада авай. Ана къулай шартIар яратмишнавай, вилик квай йисара туькIуьрнавай, къамышрикай авуна сувагъар янавай школа кардик квай. Анагни патав гвай хуьрерин школайрай гъанвай столралди скамейкайралди таъминарнавай. Патарив гвай бригадиррин учасокрай арабайра аваз, кIвачи-кIвачи иниз аялар къвезвай. Межидрин кIвал и школа алай чкада авай.

Дяведин йисарин сифте къилияй башламишна Межид Буйнаскидин технический училищедиз, анай Нижний Тагилдиз ва маса жуьреба-жуьре миллетар авай заводриз, дяведин заказар гъазурзавай чкайриз акъатна, гъич и яшара авай жегъилриз хас тушир четин зегъметрик экечIна.

Гъа инлай ада дявейрилай къулухъ сифтебурукай сад яз «Са булахдай яд хъвайибур», чIехи повесть кхъена. Повестдин къилин метлеб Ватан къурху-дик квай четин девирда миллетар тупламиш хъун, са хзан хъиз виридахъ са метлеб-мурад, душмандал гъалиб хъун хъана. Мягъкем зигъин авай гададиз абурун арада хъсандиз урус чIал чир жезва. Къвез-къвез Межида вичиз акур кIвалахрикай, хуьруьн колхоздин зегъметчийрикай, абурун четин къайгъуй-рикай, бажарагълу ксарикай, хзанрикай гъикаяяр, очеркар, статьяяр, гъатта баснядин формада прозадал къаравилиярни кхъена. Гъа ибурун арада ада къве романни арадал гъана. «Им къван, им терез» роман урус чIалалдини акъатна. Гъа идалди адан тIвар Дагъустанда райж хъана. Са пуд йисуз Межид республикадин идарайра, гъа вахтара авай чи «Коммунист», «Соц. Пайдах» газетдин редакцияра, гъакIни радиода кIвалах авурдалай гуьгъуьниз, Москвадин Лит. институтдиз гъахъна.

Республикадин СтIал Сулейманан премиядиз лайихлу хъайи писателдикай, гъелбетда, эдебиятчийри - журналистри гзаф тарифдин лайихлу макъалаяр кхъенва. Заз инал лугъуз кIанзавайди ам я хъи, адан тербиядиз, ахлакъдиз хас

хъсан эсерар виликрай учебникра гзаф авай. ГъикI ятIани и реформайрин
какахъай девирда, абур учебникра къит жезва, им дуъз туш. Хъсан затIар
гъамиша хъсан яз амукъна кIанда.

Адан эсеррин цIийи ктаб акъудунин къайгъудик садни квач.

Хъсан затIар яратмишай ва чIехи урусрин ва маса писателрин четин эсе-
рар таржума авуна лезги халкъдив, кIелзавайбурув агакъарай вичиз рагъмет
хъурай.

Межид ГЪАЖИЕВ

ГЕЗЕНТИДИН ЭХИР

(Повестдай чукар)

Дагъустандинни Азербайжандин сергъятда Лацар хуър ава. Байрам гъанай
я. Чи дагъларай арандиз куъч жезвай, чпин лапагар гваз тухуз-хкизвай гирве-
дин тIварни «Лацар» я. Идаз «Лацар гирве» лугъуда. Чна чи къиса сифтедилай
башламишна са хуъре тухузва. И хуъруън, эгер гъамни герек хъайтIа, тIвар
Кадар я. Чеб дагъустанвиар яз Ширванда колхозрин лапагрин къишлахар къа-
звай хпехъанар саки гъамиша, чкадин гъакимри вуч лагъайтIа, гъалалай аслу
яз хъана. Абурукай садбур викIегъбур яз еке дережайривни агакъна, муькуьбур
дамах гвачир чеб чпин пешедин инсанар яз, а гъакимрихъ галаз араяр къун
кавуна, гъа авайвал амукъна. Байрамни и эхиримжибурукай сад тир.

Гъелбет хьи, Кадар им Лацар туш, ятIани жуван инсанар авазва. Буъркъуь
Кескин, Медет халу, Алибег, Уруж... Эхирни Лацар хуъруън жемьтди Байрам
пис кас я лагъай гъеле са дуьшуьшни хъайиди туш.

* * *

Байрам гъутар хкажна ракIарихъ фена. И арада ракIарини дакIарри сесна
ва камерадиз къил сухай милиционерди ягъанатдалди – «гъарибзаватIа чна
ваз юлдаш гъанва», – лагъана.

– Байрам дайи! – гъарайна къулухъай рак агал хъхъай Алибега. – Байрам
дайи, им вуч кар я?! Им вуч ихтилат, им вуч вакъиа я?! – Абур гарданра гъатна.

– Сабур ая! – лагъана пара рахунрал рикI алачир Байрама. – Зунни ина
гъахъсузвилери бамишиз са тIимил ама.

– Вун чуьнуьхайбурукай сад зун я, – лагъана Алибега, теспача кваз. – Гъа
ружа гъилевайди зун тир.

– Вун?! Уружан хва Алибег?! Зун чуьнуьхай кас?!

– Эхъ, Байрам дайи, зун я. Заз вун гъасятда чирни хъанай, амма акъван
регъуь тир хьи, гъич чирвал гудай намус хъанач. Ахпа гуьгъуьнлай, жува-жув
нез, завай мад а кар къабулиз хъанач, зун Гезентидихъ галаз гъарай-эвер хъана
ва гъа и арада атай милицади зун къуна, иниз вегъена... Чи къуьзуьбурухъ
планар ава, за абуруз вири суьгъбетна...

– Планар гъи планар я? – жузуна михъиз тажуб хъайи Байрама. «Л. К.»
алай ружа нив гвайтIа килиг! Икъван кIани дуст Уружан хва Алибегав хъана.

– Медет дайиди Гезентидихъ галаз ихтилатарна, ам вири крарин гъавурда акъунва, буъркъуь Кескинни чи буба галаз, ада чи гъахълувал винел акъуддай са план туькӀуьрнава...

– Гьи план?! А планди чун мад авайдалайни пис кӀеве твадач хьи?

Алибега ахъайна...

* * *

Милицияда пуд къари ацукънава. Пуд къаридин къилелни чӀулав чадраяр ала. Милициядин начальник пудра къежел экъечӀиз хтана.

– Квез эхирни вуч лугъуз кӀанзава? – жузуна капитанди, гъилер далудал къуна.

– Чаз, чан хва, – тикрар хъувуна Мегъри къариди, вилел нагъв, гъилел яйлух алаз. – Чи гадайри пис карнавайди чизва. Абуру чуьнуьхна, абуру тахсирсуз инсан тарашна. Тахсир квачиз авур а кардай чи гадайриз жаза тӀимиларун чи тӀалабун я...

– Абуру вучна? Абуру са затӀни авунач, абуруз жаза гудай делиларни чаз авач. Къарагъ хъвач, дидеяр! – жаваб гана капитанди.

– ГьикӀ авач мегер? – Мегъри къари, гъил сивихъ къуна, къарагъна. – Абуру чуьнуьхна. Чна анжах абуру чпин кӀвал, бахт чпин хсуци кар патал чуьнуьхай туш лугъузва ва гъавилай абуруз жаза къезиларун тӀалабзава.

Капитан элкъвена вич-вичиз хъуьрена. И мукъвара армиядай хтана ива кӀвалахзавай ам и къарийрал тажуб хъанвай. Яъ, им гьикӀ лагъай чӀал я хьи, къуьзуь дишегълийри чпин рухваяр батӀул яз малумарзава ва жаза къезиларун тӀалабзава. Жаза – им гъич, и къарийри абурун тахсиркарвал тестикъариз ийизвай алахъунар аку?!

– Куьн, чан дидеяр, хъвач, жазадиз лайихбуруз чна жазани гуда, лайих туширбур ахъайни хъийида.

– Килиг хва, – тӀуб хкажна, алава хъувуна Айна къариди. – Эгер вунни а масабурукай ятӀа, ахпа чун иниз са виш къари къведа...

Къарияр милициядиз атун, абуру тахсирар хиве – Алибега лугъуьзвай план гъа им тир. Чпин гадаяр тахсирлу я лугъуналди, абуру сифтени-сифте Гезентидин уюнар дуьздал акъудзавай.

И Гезентидин патахъай зхиримжи йикъара пара рахунар ава. Ам райондиз къвез-хъфизва. Ам вуж я?

Гезенти капитандиз са йикъалай чир хъана. Адан гъиле чар гъатна. Ана кхъенвай: «Пака, гъяддин юкъуз, къве итим Байраман патав фида. Абуру адаз бул патронарни галаз цӀийи тапанчияр таклифда. Им нянин вахт жеда. Тавакъу хъуй, фена гъана аваз хъухъ. Ина, валай гъейри, Гезенти чин тийидай кас авач. А тапанчияр гунин сеbebни ам я хьи, гуя вун, капитан, Байраман еке душман я, ада вун куьтягъун лазим я... Эхир хьи, капитан, чкадал хъухъ, чан ваз гуьрметзава, и кардиз жуван вилералди килиг».

* * *

Югъ хурушум хъайила, дуьз гъа чарче лагъанвайвал, къве кас атана. Байраман папа чай гъазурнавай, абуруз чай гана, дерт-бала вуч ятӀа жузуна.

– Вуна, вах, багъишламиша, вахъ исятда перишан кӀвалахар гзаф ава, – лагъана атайбурукай сада жезмай къван юмшагъ сесиналди. – Байрам къунва. Чун адан дустар я. Чазни ада авунвай крарикай хабар я. Гашишрин барцӀакар,

кайи тая, садни гъеле чеб чуьнуьх тавунамаз, чпин гъакъиндай гъарай акъудар гьерер ва маса крар...

– Куьрелди, – лагъана муькуьда, – къван ктИдалди Байрам дустагъдай акъат тийидай гъал ава. Эгер тади серенжемар къабул тавуртIа... Чна квез яракъ гъанва. Куьне и тапанчи къачуна кIанда. Жибинда твазни регъят я, герек хъайила. Мад квез чизва хьи, гила са акъулдалди кIвалахун четин я, къуватни герек чкадал ишлемишна кIанда...

Капитандини адан юлдашди абур къуна, тапанчиярни къакъудна, тухвана.

И атунар, и савдаяр, и къунар, и хъфинар Зариятан фикирдай, адан виле-рикай са ахвар хъиз, карагна алатна. Я ам рахай келима хъанач, я ада гайи жаваб. «Тапанчияр... мидяяр... дустагъяр... къван ктИдалди...» – анжах и гафарин къайи ванери, туькъуьл хъелери хъиз, рикел хер авуна.

– Им вуч карка хъана чун гъатайди! – гъарайна, къве гъилив къил къуна, Зарията. – Ибур вуч инихъ-анихъ ялунар хъана?! Я аллагъ! Гада ана, итим ина... Ибурни... Я дуст вуж ятIа, я душман вуж ятIа, къил акъудун четин хъанва...

Зарият, къил цлахъ галай еке ястухда туна, шехъна. Кескинан гумрагъ сес галуькъдалди Зарият къарагъ хъувунач.

Вичин рикIе кIватI хъанвай къван вири шаклу хиялар ачухарайдалай, аруш хъанвай фикирар вилик эцигайдалай гуьгъуьниз анжах ахпа Кескина ашкъилу сесиналди вичин теселлияр башламишна:

– Ви шел-хвалдихъ, ви къалабулуьдихъ, Зарият вах, са делилни, са себебни авач. Валлагъ авач. И крар вири анжах хъсанвилехъ я. Анжах хъсанвилехъ! Чна исятда жезмай къван къил вине къадай, жуван руьгъдин екевал къалурдай вахт я. Къе-пака Байрамни хкведа, Умарни хкведа, мехъерни жеда, кIвал-югъни... Эгъ, вазни хажалат чIугвадай вахт жагъанва...

Кескинан са виле къве вилин ишигъ гъатнавай ва а ишигъдайни адан хи-ялрин гъалибвилин лишанар аквазвай. Секин хъхъай Зарията:

– За вучин, чан стха, дуьньядикай бегъем хабар авачир са авам я, рикIи гъамиша са пис агъвалат гуьзлемишиз жеда. Гуьулягъди ягъайдаз епинхъай кичIе жеда лугъун авай кар я, – лагъана, Кескиназ чай теклифна.

– Ваъ, Зарият вах, зун къенин вакъиа чириз агайди я, заз вахт авач. Райондиз фена кIанзава.

Зарията Кескин къубудал къван рекъе хтуна.

Райондиз ахгакъзамазни капитан сифтени сифте райкомдиз фена.

Агъ, ина Гезентиди вичи райкомдин секретардихъ галаз хуш суьгъбет ийизваз акур, капитан мягътел хъана.

– Ацукъ, юлдаш капитан, – лагъана секретарди. – Чавай гъеле бегъем ихтилатар ийиз хъанвачтIани, вун райондин итимрихъ галаз гъеле таниш туштIани, абурукай сад, и чи райондин эрчIи гъил, Гезентидихъ галаз таниш хъухъ.

– Гезенти за дустагъ ийизва! – Бирдан капитандин сивяй акъатай и атIай гафари кабинетда авай къведни тарпна кIвачел къарагъарна. – Гезенти хиянаткар я!

– Яваш-яваш, юлдаш капитан, – лагъана райкомдин работник чIугуна адан вилик атана. – Вун гъеле чкадин гъаларихъ галаз бегъем таниш туш. Гезентиди руководство гузвай колхоз района гъамиша сад лагъай чкадал ала.

Райондин пайдах гъамиша гъадав гва. Ам коммунист я. Гила гъадан вичин винел чѳуру къаст ийиз гъазур хъанвай итимар хуьн тѳимил хъана, гъам вич къада лугъуз рахазва ман вун! Эгер им зарафат ятѳа, ам тур, тахъайтѳа... – ада сес хкажна. – Чна гъеле вун кѳвалахал тестикъарунин месэлани бегъем гъялна куьтягънавач...

– Вад гъер гана, тапанчияр къачунва, – башламишна Гезентиди. – Зи геле къекъвезва! Зун коммунист я! – гъарайна ада бирдан.

– Ви тапанчияр мяса гузвайбур исятда отделенида ава. Буюр, – лагъана капитанди абуруз милициядиз атун теклифна. – Зун тестикъарунин гъакъиндай ваз Бакуда чир жеда, – ам райкомдин работникдихъ элкъвена.

Пака райкомдин секретарь Бакудиз фена, Гезентини къуна. Капитанни Кескин гъахъ хъана.

Хуьре вел-веле гъатна. Икъван чѳавалди лугъуз тежез рикѳе хвенвай къван дердер-балаяр къецеп акъатна.

– Гезенти дустагъда ава!

– Гезенти? Ам жери кар яни?

– Тахъана ваз гъикѳ ава?

– Им Багъировар хътинбурун дуван аквадай чка я гъа! Бее-е-с!

– Чидач ман, Гезенти абурувай къуна акъвазариз жедатѳа. Ам гъа вич къван рикѳевайди, гъа вич къванни чиликай физвайди я.

Ихътин ва я маса, инанмиш яз ва я инанмиш тушиз, ийизвай ихтилатри вири хуьр къилел къачуна. Икъван чѳавалди хъайи пехирар винел акъалтиз ва ктѳай уьленди ни гуз башламишна. Бязи зегъметкешар гъатта арзаяр кхьинивни эгечѳна: «Флан чѳавуз Гезентиди флан кас гатанай... Вичин къуллугъдин вахтунда флан къадар дишегълийрал писликвал гъанай... Ада вичин кѳвал къизилрив аѳѳурнай, дяведикай къил къакъуднай...»

И гъерекатдин башчийрикай садни Алибегахъ галаз ихтилат хъайидалай гуьгъуьниз хуьруьз экъечѳай къуьзуь Медет тир. Вичин рушан мехъерик, икѳ хъайила, Байраман хва Умаран мехъерик, харждай гъайванар хиве къур Гезентидин вилик рикѳ ачухариз тахъай къуьзека, вири ажугъ гила халкъдин куьмекдалди къахчузвай.

Гила а вахтар амач. Буьркъуь Кескина Бакудай хканвай хабарри чпин кардихъ адан инанмишвал мадни мягъкемарна. Куьгъне партийний яз садрани коммунистрин кѳвалахда гъисаба къан тавур харманчи Уружни, кѳекѳец гъилеваз, Медетан терефдал элячѳна.

Гила хва къуна тухвайлани къуьзуь Уружаз къурху амачир. Крар масакѳа элкъвезвай.

Уруж парторганизациядин секретарь яз гъисабзавай Гъафизал тадиз собрание кѳватѳа лугъуз алахъна. Амма ада къил къакъудзава. Гъамни гагъ Бакуда, гагъ района ава.

* * *

Им шумуд йисалай кѳватѳа тахъана гила кѳватѳа хъанвай собрание тир. Им вири жематрин ваь, хуьруьн агъсакъалрин, колхозчийрин арада гъуьрмет авай бязи ксарин собрание тир.

Алатай сеферда Гезентидин векилри тапанчияр маса гузвай вахтунда Байраман къазмадиз жегъил капитандихъ галаз атай рехи итим столдин къилихъ

галай. Адан кьве патахъ – кьалияндин чене квай Медет ва Уруж ацукьнавай. Рехи итимди кIвачел акъвазна лугъуза:

– Им куь хуьруьн вири жемятрин еке собранидиз гъазурвал акуна кIани са гъвечи кIватI хьунухъ, суьгьбет авун я, – ада мектебдин гъвечи залдиз вил яна, гъайиф аваз давамарна. Эгер дяве хьаначиртIа, исятда ина жегьил, кIарабра мефтIеди звал кьачунвай, кьизгьин ивидин кьегьалар жадай. Гьинва абур? Абур амач. Амуькьайбурни чпин рекьел хабар авачир сенгерра гьатна вири хуьрерив ахгакьнач. Идан себеб са дяве туш. Ина чаз душманвал авур маса терефарни хьана...

КIватI хьанвайбурук секинсузвал акатна: садбуру уьгьуь яна, муькуьбур алай чкадал винив жез – агъуз хьхьана. Медета вичин кьалияндин чене авайдалайни вилик ва виниз хкажна рахазвайдан чинихъ элкьуьрнавай. Уружан чинин рагъул рангни кьилин рехивал сад-садакай чара хьижезмачир. Факьирдин вилерин, рцIамрин рангни кваз гатун биши руквадиз элкьвенвай.

– Кье ина чубанди, вичин кьегьал зегьметди районда гьамиша анжах Гезентидин гьуьрмет хкажай Байрама, иштиракзавач. Ам Бакуда Мирзеферан кIеретIдин аксина шагьидрикай сад я, – рехи касдин куьруьз тванвай кьилин чIарарни ва ченедал нур гузвай чуруди адан чIаларикни гьахьтин гулдандин рангни мягькемвилеин тав кутунвай. Анжах чIулав вилер кьалин биришрай жегьил яз нурлудаказ килигзавай. – Гьинава Алибег? И чи гьуьрметлу Уруж халудин хва? Гьамни шагьид я. Районда авунвай кьван тапан крарин шагьид!..

Мад мектебдин залда велвела гьатна. Залдай игьтиятдалди лагъай итимдин гафар ван хьана:

– Багъироваз вучзава?

– Халкьдин суд, – жаваб гана рехи касди.

Са суал акъатайла, масабурни юзана.

– Ада вуч авуна?

– Мад вужар гьатнава?

Са бязибуру:

– Гьавилай Гезентиди вичин уьмуьрдин чIехи лай Бакуйрани Москвайра акъудзавачирни?

– Суьруьяр вацI хьиз авахьна гьанихъ физвай.

– Гьич сан-гьисаб кьадай кас авайни?..

– Мад вужар арадиз акъатдатIа низ чида?

Рехи докладчикдиз и рахунриз яб гуз гьевес авай хьтинди тир. Адан вилер мад суал, рахун гуьзлемишиз, ацукьнавайбурун виридан чина кьекъвена.

– Куьн гьахъ я. Квез Мирзеферакай хабар авачир. Квев и йикъара мад хабарар агакьда. Гьеле суд куьтягъ хьанвач...

Им, дугьриданни, собрание тушир. Им райкомдин цIийи векилди авур суьгьбет тир. Гезентидинни Байраман арада хьайи, гьакьикъатда, а куьгьне седридин кIвалахрикай виридан собраниедал кьилди рахунар жадайдакай лагъайдалай гуьгьуьниз, рехи итимди тадиз ятахар ремонт хьувун, алаф ахгудун ва майвайринни емишрин бегьерар вахтунда кIватI хьувун патал вири желб хьуниз эвер гана.

– Мукьвара собрание жада, цIийи правление хкяда, – алава хьувуна ада. – Ахпа вири цIийи тегьерда, халкьди лагъайвал хьун лазим я. Хуьруьхъ мулкар ава, зегьметчи гьилер ава. Ибур вири куьбур!..

Агьсакьалриз рахаз кIанз, амма бегьем гъазурвал авачиз рахаз тежез авай.

Шикаятар рикле гзаф авай, анжах цийи теклифар гъеле дигмиш хъанвачир. Абур, пIапIрусдин туьнт гум туькьуьниз, кIвалериз хъфена. Райкомдин векилдин келледа са месэлади виридалайни артух ван къачунвай: «Мягкем парторганизация!..» Эхь, ина исятда виридалайни вилик герекди коммунистрин мягкем организация, тешкилатчи тир.

Бирдан дагъдихъай атай цифери ракъинин ифей чиниз перде чIугуна ва гъвадиз серин яна.

«Ву-в» алатнавай самовардин вилик рухвар эКIяна, Медетан айвандик ацукънавай Айна къаридини Зарията чай хъунихъ галаз, ихтилатрални илигнава.

– Чидач, эхир гьикI жедайди ятIа, Айна вах, – лугъузва Зарията, бугъ алахъзавай чай хъваз. – Бес ибурни жедай крар яни?

– Мад лугъумир, Зарият, им я хъсанвилихъ я, яни... чидач, гьикI элкъведатIа...

И рехи чIарарин, амма жегъил ва рикIиз хуш аквазвай дишегъли, гьелбетда, еке фикиррик квай.

...Хци са вахтунда чар рахкурнай. А чIавуз, жемятди вири чими-тухди фронтдиз гузвай девирда, далу пата амай инсанри гагъ-гагъ хъчарикайни шурпаяр гъазурзавай. Хпехъанрикай гзафбуру регъвена жмыхрикай чпиз «хапIаяр» туькIуьрзавай. Им инсанарни гъайванар кIеве авай вахт тир. Гъа чIавуз, гъа четин йикъара, дяведай хцелай чар хтайла, Зарият гьикъван шад хъанай! А чIавуз адан къил, исятда хъиз, акъван рехини тушир. Чарче Умара вич и мукъвара, эхь, гъа и йикъара хкведа лагъана кхъенвай. Бес им шад жедай вакъиа туширни? Тир. Хцин хажалат рикIе авай дидеди гъатта са къар тукIуна, Байрама ярар-дустар кIватIна, гъа девирдиз хас тир са межлисни туькIуьрнай. Ана Гезентини авай...

– Я вах, и Гезенти чIехиди, виридаз машгъурди, Багъировохъ вичихъ галаз ацукъайди хъана, амма чи хуьруьн жемятриз ада вуч гана? Валлагъ, ада авунвай къван кичи амалрикай чаз гъеле хабар туш.

– Эхь, вунани лагъана гъа. Вун, Зарият, бегъем гъавурда авач. Ингъе, къе-пака хва хкведа, гъа чIавуз ада вун гъавурдик кутада.

Зариятан рикIел хквезва...

Накъ ятахрилай иниз хкведайла, рекъел са къуьзуь касди мукалди атIанвай вичин тIуб кутIунун тIалабайла, гъилевай зенбилар гадарна, ам куьмекдиз фенай. Къуьзуь касди къаналдин къерехдавай къамиш-затI гуьзвай. ХъуьтIуьз кализ ем герек тир.

– Гъан, – лагъана рIамарни кваз кацу хъанвай тимди, тIуб Зариятан къайгъудар гъилера аваз. – Дуьньяда вуч хабарар ава? Заз ина са къачагъвеликай ван хъанва. Абур къунатIа яраб?

– Къунва, буба, – жаваб ганай накъвар туьтуьниз акъатай Зарията.

– Къун гъич гъа, абуруз вуч жаза ганва? Я тахъайтIа, гъеле яргъи цIил хъиз, чIугвазвани?

– ЧIугвазва, буба, чIугвазва...

– Э-эгъ! Гъайиф, чи буба амач! Гъайиф, пара гъайиф!

– Вуч буба?

– Ваз чидачни бес, ам галачиз чи кIвалахар вири чIур хъанвайди? Гъайиф...

– Низ чида, буба, белки аллагъди гъакI дуьз яз гъисабзаватIа. Ингъе чун чуьнуьхна, вири авайди авайвал къунни авуна. Анжах са кичIевал ава: бирдан

а зулумкарар аххъай хъувуртIа, абуру неинки кIвални югъ тарашда, валлагъ, вири зегъметчийрин кIвалеризни цIай яда... – Тадиз хтана хва ахкъатнайтIа! – лагъана вичиз вичин фикиррикай кичIе хъайи Зарията.

– Икъван йисара эхна. Гила гзаф амач. Мус хкведа лагъана кхъенвай?

– Гатуз лагъанвай. Амма гадни ахкъатзава. Рекъиз килигдай къван вилер буъркъуь жезва. Гару къавал къамиш юзурайла, кицI элуькъайла, сада гъара-гъайла, – гъамиша къудгъун жада. РикIи «хтана!» – лагъана гъарайда.

– Бес жечни, я Зарият. Дидед рикI масад я. Икъван йисар алатнава, им зарафат яни?..

Зарият, генжедин пипIив вилер тIушуниз, шехъзавай.

Белки, Айна къаридин (ихътин дуьшуьшра жадайвал) вилеризни нагъв хъиткъиндай, эгер гъа и арада, са капаш вичин сарар амачир сивел алаз, муькуь гъил далудаллаз, айвандик вилера хъвер авай Мегъри экъечIначиртIа.

– Я гуж тахъай вахар, дуьньяда тежедай крар авач къван!..

Зарията тадиз вилер миьх хъувуна, япар хкажна: «Идав вуч хабар гватIа?»

– Зи къужадикай, и уьмуьрлух харманчидикай, бригадир хъанвалда. Квезни гуьзайдун! Байрамакай хперин фермадин заведиш, Алибегкайни цIийи бригадир авунва...

* * *

Ракъини канвай векъери къунвай, хуьруьн патав гвай чIурал буъркъуь Кескинни Алибег ацукънава. Эхиримжи вахтара арандин и чкайра абуру чеб халис чилин, векъин иесияр яз гысабзаватIани, кIвалахар миьхиз масакIа, дуьзвилихъ элкъвенватIани, гъа и мукъвал са девирда абурувай менгенайра хъайи чпин акъул гъеле къилиз хкиз жезвачир.

– Вахтар, вахтар! – Дериндай нефес акъадарна Кескина. – Чаз уьмуьрдин и куьруь вахтунда такур крар амач. Хъайи къван дегитшвилер аку. Аллагъдиз шукур, адалат вичин чкадал акъваз хъувуна.

– Инсанрин гъилер ачух хъана, рикIер динж хъана, – жаваб гана Алибега. – Эгъ, вучзавайди я и ихтилатрикай. Къарагъна бубадин къвалав вегъин чва. Белки, затI-матI хкатайтIа.

– Къарагъ.

Кескинни Алибег Уруж дайидин кIвализ фена.

Мегъри къариди абур гуларин къилел къаршиламишна.

– Ша, ша, чан рухваяр, къужани кIвале ава, – лагъана, Мегъри къариди абур вилик ракъурна.

Са перемни шалвар алаз, кIвачерни къецIилдиз ацукънавай Уруж дайиди, чекмедал ямах элязавай.

– Вуч чекмеяр гъиликнава? Къуьлердай чка авани? – зарафатна Алибега. – АватIа, чазни лагъ.

– Зи кIвалелей хъсан чкани, зи къари хътин жумарт кайвани, мад квез гъинай гъатна? Ацукъ, хтIун кIвачелей-къилелей, серинвал къачу. Зани, ингъе, гъилевай кар куьтягъин.

– Гадра ам са патахъ, я кас, – лагъана Алибега адан гъилевай чекме къачуна. – Им гъи девирдилай аламайди я? Николаян девирдилай яни, тахъайтIа мад нин?

– Нинди кIантIани хъурай, арадал мягкъем кIвачин къапар хъурай. Чекмейрик вуч тахсир ква къван.

– Тахсир лагъайла, халис чекмеяр анжах Гезентидинди тир ман.

– Гила а вахтар алатна.
 – Гъан, балаяр, квез вуч кІандатІа, лагъ? – Мегъри къари, са мет чилиз яна, ацукъна. – Какаяр чарадан муьхцера хадай са гъаясуз верч ава. Гъам ахквадани?
 – Ам Уруж дайидиз хъсан чир хъурай, неси гъам я, – Кескина авай са вилелди къуьзуьдаз ишара авуна.
 – А вахтар алатна, – тикрар хъувуна къуьзуьда. – Гила кІвалин къене иеси дишегъли я.
 – Ша, чан Алибег, тукІуна вахце, – лагъана, къариди Алибег къецел акъудна.
 – Фередихъ галаз маса затІ жедачни, Уруж дайи? – жузуна мад са вилелди хъвериз Кескина. – Эрменид хуьрйай хкай целер саламат амачни?
 – Сифтени сифте, фере ваъ, халис къар къван авай верч я, – лагъана къуьзуьда са тІуб хкажна. – Им ад, къвед лугъудайдини, целера ваъ, кварара.
 – ГъикІ кварара?
 – ГъакІ. Хъенчи кварара цана, подвалда эцигнава. ЧІурни жедач, хъсан сериндизни амукъда.
 – Агъ, вун сагърай, Уруж дайи, вуна чун къе хвена.
 – Сагърай, Байрамаз лагъ, гъада хкайди я. Хцин мехъерик хъвана куьтягъиз хъаначалда.
 – Агъ, хъсан рикІел хтана, Байрам дайидиз куьмекна кІанзавайди я. КІвалерал къавар гъялзава.
 – Къавар вигъидайла, вири фидайди я. Им хъсан адет я.

* * *

Им 1956-йисан зул тир. Жергеда аваз кутунвай жегъил тарар авай гъаятдин къиле секуьл кІвалер хкаж хъана. Гила-мад Байраман хзанни гъамиша куьчери яз амач. Са чкадал динж жезва.

Къалияндин чене квай Медетни Байрам къавалла. Абуру шифер язава.

Муькуьбуру чиле тахта твазва, рак-дакІар кутазва.

Ингъе Умар. Гъа мишекъат хъуьтІуьз фуруз аватай Умар. Им къакъбан буйдин, къилин чІарариз вахтсуз рех янавай, са кІвач протездал алай, амма чинай жанлудаказ аквадай, цІару вилера викІегъвал авай итим я. Гъелбет, гзаф азабрис дурум гайиди я. ЯтІани гъаркъуь далудиз, перемдин винел къван гъекъ акъатнавай адан гъилера якІв, къезил кІар хъиз, къугъвазва. Эхъ, им гъа Умар я. Гезентидиз, ам гъикІ саламат амукънатІа, гъакІ чир тахъана амукъна...

...Йифди юкъвал къван цен живеда хъайи Умаравай и чуьлдин дерин фурай эхкъечІиз хъаначир. Немсерин еке чукІулни чемоданда амукъна. Са гуж-ба-ладал фурун къилел эхкъечІайла, адавай гъилерни кІвачер юзуриз хъхъанач. Абур, хъалхъац хъипер хъиз, тІарам хъана. Рекъе кас аватІа, ван хъурай лугъуз, гъарай ийиз-ийиз, ам вич-вичивай къакъатна. Анжах военный машинда, гъилерани кІвачера эхиз тежедай тІал аваз, ада вилер ахъайна. Хуьрйай шегъердиз продуктар гваз хъфизвай солдатриз рекъин къерехдал яргъи хъанвай, живеди къунвай итим акунай...

ГъакІ Умар сифте шегъердин госпиталда хъана, анай экъечІнамазни фронтдиз, вичин частуниз хъфена. Я кІвализ хабар хъаначир, я чемодан тух-вайбурунай адаз чидачир. Госпиталдай кІвализ хквезни, я тахъайтІа хъайи кардикай кІвализ хабар гана диде-бубадин рикІ тІаризни адаз кІан хъанач. Гъа икІ, дяведиз хъфей Умар, ингъе, шаз хтана, ахкъатна. Адан къилел мад вуч атанатІа, гъадаз вичиз хъсан чида...

– Куьтять ая кІвалахар, чаяр хьвадай вахт я, – лагъана, Байрам къавалай эхвичІна, ада, шалвардин метІер квяна, Медет дайидиз эхвичІун теклифна.

Патавай авахъзавай хулал физ, са-сад гъилер чуьхуьз хуьквезвай. ШапІрусриз цІаяр яна, Умарни Алибег са дишегълидихъ галаз рахазва. Им къилихъ лацу генже галай, кІвачел дабан къакъан туфлияр ва шегъердин фасун вили булушка алай эгъли дишегъли тир. Адан гъапа тамам са цІиргъ къизилар ава.

– Сусаз хъсан туьтуьна твадайбур я, – лугъузвай ада регъуьз-кичІез. – Гзаф пул герек хъанва, чара атІана, иниз акъатнавайди я. Шегъерда хата я, им жуван чкайрикай я.

– Ана вуч ава, къала? – Байрам атана, сифте къизилриз, ахпа абурун иесидиз килигна. – Гъан, куьн гузва, Назани?

– Ву-в, вун Байрам стка яни? – Дишегъли къулухъ эцяй хъана.

– Чир хъхъанани? – Байрама Умаран гъилевай къизилар къахчуна, дишегълидин чиниз гадар хъувуна ва нифретдалди алава хъувуна: – Алад, алад, жуван стхадиз маса хце! Адан гъилер хкІунвай са затІни ина амуьк тавурай! Ван хъанани?

Дишегъли мез къуна, келимани сивяй ахкъат тийиз, гъакІ къурана амуькна...

– Им Гезентидин вах яни? – жузуна гадайри къведани са сивяй кІвализ хъфизвай рекъе.

– Гъам вич. Гъамиша Бакуда авайди я. Гила хтана ина инсанар алдатмиш хъийиз, стха къутармиш хъийиз кІанзава.

Вилери ажугъдин рапІ-рапІ гайи Умар садра дишегълидиз килиг хъувуна, «ах тффу» авуна ада, цуькІуьн гадарна.

– Ваъ, назанияр, гила гезентияр амач, – давамарзавай чина такабур ишигъ гъатнавай Байрама, еке камар къачуз. – Гила къизилривай инсанар маса къачуз жедач. А вахтар алатна...

Шуират

Абдуселим ИСМАИЛОВ

КЪНИКЪИКАЙ КИЧЕ ЖЕМИР СА КІУСНИ...

(ЦИЙИ ШИИРАР)

ПУД СОНЕТ

* * *

Къиникъикай киче жемир са кіусни.
Уьмуьр вацІ я эхир саниз агакьдай.
Муькьвер эциг адал ягьдин, намусдин,
Даимвилин кьуват тваз гьар кьадакьда.

Къиникъ инад туш инсафсуз жасусдин,
Я кьисас туш алчахдилаь алакьдай.
Гьич фикирмир – жазани туш кьасухдин...
Яхь женгина вал туькІвенвай яракь яз.

Уьмуьр женг я. Женгина кьин гьар сана,
Гьар са чІавуз баркалладин кьуьнеллай...
Вил хьивегьа атІай вири мензилриз –
АлатІа вун са кьекьуьндал тар хьана,
Я туш лишан хьана кьакьан синеллай...
Куьмек жеда къиникъин дерт кьезилриз.

* * *

МацІахаяр ава хуруз гьуд ягьиз чпин,
Халкьди тагай ихтиярар чпел кьачуна.
Я халкьдин рехь, я макьсадар такваз а рекьин
Кефсуз кьилин ишараяр мецел кьачуна.

МацІахайри чеб хьтинбур ийизва кІвачин,
Къалп пайдахар, эвер гунар кьилел кьачуна.
Чеб валариз катиз, мадни ийизва четин
Халкьдин уьмуьр, адан эхир-эвел такуна.

МацІахайриз аквазва чеб малимар хъана,
Камал гвачиз амалдик квай алимар хъана:
Тарихрикай шит негъилар кхъиз зиянлу,
Мидяйрин мез кІанзни-такІанз ийиз миянлу...
МацІахайриз гьалал жезва крар и рехъсуз,
Вучда – язух къвезва халкъдиз – къилер я кефсуз!

* * *

Захъ чил ава суфра хътин зулун мехъерин,
Вичихъ рехи кукІушарни гьуъл ацукънавай.
Себебсуздиз себеб жезваз дерин хъилерин,
Чеб кесиб яз пехилбурун вил ацукъзавай.

Захъ цав ава айна хътин сусан вилерин,
Айвандилай туп булутрив гъил галукъзавай.
Жеч мад цавар къведай адан къакъанвилерив,
Зи чилелай гъар лезгидин къил галукъзавай.

Захъ куьн ава, зи халкъ! Зи чІал! Дувулар дерин
Тарих ава, девиррилай девирар четин.
Захъ зун ава иви ргаз, рикІ куз авай кас –
Ацукъ тийир руьгьдал даим шаклувилин пас.
Чахъ чун ава, къисмет тир сад садаз бахтунай,
ТакІанбуруз акваз авай – чпин къастунай!

РИКІИН ГЪУЪЖЕТ

-Гъикъван йикъар фида бада?
Къелем гъиле къачу тІун!
Баладихъай къвез мад бала,
Кузвай уьмуьр аку тІун!..-

Жува жуваз ийиз туьгъмет
Сесиналди чарадан,
Хъжезмач са ширин суьгъбет
Зинни рикІин арада.

-Тамаш гъихътин тамашаяр
АквазватІа сегънедал:
Чапхунвилер, тарашаяр,
БарбатІвилер бинедай.

Заз аквадай вилер амач,
МефтІер амач къатІудай,
Гуьгъуьлда къвез хъилер акваз,
Мез амач гаф хъулудай...

-Я рикІ, закай вуч такІанвал
Хъана? Вид им вуч гъал я?
Бейхабардиз турди чанда
Вуч велвела, вуч тІал я?

Вун агаж жез, ахъа хъжез
Мецер чІуру чІагъан хъиз,
Кам вегъена жезмач къекъвез,
КІвачерик чил – бажгъан хъиз.

-АцІанва зун сиви-сивди
Гъамаривни дердерив.
Вуна къванни твах жув дуъздиз,
Жемир закай хъилериз...

Жавабди мад хазваз суал ,
Рахун, шаксуз, асант я.
Зинни рикІин гъуъжет яргъал
Физва, белки, хъсан я.

РУБАИЯР

* * *

РикІера кин тваз, яргъарай цавар рахазва.
Вилера кин тваз, алпанрин цІаяр рахазва.
Алатна фий! Пакадикай твамир рикІе кин –
Мехъеррин фар чраз хърак папар рахазва.

* * *

Гъам дустуниз, гъам душмандиз лугъудалди гаф,
Алцум ая, ятІа гъикъван залан, я туш саф.
Са межлисдал хикисда къуъл я фад, яни геж,
Къуъл чІуриз, къан тийидайла чІагъанчидив тафт.

* * *

И дуъньяда гъардаз вичин абур ава:
Садаз терсвал, муъкуъдазни сабур ава.
Важиблу я гъич рикІелай алуд тавун –
Инсандиз хас мад са ери – хатур ава.

* * *

Виш йисара метІер яна къибледин вилик,
Уъмуърдин вуч артух хъана? Вуч хъана уъскуък?
Я кІвачер, я къил вилик кваз – вири куътягъ я!
Къван ягъайтІа хъсан я хъи ви сурун къилихъ.

* * *

Жегънемдихъай кичІе кутагъ – аватІа женнет?
Яб гуз акваз, квел хъуърезва жавабдиз небгет?..
Вуч хъсан тир шагъадатар твазвайтІа гъиле,
Къведалди югъ гъидай, я туш тегъидай рагъмет.

* * *

Уъмуър акваз, квахъда таъсир дуъадин.
Дуъани рехъ туш сирериз дуъньядин.

Шаклувилер гумукъич гъа, акурла
Цвег алахъиз мискИндилай жуъмядин.

* * *

Уъмуър жезва куърелди, я яргъалди,
Уъмуър физва я дардик, я агъвалдик.
ХупІ тир ахпа вуч жедатІа чидайтІа.
Течирла, вун алцурун я амалдив.

* * *

Ичкидикай ругъдиз дава кІан хъайибур
Сагъ хъхъана авани куън ван хъайибур?
Буржуни бурж хаз, нянедик акатна тІвар,
Гзаф чида чпин руъгъсуз чан кайибур.

* * *

Экрандилай, чІем алахъиз хъуькъвелей,
Рахазва сад чав Аллагъдин мецелей...
Чир хъайитІа инсанвилин гъакъикъят,
Ам рахазвай кІвализ хквеч къецейай.

* * *

Нин гъил хкъан, низ къахлурун гъуърметар? –
Хикисзава къвез виликай небгетар.
Яракъ такъур, вердиш гъилер къелемдив,
Низ жаза, низ гуда куъне тербетар?!

* * *

Садбур шад я – регъберрилай чинер алудна.
Садбур - яса - къуънерилай къилер алудна.
Сад-къвед чпив ва виридав ава бягъсина –
Вил алайбур, Саидан хъиз, вилер акъудна...

* * *

На низ арза хъийида и уъмуърда,
Аллагъдизни герек тирла фагъирвал?..
Чир хъухъ, дустар, чални чІехи тарихдай
Девришрилай агакъайди шаирвал.

* * *

Къий инсандин ягъ кумачир жасатни,
Ар амачир хуър – ламарин гъаятни!..

Чиз амукъич къил квахънавай рамагдиз
Виридалай пак каламдин аятни.

* * *

Чиз амачтIа къадир феи йикъарин,
Пакада вун гуъзетзава накъвари.
Ширин емиш алай таран патав физ,
КIасдай адет я валари къвакъварин.

* * *

Вуч хъел ава Аллагъдиз чи? –
Инсанвилиз къимет гузмач цIакулдин.
Вуч хъел ава пачагъдиз чи? –
Юхсул хеб хъиз, кутунва халкъ чукIулдик.

* * *

РикIе ава кун, хура ава тIал –
Иблисри уьлкве биргендзава цIал.
Пачагъдикайни, Аллагъдикайни
Файда амач - хуьх гъарда жуван кIвал!

* * *

Къил акъатиз амач ерли цIийидайни куьгънедай,
Са тамаша текъвез ферли уьмуьрдин дар сегънедал.
АлтIушнава цаварилай пай таганвай кубутар,
Вуч къван гъейри крар шеври гваз, техфиз чи вягътедай.

* * *

Алад, бала, алад рикIин эмирдихъ,
Жуван гелни тур шегъредив девирдин.
Игитвилер алакъ тавун хъайитIа,
Бармакдиз пар, рикIин тIални жемир зи.

* * *

Чун гъи чIалал рахазва чав? – Акъач гъавурда.
Гъим я чи чил, гъим я чи цав? – Амач гъавурда.
Им гуж я гъа – хуьз алакънач къадим халкъдивай
Агъзур сарин тарихдин къав – хъанач гъавурда...

* * *

Гъил михъибур – гъилер хуььчIуьк кутуна.
РикI михъибур – рикIиз регъят тавуна.

Намусди кьил туна чпив чуьруькра,
Ягь михьибур – хирерламиш хамуна.

* * *

Агакъзава билбилдин вяз йифен дакIардай.
Зун теквиле руьгь куз-цIраз, гьатна азарда.
Жегьил вахтар – багьдин цуьквер, гар хьанани куьн?
Мад са сефер за вун галаз уьмуьр тикрардай.

* * *

Акунани – рикI шадбуруз эверзава мехьерик.
Ван хьанани – шад авазри теклифзава кьуьлерик.
Акьуд жедай, рикIяй цаз хьиз, эхи авур тIарвилер,
ХьжедайтIа чазни чка бул тир бахтлувилерик.

* * *

Мад кьвезва йиф куьтягь тежер цIил кьван авай.
Гваз хиялрин кьатма-кьариш гьуьл кьван авай.
Вири багьиш авуна кIанз, беден зурба.
МуьтIуьгь жезва рикIиз, качин кьил кьван ава

* * *

Са легьзедик квачир югьни, йисни жеда гьа.
Вири уьмуьр ваз звездай гьиссни жеда гьа.
Гьа са чIавуз гьа са касдин ихтибарда вун –
КIан хьайивал – хьсанни ва писни жеда гьа.

* * *

Чехирдикай жедач дарман – гьалатI ахьаймир,
Кьведа мадни четин заман – кьуват ахьаймир.
Я рази я, я туш ерли уьмуьрдилай вун –
Вахт атайла, алуки гафан – нубат ахьаймир.

* * *

Гьилел ацукь, цIрадайвал, пилтедавай жив.
Кьуьнел ацукь, рахадайвал, кьефледавай лиф.
РикIин чимни, мецин шекер ийидалди серф,
Гьенел ацукь, таквадайвал, мягьледавай йиф.

* * *

Ийимир кар жедай пашман – негда жува жув.
Дуст квай лувак тамир душман – дегьда жува жув.

**Вуч цанатІа, гьам вахчуда – жедач масакІа,
Чил дерин я, цавни къакъан – шехьда пака жув.**

* * *

**Чехивилиз чІехи шукур гьизва, я Аллагь!
Ваз дуьньядин дуьзни какур чизва, я Аллагь!
Динар, халкъар савашдик кваз, ивиди къачуз,
Чилер-цавар иесисуз куьз я, я Аллагь?!**

* * *

**Дерт авайдан вилерал нагь къведай адет я.
Сабурдини накъварин загь недай адет я.
РикІ гьелекдик кваз, гумайла руьгьдин мягькемвал,
КІеве авай беденни сагь жедай адет я.**

* * *

**Ферз яз хиве авай шартІар – Аллагьдин тІварцІихь.
Сувабриз рехь тагай вахтар – гунагьрин цІарцІихь.
Яшамиш хьухь! Четин яни? Вахтундамаз ягь
Яшайишдин векъи тарсар пачагьдин кІвачихь.**

* * *

**Вуч фад фида и жегьилвал – жегьил акваз жув.
Къвез агатиз терс сефилвал – сефил такваз жув.
Къисметди ваз хкъада рехь мукъвал ва четин,
Агуд тийиз вав пехилвал – пехилзаваз жув.**

* * *

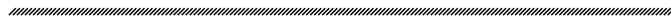
**Экв жедалди кицІ элуькъиз къецелай,
Иесиди хьелдин себ гуз мецелай...
Пакамахь кал гьат тавурла тевледай,
Вири хьилер гахчуна гьа кицІелай.**

* * *

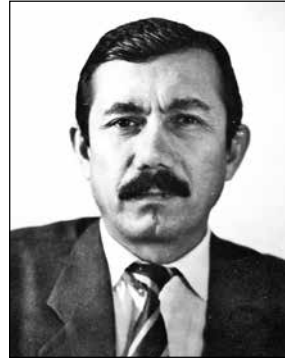
**Каламда вил авай инсан – суваб види я.
Къабарда гьил авай инсан – шараб види я.
Гьи рехь къуна фида жемят? Гьинва хушбахтвал? –
Къуьнерал къил алай инсан – жаваб види я.**

Гьикаят

**Нариман
ИБРАГЪИМОВ**

ЗЕГЪЕРЛУ КЪИСАС

(Повестъ)

Хизандихъ галаз фу-затІ тІурдалай гуьгьуьниз амни хцин кІвалихъ фена. И юкьузни, пакадин юкьузни Шагъвелед ахкъатнач. Абдулкъадирак рикІивай къурху акатна. Шагъвеледахъ галаз датІана жезвай Демиран ва Тарикан багъриярни ракларихъ атана, хабарар къаз. Абдулкъадира стхаяр, абурун рухваяр, чирхчирар, милиция гьерекатдик кутуна, амма санайни Шагъвеледаз талукъ хабар гьатнач. Ам цуькІни нуькІ хьанвай. Рекъерин постарал алай таниш гаишникрини хабар гайивал, Шагъвеледан машин кеферпатахъ физ акуна, гьа юкьуз ам сятдин нянин къудриз хьиз «Жемикент» постунилайни хъфена, мад адак вил хкІур кас хьанач. Райондин сергьятдал алай постуни кьуллугъчийри Шагъвеледан ва дустарин машинар хтун тавурди тестикъарна. Вуч хьанатІани, «Жемикент» постунилай алатайла хьанвай. Гьа и мулкуна къекъуьнарни тешкилна.

Ирид лагъай юкьуз Берикейдин тамай канвай машин (ам Шагъвеледанди тир) ва адан къеняй кана, чІух хьанвай къве мейит жагъана. Шагъвеледан къве дустунин – Демиранни Тарикан. Бес ам вич гьиниз фена? И суал кьилел къаза-бала атай гадайрин багърийрини, силисчийрини, абуроз къаст авур ксари чпи-чпизни гузвай, амма садахъни жаваб авачир. Душманри, пехилбуру рикІ тІар хьанвай инсанриз мадни зулуматдин ягъун хкъуна. «Дустар къена, вичин машинни кана, Шагъвелед Демиран машиндаваз катнава» лугъудай ванер-сесер акъудна. Вучиз, вуч патал ада дустар рекъидай, вичин машиндиз цІай ядай? Акъуллу ксари ихътин суалар гузвай, алчахри лагъайтІа, мадни алаваяр кухтаз къундармаяр ахъайзавай. Гуя абур меркездай гзаф пул гваз хквезвай, дустариз Шагъвеледан кьилиз яд чими авуна, пулдин иеси жез кІанзавай, амма Шагъвеледа абур чеб къена.

Бязибур и инсафсуз негъилрихъ ягъазвай ва Абдулкъадиран хизанни кваз лянетламишзавай. Къейи гадайрин хизанарни абуроз душманриз хьиз килигзавай. Ихътин гьахъсуз ванериз акси акъвазардай делил авачиртІани, Абдулкъадира гадайрин бубайриз лагъанай.

- Гъахъ гъикI авуртIани винел акъатда, зун инанмиш я, и къундармаяр чи душманрилай, гъа чи гадайриз къаст авур вакIарилай инсанрив агакъзава. Куъне куъ балаяр ферикъатна, чаз чиди гъатни хъувунвач. Абуруз ахътин зулум авур ксарив гъикI авуртIани жаза агакъда.

Хуъре ихътин чIуру гъерекатар къиле физвай вахтунда Шагъвелед берикейви Гъафиз чубандин кIвале месик квай, вири беден херламиш хъана, кIвач, пакун тIвалар, къил хана, чинар алатна. Ада чубандиз вичикай садазни хабар тагун, чир тавун тIалабнавай. Кардин гъавурда акъур Гъафиза ам дагъларин векъералди, дарманралди сагъар хъийизвай.

Меркездиз фена, хкъезвай югъ Шагъвеледаз ва дустариз мусибатдиндаз элкъвенай. Банкдин къилин офисдиз феи абур милли гъерекатдин итимрал гъалтна, гуя абуру Шагъвелед атун гуъзлемишзавай. Банкдин председателдин кабинетдай эхкъечIдалди ада лагъанай:

- Куъ гадайри, «абадчийри» завай куъмек тIалабзава, завай яр-дуст тирвиляй гъерекатдин регъебрдиз хиве къун хъана, са вад виш агъзур перечисление ая абуруз.

- Хъуй мун,- разивал къалурнай Шагъвелед. Касди икъван гагъда «Абадвилиз» тIимил куъмекар ганвачир. Маса миллетдин векилди вич къиле акъвазнавай банкдай пул це лугъун тебрикдай кар тир.

«Абадчийри» Шагъвелед ресторандиз тухвана. Нисинин вахт тир, инсанни бегъем квачир. Шаддиз хъуърезвай, зарафатарзавай гадайрин гуъгуълар атай цIийи касди, адахъ Исламудинни галай, михъиз чIурна.

- Таниш хъухъ, им чи регъбердин къилин куъмекчи Гъадис я,- лагъана «абадчийрикай» сада.- Ибурни чи дустар, амадагар Шагъвелед, Демир ва Тарик я.

Акунвайди туширтIани, Шагъвеледаз Гъадисакай ванер хъанвай ва ам рикIел хкиз алахъна. «Гъадис, Гъадис-с. Эхъ мун, «Къузгъун» лакIаб алай мердимазар. Юкъван буйдин, чинин са хъуъкъвел чукIулдин гел алай, вагъшидин, лап гъа къузгъундин вилер авай, акурдаз гъасятда такIан жадай кас».

- Чаз пара яргъиярдай вахт авач,- векъи, эмирдай сесиналди рахана ам,- Шагъвелед стха, чи вилик исятда зурба везифаяр акъвазнава, чи вири гадаяр, дестеяр яракъламишна кIанзава. И кар патални пул герек я. Гзаф пул. Чна мумкинвилер авай виридал харж вегъезва. Вунани чаз куъмек гун лазим я.

- Башуъсте,- лагъана Шагъвелед.- Хъфенмазди за куъ счетдиз вад виш агъзур манат яда.

- Вад виш? Ам тIимил я, юлдаш банкир. На чаз цIуд миллион гуда.

- ЦIуд миллион?- ягъанач кас Гъадисан гафарихъ.

- Эхъ, эхъ, цIуд миллион. Идалай гъейри вуна сергъятдал алай ви къучиярни маса кардал желб ая. Абуру чаз лап манийвалзава.

- Гъадис стха, алай вахтунда захъ я цIуд миллионни авач, я чпин хизанар хуъзвай ва герек атай гъар чIавуз «Абадвилиз» куъмекар гайи ва гузвай гадаярни къучияр туш. Абуру садазни манийвал гузвач, чибуруз чпелай алакъдай куъмекар теклифзава, амма гена абурун сивихъ галайди атIуз кIанзавайбур ава.

- Ваз гъавурда акъаз кIанзавачни?- ам кичIе кутадай тегъерда тамашна.- Эгер чи шартIар ваз залан аквазватIа, аквамир. Рази хъухъ, тахъайтIа...

- ТахъайтIа, вуч жада?- Шагъвеледаз «Къузгъундин» и ихтилатар гъич хуш атанач.

- А кар ваз чир тахъайтІа, хъсан я.

- Гъадис стха, зи вилик ахътин шартІар эцигмир, зун я кичІебурукай туш, я алакъ тийидай крар хиве къаз, ахпа са нин ятІани ценерик кІеви жедайбурукай туш. Жуван халкъдин гъерекат тирвиляй за адаз бинедилай галайвилер ийизвайди я, са бязибур гила майдандиз экъечІнавайла. Куьмек гуз гилани акси туш, амма цІуд миллион? Ахътин пулар захъ исятда авач.

- ЯтІа, хъсан я,- лагъана «Къузгъун» кылелай кІвачелди Шагъвеледаз писпис килигна, хъфена. Яд атІай регъез элкъвей столдал мад чан ахкъалтна. Исламудина Шагъвеледаз кылди ийидай ихтилат ава лагъана ва абур са пипІехъ фена.

- Шагъвелед стха, заз чи гадайрикай садазни писвал хъана кІанзавач, амма и вахт лап чІуруди я. Жуьреба-жуьре къуватар, дестеяр, кланар арадал атанва. Гъардахъ вичин итижар ава. Райондин, «Абадвилин» кылевайбурузни, абурун тереф хуьзвай ина авай са бязи алчахризни ви бизнес къакъудиз кІанзава. И кар абур ийинни ийида.

- Ни? Гъа и «Къузгъунди?» Районда авай тавлуйрин шукІурт Мадрида? А вилера абурун цІамар акъада.

- За вавай тІалабзава, рази хъухъ шартІарал, тахъайтІа, абурун къастар лап чІурубур я. Ам ахътин вакІан хва я хъи, адаз вич гъамиша фурун винел, амайбурни адан кІане хъана кІанда

- Къастарни гваз амукъда абур. Чун ахътин ламариз гардан кІирдайбур туш. Вун «Къузгъунан» мусуд (векил) ятІа, адаз зи гафар хълагъ.

- За хълагъдач., амма на къе «Къузгъунакай» ваз душман авунва, гъавиляй вун мукъаятлу хъухъ, Шагъвелед стха.- Исламудиназ мадни са вуч ятІани лугъуз кІанзавай, гадайри адаз эвер хъувуна. ЯтІани ада явашдиз хълагъна,- рекъе дикъетлувал квадармир.

- Дах гъахъ я зи,- элкъвеная Шагъвелед вичин дустарихъ, машинда ацукъ хъувурла.- Акунани квез, кицІинхвайрин алчахвилер? Яракъар къачуз кІанзавалда. Нихъ галаз дяве ийиз? Хаинар я вири чпин ассайишвилерихъ галтугнавай. Абуру халкъдиз ийидай са хъсанвални авайди туш.

- Са яракъарни къачузвайди туш абур. Чпин нефсиниз кІватІзавай пулар я. Абурун истемишунар, гужар эх тахъана, чи къве бизнесмен кІвалер-йикъарни маса гана Урусатдиз хъфенвайди я,- лагъана Тарика.- Душманрилайни фейибур я абур.

- Ахътинбурукай далу падни, вилик падни хвена кІанда,- лагъана Шагъвелед. Исламудинан гафар фикирда амай ада рекъиз дикъет гузвай. Манасни, Избербашни, Гергени къулухъ галамукъна, дербент райондин сергъятризни гъахъна, шаклу са затІни акунач адаз.

Селикент хуьруьн къекъуьндаг агакъиз агакъ тийиз амайла къулухъай къвезвай машинди акъваз тийиз туьтуьтІар яна. Тарика, худ явашар тавуна, къил кабинадай акъудна, къулухъ вил яна. «Мерседесдин» рулдихъ галайда, чапла гъил акъудна, са вуч ятІани лугъуз кІанзавайдан амаларна. Шагъвеледни шуьшедай къулухъ килигзавай. Вилик элкъуьн хъувурла Шагъвеледай хци гъарай акъатна: «Трактор! Трактор!» Гъавурда акъун тавур Тарик садлагъана рекъин вилик тамашна, адаз вичин къаншарда къекъуьндаг акъвазнавай трактор акуна. Ада тормоздал кІвач илисна, амма ахгакънач, машин «Беларусь» маркадин трактордин еке чархара акъуна. Тарик гъиле-гъил аваз вич-вичикай квахъна. Пис тІарвал гайи Шагъвеледан

бейни элкъвена. Абурун машинда ахкьур Демиран чин, пел ивидай хъана. «Мерседесда» авайбур атана, машиндай экъечИз кІанзавай Шагъвеладан ва Демиран кьамариз кьвед чуькъвена, ялна. Тухвана чпин машиндиз вегъена, гъилер-кІвачерни ктІунна. Чеб-чпел хтайла, абуруз акурди лап кьурхулу шикил тир. Пудни тарарал ктІуннава. Вилик патар михъиз бичІлякь хъанвай машинарни, чебни тама ава. «Къузгъун» ва адан гъилибанар, гишин кицІер хъиз, тамашзава.

- Гена хъсан, вун вал хтана, Шагъ-гъ! Бязибуру ваз гьакІ лугъузва къван,- ягъанатдив рахана «Къузгъун».- Зи гафар на кваз къунач, чагънакъ. Гъа идалди на лап къелетна, шагъ-гъ. Зи гафунал гаф эцигайдан эхир жезвайди я, кьей хва. Мегер ваз и кар чизвачирни? Гилани геж хъанвач, за ваз са мумкинвал вахкузва. Зи шартІарал вун рази жеда ва сагъ-саламатдизни куьн инай хъфида.

- Захъ акъван пул авач,- са гужуналди лагъана Шагъвеледа.

- Банк вуча? Ана пул ацІанва. КІвалер, машинарни маса це.

- Банкдик хкуьрна виже кьведач...

- За ваз эхиримжи сеферда лугъузва, кьей хва, цІуд миллион манат ва бизнесни чав вахце.

- Гъич жери кар туш.

- ЯтІа, куьтягъ гадаяр, зун хъфена,- «Къузгъун» пуд гадани галаз, машинда акъахна.

ЖаллагІри пудни яд кІан жедалди гатана, ахпа лешер хъгинбур машиндиз хъивегъна. Адаз цІайни яна, чеб цІрана. Демиран машинни хутахна. Чинихъ ялавдин мурцар галукъайла Шагъвелед вич-вичел хтана ва ада цІун ялаври къунвай машиндай экъечІун патал вичивай жедай къван чабалмишарна. Гъараяр акъатиз-акъатиз, юзанмазди кІарабра эхи тежер тІал гъатзавай, ада ракІар ахъайна. Таза гъава галукъай ада дустариз эверна, ивиламиш хъанвай вилерай касни аквазвачир. Эвердиз садани гъай лагъанач. Машиндин ракІарай, чувал хъиз, аватай ада вичи-вич галчІурна. Бейниди кІвалахзавай, гила мад машин хъиткъинун мумкин тир. Кул-кусар, цІамар къаз, сас-сарал эцигиз жегъил итимди муьтІуьгъзамачир беден виликди ялна. Вири кьуват эцигна къарагъиз кІан хъайи ам, гъарай акъатна, чилел ахватна ва мад вич-вичелай фена.

Чидач, гьикъван вахт алатнатІа, вилер ахъайла адаз агъзурралди гъетери рап-рап гузвай цав акуна. «Йиф я,- фикирна ада.- Им вуч чка ятІа зун авайди?» - Адан рикІел чпиз авур мусибат хтана. Къен ргана. Сарар-сарарал илисна, жакъвана.- Агъ алчахар!- рикІе авай вири гафар лугъуз хъанач, хирери чпикай хабар гана. Тарарин арайрай адаз рагъ экъечІдай патай эквер акуна. «Анихъ хуьр галай хъгинди я», шад хиял фена бейнидай. Гададин умудар артух хъана. Ада галчІур жез, беден гъа терефдихъ чІугуна. Экв ачух жедайла ам тамун кьерехдал акъатна ва вири кьуват квахъай пагъливан хъиз, чилел яргъи хъана.

Касдин бахтуни гъана. Ам йифиз тахтай данайрихъ кьекъвез тамуз атай Гъафизаз акуна. Къенвайди хъиз хъайи адак сифтедай кичІ акатна. Лап патав агатайла адаз гатана эйбежер гьалдиз гъанвай итимди нефес кьачузвайди чир хъана. Чинин и пад, а пад ягъайла, итимди вилер ахъайна. Ада вич гъинаватІа, хабар къуна. Берикейдин тама авайдакай лагъайла, касдай цІугъ акъатна.

- Зи кьилел пара пис дубшуьш гъанва, халу,- рахана Шагъвелед са гужбаладалди, къаз-къаз. Гъафиза адаз рахун гыкъван четинзаватла къатлана.- Жедатла, халу, зун куьнал хутах, садазни таквадайвал, ахпа чна са меслят ийида.

- Ятла, вуна са тимил эх хъия, хва,- лагъана Гъафиза.- Зун са къад декъикадила хкведа. Чун садазни аквадач, зи квалер къерехда авайди я.

Таниш тушир кас ахкъатдалди рикI акъатна. Шагъвеледан бейнидай тефей фикир хъанач. Яргъай гъилин араба гваз хквезвай итим акурла, адак квай гъалаба хкатна, рикIиз регъят хъана.

Гъафиза бедендик сагъ чка кумачир кас, гъи чка къуртлани, адай рикI къазундай цугъ акъатзавай, хутахна квализ, сад лагъай мертебада ферикъатна. Кайванидиз сир хуьнин ва вичин медсестра вах галаз хтунин буйругъ гана. Фадлай больницада квалахзавай ва тежрибалу медсестради бедендал ифинни акъалтнавай итимдиз къве раб яна, ахпа хирер ми хъна, герек дарманар яна, ктIунна. Нянихъ вич мад къведайдакай лагъана.

Вич-вичелай физ, чкадиз хквезвай Шагъвеладахъ нянихъ рахадай жуьрэт хъана. Ада чарни кхъена ва меркездин са больницадин хирург Алисманав агакъарун тIалабна.

Пакадин йикъан экуьнахъ Гъафиз меркездиз рекъе гъатна. Жагъурна больница, хирург. Таниш тушир касди гъайи чар кIелайла, ам лап шад хъана. Гъа са вахтунда адак гъалабани акатна.

- Хъсан кас, вун са тимил акъваз, за герек къайгъуяр ийин, ахпа чун къведни санал хъфида.

- Хъуй ман,- разивал къалурна Гъафиза.

Зур сятдила Алисман гъиле сумкани аваз ахкъатна. «Исятда чун квалел хъфида, ахпа куь хуьруьзни», лагъана ада.

Алисман Шагъвеледан имидин хва тир. Стхадал гъанвай гъал акурла, адак гъайифдин, ажугъдин, алчахар чирунин гиссер акатна. Ятлани ада сабур хвена, Шагъвеладаз рапар яна, хирер мадни ми хъ хувуна, ктIунна.

- Гъафиз халу, вуна зи стха къиникъикай къутармишна, чун ваз уьмуьрлух буржлу я. Куь хъсанвал чна рикIелай алуддач. Куьн пара сагърай! Гъелелигда чи патай и пул къачу.

- Пулар вучтинбур я, я хва? Чир хъухъ, Гъафиз ахътин итим туш...

- Гъил къачу Гъафиз халу, зиди рикIивай гъуьрмет авунин лишан я.

- Чизва, чизва, халудин, вуна са фикирни ийимир, ви стха инавайди садазни чирдач чна. Дарманар, рапарни вуна гъанва къван, мад пулар квез герек я?

- Сагърай, чан халу, за ам ина яргъалди тадач, адаз больница герек я.

- Зи гиран вахани гъакI лугъузвай.

- Эхъ, эхъ, тахъайтла, стха лап кIеве гъатда. Зун пака экуьнахъ хкведа.

- Сагърай, чан халудин. Аллагъди куьмек гурай чаз. Адаз ахътин гуж авур инсафсузрин дуван Аллагъди акурай.

- Амин.

Хуси машиндаваз рекъе гъатай Алисмана юкIвар-чипIер яна, гъи больницадиз тухуда? Эгер къанлуйриз стхадал чан аламайдакай чир хъайитла, жагъурдайди я. Сифте нубатда багърияр авай чкайра къекъунни ийида. Ада вичихъ галаз санал кIелай яр-дуст, чирхчир духтурар рикIел хкана. Эхир ада Хучнидиз фин къетIна. Дуст Абдуллагъ ана больницадин къилин духтур тир.

Чкани садан шакни тефидайди я, рехъни мукъвал ала. Меркездиз хъфизвай Алисмана машин мад кьибледихъ элкъуър хъвуна.

Месэладин гъавурда гъатай Абдуллагъа, «пакадал вучиз вегьеда чна, нянихъ «тади куьмекдин» машинни гъаз фена, хкида ви стха», лагъана.

Шагъвелед сагъ-саламатдиз агакъярна больницадиз, кьилди палатада къаткурна ва йифиз къведани герек операциярни авуна.

- Алисман дуст, ви стха къене уьткъем рикI, мягкъем руьгъ авай гада я. Ихътин гатунар масадавай эх жедачир, ам фад къенвайди тир. Гила чна ам кIвачел ахкъулда.

- Вун гъахъ я, дуст, амма зи стхадиз инад къурбур пара инсафсуз, хаталу ксар я, абуруз стха сагъ амайди чирна кIандач. Анжах Шагъвелед ина авайди чи къведан сир яз амукърай.

- Хъурай, стха. Адаз за жувалай алакьдай вири крар ийида.

- Аллагъди хуьй вун, дуст.

Духтурдихъ галаз чара хъхъай Алисмана къатIана, квахънавай къве дустунихъни Берикейдин къваларив, иллаки тама къекъвена кIанда. Ада багъри гадайриз Берикейдин къекъуьндал атун буйругъна. Са сятни алатнач, пуд хизандин мукъваяр акъатна ва абур къекъвез там галайвал фена. Гъа ина абур кайи машиндални ацалтна. Милициядин къуллугъчийризни хабар гана...

Анжах къейи гадаяр кучукна пуд югъ алатайла, алчахри тунвай ванер-сесер агакъяйла ва имидал, имидсусал, Багъаятал алай дерт акурла, Алисмана абур кардин гъавурда туна, Шагъвелед сагъзамайдакай ва и месэладакай садазни малумарун герек авачирдакай лагъана.

Шагъвелед яваш-яваш эрел хкъезвай. Вичин геле къекъезвай жаллатIрикайни хабар авай адаз. Гъавилай амукъзавайди яргъал тевгъена абуруз буйругъар гузвай кьилер галудун, тахъай мисал авун тир. Алисманан куьмекдалди Шагъвеледа лазим ксарихъ вичин буйругъ агакъярна. Мусибатдин вакъиайрилай гуьгъуьниз са варзни къуд югъ алатна, меркезда «Къузгъун» ва са гъафтедилай Къубадин ресторанда кефер чIугъазвай Мадрид яна, къена лагъай ванер чкIана. Районда, меркезда авай абурун терефдаррин арада гъулгъула гъатна. Вад югъни алатнач, Шагъвеладазни адан дустариз къаст авур къве жаллатIдин мейитар Каспий гъуляй гъат хъвуна.

«Им нин кар хъуй?» лугъуз суалар гузвайбур гзаф тир, амма сад-вада къисас нелай къезватIа шак ийизвай. Мадридаз шукIуртвал авурбур чпин кьил саламат хуьнин къайгъуйра гъатна. Шагъвелед кIеве тваз алахъай са шумуд гада республикадайни экъечIна.

Эхиримжи варцара арадал атай тахсиркарвилерин бине, абурухъ галаз алакълу инсанар чирунал гъам райондин, гъам республикадин силисчияр ва маса пешекарар машгъул хъанвай. Шак физвай инсанар авайтIани, гъиле са делилни гъатнавачир. Къайдаяр хуьдай органрин работникри физ, са шумудра Шагъвеладан мукъвабурувай, дустаривай хабарар къуна, абурун гуьгъуьна къекъведайбур туна, чпин итимар-агентар дикъетлу авуна, амма Шагъвеледакай дуьзгуьн са малуматни гъатнач.

И нагъакъан гъалари, идавай-адавай агакъзавай ванери Абдулкъафир муаллим са вуч ятIани авуна кIанзавай фикирдал гъана. ТахъайтIа, Шагъвеледакай тахсиркарни ийида, вири кьиникъарни адан кIвачихъ яда.

Силисчийриз и кар авун четинни акъваздач. Нубатдин сеферда Алисман хтайла, Абдулкъадира адаз вичин шаклувилерикай, фикиррикай ихтилатна.

- Вуна акъван дарихвилер ийимир, ими,- лагъана Алисмана,- чун гъавурда авазва, герек къайгъуйрикни ква. Шагъвелед кIвачел ахкъалтайла чна чи мумкинвилерикайни менфят къачуда. Чахъ ам гатайвилин, больницада сагъар хъувурвилин гъакъиндай шагъидар, документар, шикилар ава. Адак тахсир кутадай са касни жедач. Жув секин хъухъ.

- Ви сес Аллагъдив агакърай, чан хва.- На заз са жаваб це, имидин, и атIа ксар къиник куън квач хьи?

- Ваъ, я ими, чIуру рекъе авай а алчахрал чпелайни фейибур гъалтна. Вун секин хъухъ, вири хъсан жеда.

- Хъурай, хъурай, чан хва.

Алисман хъфена, амма муаллимди къатIана, стхадин хци авайвал лагъанач. «Яраб чи гадайрин кар я жал?»,- суална ада вичиз. «Эгер икI ятIа, къурбандар гъа ибуралди куътягъ жедач. ХупI угъраш вахт хъаначни им», фикир ийиз яшлу касди къил юзурна.

Шагъвелед сагъдиз кIвализ хтайла, адавайни хабарар къунай Абдулкъадира, амма хчивайни дуъз жаваб жагъаначир.

- Ваъ, я дах, чи гадаяр киллерар, жаллатIар туш къван. Низ чиде абурун дуван ни акунатIа. На лагъайвал дах, чIуру рекъе авайдан эхирни пехир жезвайди я...

АЗАДВИЛИН ПАР

Гъа икI жаваб ганай вуна дахдиз, Шагъ,- рахазва Шагъвелед вич-вичив гъинай ятIани чин тийидай урусдин кIвале месик кваз.- Эхъ, дах, зи камаллу, акъуллу, намуслу, регъимлу дах, вун гъахъ тир, чIуру кардин иесидин эхир пехир жезвайди я. Зун себеб яз зулуматдин гъа и дуъшуъш районда гъуърметлу, магъшур тухумрикай сад тир чи къилелни атана. Агъ, умуър къулухъди элкъуър хъижедайди тиртIа, гъикъван хъсан тир. Гъайиф, им жедай кар туш. Низ герек авайди тир гъа бизнесар, пулар, кIеретIар, гъуъжетар, бягъсер? Вуч патал? Мегер чун пис яшамиш жезвайни? Недайди, алукIдайди авачирни? Къуллугърик квачирни? Гъуърметдин иесияр туширни? Тир, тир! Амма вири тIимил акуна. Гъукумдин къилиз атай алчахри халкъдин вилик ачухай чапхунунин, тарашунин, къакъудунин, алдатмишунин сиясатдин тагъсирдик кутуна, жувни, вири крарни, йисаралди бубайри къазанмишай гъуърметарни, намуслу тIварарни барбатIна, чиркерик кутуна. За. Зун хътин алчахди. Къисас вахчуда лугъуз. Куънни къий, бизнесни, пуларни къий талгъана, вири гъа нефс ацIун тийидай аждагъанрив вахкун тавуна, вун бягъсиниз экъечIна. Инсанар рекъидай чкадал гъана. Эхирни пехир хъана. Гъабурухъни къисас вахчудайбур жедайдакай на фикирнач. Дах, имидин хва, вахан гъуъл, гиран стха яна, къена. Зунни дустагъдиз чуъкъвена.

Виридалайни залан дерт ам хъана хьи, закай гъей-гавур авуна, багърийризни зун душмандиз элкъвена. Акъван кIани, багъа яаъалай са чар атанай. Анани кхъенвай: «Я чан хва! Я азиз хва! Вун мус ва ни батинди яна? Вуна чи ивидин гъалар атIана хьи. КIвачерик квай мягъкем чиликай фур авуна хьи. Чна ваз гайи тербия, тарсар вуна куъхъ дегишарна? Яаъахъ вун аквадай вилер амач. Абур буъркъуъ хъанва...»

РикІни, кІанивални, вири дуьньяни вичиз багъишай Багъаятан раган къванер хътин гафари уьмуьрдихъ амай вири умудар атІанай: « Ви душманри зи авайни авачир са стхадин къил тІуьна, гила вунни заз душман я».

Вуч патал? Вуч? Ахмакъ! Ахмакъ-къ-къ,- итимди вичин къил гагаз гатІунна.

Мугъман авай кІваляй къвезвай ажайиб сесери Людмила месикай хкудна. Явашдиз ракІар ахъайна килигна. Шагъа вичиз ийизвай гуж акурла, ада чукурна, фена, адан гъилер къуна.

- Шагъ! Вахъ вуч хъанва? ТІазвай чка авани?

- РикІ, рикІ тІазва,- саки гъарайна итимди.- Зун жуван багърийриз, заз виридалайни кІани инсанриз душман хъанва, душман. Абуруз зун аквадай вилер амач.

- Ам ажугъдин, эх тежедай дердинин нетижа хъун мумкин я. Вахт фирай, вахтунни вири чкадал хкида.

- Вири? Къейи буба, имидин хва, язна, дустар? Ваъ, жери кар туш.

- Къейибур хкведач, вун гъахъ я, амма гъаьккъи кІанивал рикІяй акъатни ийидач. Вахтунни дерт къезиларда ва багърийрини ви гунагърилай гъил къачуда.

- Вун дуьнья акур инсан, философ хъиз рахазва, амма уьмуьр масад я. Адав вичин уьлчмеяр, терезар гвайди я.

- Уьмуьр вич философия я. Ада чаз ахъагъай гъалатІар тукІуьр хъийидай, уьмуьр цІийи къилелай башламиш хъийидай мумкинвал гузва.

- Тапарар я, тапарар я,- Шагъ мадни пехъи хъана, ада вичи-вич гагаз эгечІна. Заз садани багъиш хъийидач. Зун, зун-н-н ахмакъ, пая, абдал я...

- Шехъа, шехъа, Шагъ, ваз регъят жеда,- меслятна руша итимдал алай гуж акурла, адаз вичизни къагъар атана.

- Ваз чизвачни, дагъвиар шехъ тийирди.- Шагъ садлагъана месикай хкечІна ва къецел экъечІна. Рушани, халат къачуна, адан гуьгъуьниз чукурна.

- ЖедатІа, са ведро яд гъваш,- рушахъ элкъуьнни тавуна, тІалабна итимди.

- Исятда, саки къецІил мугъмандал халат гадарна, руш къуйдал фена ва ведро кІаниз вегъена, яд акъудна.

- Гила, тавакъу я, заз туьнт чай гъазура.

- Хъсан я, - руш муьтІуьгъвилелди кІвализ гъахъ хъуьуна ва тасмал гваз хтана.- Мекъи ийимир жуваз.

Шагъвелед ядни гваз пипІехъ фена, турсик хтІунна ва къайи яд къилелай агъуз бедендал илична. Зурзунар алахъай адай куьлуь хътин гъараяр акъатна, амма бедендиз, рикІиз са тІимил регъят хъана. Хъфена, пІапІрус гваз хтана, чІугуна...

Людмилади гъазурнавай чай хъваз, Шагъа адаз вичин уьмуьрдин бязи уламрикай ахъайна.

- Де лагъ гила, вучзавай за ихътин уьмуьрдикай? Икъван къурбандар хиве гъатай, багърийризни кваз зун къанчанах хъайи?

- Уьмуьр къизилгуьллер экІянавай гам, майдан туш, имтигъан я, уьткъем дагъви. И кар вазни чизва. Уьмуьрда вилериз таквазвай, къилел текъвезвай крар, дуьшуьшар, вакъияяр авач. Аллагъ-Таалади инсандиз абуруз таб гудай

къуватарни, азиятар эхдай мягкем рикџни ганва. Хъана алатнавай крар, агъвалатар жуван кџула залан пар ийимир, абурукай жезмай къван фад азад хъана, балкџандал акъахна виликди чамарна кџанда.

- Къел квай гафар я, гџи ктабдай кџелайди я?

- Уъмуърдин ктабдай.

Шагъан пџузаррик са живзи хъвер акатна.

- Накъанни къенин аял, ваз вуч уъмуър акуна къван?

- Жуваз къванди зазни акуна, аялни туш зун.

- Хъел къвемир,-хъуьтуьлдиз рахана итим,- вун лап жаван руш хъиз аквазва. Ваз и уъмуър чџулав айнайрай къалурзавайди вуж я?

- Гъа жуваз кџан, хуш хъайибур.

- Жеч?

- Хъана. Рикџни тџарна, алатни авуна. Школада амаз залай вил аладарзавай жегъилар авай,- секиндиз эгечџна Людмила суьгъбетдив.- Живе къада, и кар за хушдиз къабулзавай. Гъатта са бязи итимарни, зун акурла, таза якџухъ къаних кацер хъиз, заз тамашиз амукъдай. Рикџай за и кардал дамахзавай. Маса рушариз ваъ, заз фикир гузва, захъ галаз рахаз, дуствал къаз алахъзава лугъуз. Бязи рушари и кардал пехилвални ийизвай. Заз хуш гадани авай, амма ам викџегъди тушир. Зун акурла, рахайла ам акъван шад жедай хъи, зи гъихътин буйругъ хъайитџани тамамариз гъазурвал къалурдай, амма вичин рикџ ачухдай, кџанивиликай гаф куддай жуьрэтлувал авачир адахъ.

За школа куьтягъна. А гада къвалав гвай шегъердин ветеринарнџий техникумдик экечџна. Зун дидедиз куьмек гуз акъвазна. Буба зегъер хътин эрекъ гзаф хъвана къена. Стхани хвена кџанзавай. Гъар шегъердай хтайла гада заз пишкешар гваз къведай. Белки, чун эвленмишни жедай, амма вири крар армиядай хтай моряк Степана чџурна. Шумал буйдин, спортсмендин хътин беден авай, хуш акунрин ва чџагай къуьлердай, хъвер-зарафат кџандай гада гъасятда хейлин рушарин, гъатта гъуьлер авай са бязи дишегълийрин хиялрани гъатна. Гъар сада ада вичиз фикир гун патал алахъунар ийизвай. Зун абурун жергеда авачир. За жуван Алешадикай фикирзавай. Хтайла, адахъ галаз сейрдиз экъечџдай, кинойриз фидай, майдандал адахъ галаз къуьлердай.

Тариф туш, зун рушарикай хкатна аквазвай ва Степанани зал вилер гадарзавай. За са артух кваз къазвачир. Ахпа акуна заз, ам михъиз зи гуьгъуьна гъатна. Зи патай вичиз хушвал къазанмишун патал алахъна. Цуьквер, пишкешар багъишун, гъар уламда рехъ гуьзетун, маса гадайрин гъерекатрикай хуьн, вич зал ашукъ хъанвайди хиве къун... Куьрелди, ада зи къил акадарна, зун вичихъ инанмишарна. Алешадин патай викџегъвални тахъайла, зун Степаназ гъуьлуьз фена. Пуд йисуз яшамиш хъана чун. Дуьз хизан арадал гъун патал ада са затџни авунач. Са кеспи къванни хъуй лагъана, зун шегъерда бухгалтервилин курсарик экечџна. Са юкъуз чи кџвализ къуд йисавай рушни гваз са дишегъли атана. Степанан гъарайдиз. Килигайтџа, дишегъли адан паб тир. Аялни Степананди. Армияда амаз абурун алакъаяр хъанвай ва са шумуд вацра абур санални яшамиш хъанай. Кџвализ хтайдалай гуьгъуьниз ада вичин хзан рикџелай ракъурна.

Ина хъайиди са къиямат я. Чун вири сад-садал элкъвена. Эхир секин хъайила, за къатџана, Степанакай заз бегъем гъуьл жедайди туш. Зун абуруни ана туна, дидедин патав хтана. Акъвазнач Степан, гъа пакадин юкъуз вичин

хзандихъ галаз хъфена. Алешани гъиляй акъатна. Ам масадал эвленмиш хъанай. РикI акъван тIар хъана хъи, зун зал хквен тийиз са шумуд гъафте алатна. За адай ахътин алчах кар акъатда лагъана гъич фикир авуначир. Амма инсанар зайиф я, абур шейтIанди рекъелай алудзава ва гъич рикIелни алачир чIуру крарин иесияр ийизва. Заз а чIавуз дуьньяни кваз мичIи хъанай. Уьмуьрдикай ерли дад амукънач. Аллагъдиз шукур, за эхна, сабур хвена. Вахтунни вичин кар авуна, дерт алатна ва къенин йикъал за шадвалзава, гъахътин алчах гъуьл фад зи уьмуьрдай акъатна лугъуз разивалзава.

- Шагъ,- Людмила милайимдиз мугъмандиз килигна,- вун и патарихъ акъатна муьжуьд йис алатнава, хъайи крарни, зун инанмиш я, гзафбурун рикIел аламайди туш. Хъилер, ажугъарни вахтунни квадарзавайди я.

- Зи рикIел алама эхир, бажагъат багърийрин рикIелайни фенва. Абурун хирер сагъариз техжедайбур я, Людмила. Зун акунмазди абур мадни цийи хъжеда. Зун гъи чин алаз абурун патав хъфин?

- Вуна анжах вакай фикирзава. Бес диде, уьмуьрдин юлдаш, аялар, стхаяр, вахар? Абурукайни фикир ая ман. Ваз дидедин рикI гъихътин затI ятIа чидани? Балаяр патал ада вири азабрис таб гуда. Вири хирериз дарман жагъурда. Вири хаталувилер алудиз алахъда. Веледрин гъалатIрилай, гунагърилай гъил къачуда. Уьмуьр къайи хъайи чIавуз заз дерт алудиз куьмек гайиди зи диде я. Вун сагъ-саламатдиз ахкурла дидедин рикIелай вири дердисервилер ахлатда.

- Агъ, гъа вуна лугъузвайвал жез хъанайтIа...

- Жеда, жеда, аквада ваз. Гила кус, ял ягъа, зун экуьнахъ кIвалахал фидайди я. Жув ахварикай тух хъайила, къарагъ.

- Пара сагърай вун.

- Ширин ахварар атурай,- лагъана руш кIвалаяй экъечIна.

Шагъ са шумуд легъзе рушакай фикир ийиз амукъна. Иерни, акъуллуни, къенидини я, амма алдатмиш хъана. Ихътин рушар бахтсуз хъунал гъун тахсиркарвал, зулумкарвал тушни? Гъа и хиял гумаз итим ахвариз фена.

Вичин месик экечI хъувур Людмиладиз дидедин кроватдин жакъ-жакъдин ван атана.

- Диде! Вун ксанвачни?

- Ваъ. Вун адахъ, чин тийидай туьнт дагъвидихъ галаз авайла, заз ахвар къведайни?

- Диде чан, ам алааматдин гада я. Адан къилел атай къван крар, дустагъ... ЯтIани ам инсан яз ама.

- Ваз гъинай чида?

- Диде чан, ада зун шегъердин вокзалдин бандитрикай хвена, вичиз хкатдай зияндикай фикирни тавуна. Ам дустагъда авай садан тIалабуналди адан дидедин патав физва, вичинбурун патавни хъфин тавуна. Диде, ваз акуна кIандай, адаз регъуь жезвайвал, зун вичиз ачухдиз тамашдайла. Чи гадаяр ахътинбур туш, ягъсузар я, гъасятда гъил яргъи ийида, темен гуз алахъда.

- А жигъетдай дагъвийрихъ чпин къанунар, ягъ-намус авай чIал заз чида. ВикIегъбурни я абур, амма чара касдихъ акъван фад ихтибар авун герек туш.

- Ваз кIандайвал хъуй, диде чан, зун мукъаят жеда. Зун пака кIвалахал фейила, адаз чин чIурмир. Сад-къве юкъуз ял ярай вичиз ина. Ахпа кIанивал авурай вичиз.

Шагъ югъ нисинилай алатайла къарагъна. Касдиз вич гьелени дустагъда амайди хъиз тир. Вилер ачухна, михъи, гъвечи квал, нехишдин кларасдин дакларра, кроватдин къилихъ сачахламишнавай къирер, пердеяр акурла, адан рикел алатай йикъан вакъиаяр хтана: вич дустагъ лугъудай къазаматда амачирди, таниш хъайи рушахъ галаз хтайди. Ам тарпна къарагъна, даклардай къежел тамашна. Гъаятда гъвечи кицл инай-аниз физвай, куъчеда сад-къе инсан авай. Квалаяй са ван-сесни къезвачир. Шагъ крахмалдин ни гелягъзавай михъи ва лацу агъдик квай яргъандик экел хъувуна. Сятдиз тамашна, йикъан къедалай алатнавай. Накъ урус гъамам къабулнавай адан беденди къезилвал, гумрагъвал, Людмиладиз рикел ачухайвилай регъятвал гьиссзавай. Адаз хъсанзавай.

«Белки и кардихъ, зун и рушал туъш хъунихъ, адахъ галаз хтунихъ са метлеб аватла?» хиял гъатна бейнида. Метлеб, метлеб? Вуч метлеб? Зун, епина тур дана хъиз, хтана адахъ галаз. Аламат. Зун, Шагъвелед. Дустагъди зун гъакъван дегишарна жал?

Квалаяй рахазвай ван атана. «Ваъ, бес я месик хъайи къван. Къарагъна кланда», - рахана ам рикляй. Квачер кроватдилай вегъена ацукъайла, адаз даклардин къаншарда столдин пипел эцигнавай цийи майка, переем акуна. Алукл тавуртла, Людмиладиз хъел къведа. Лап къадар хъана.

Гъилер, чин чуъхвена хтайдалай гуъгуъниз Мария Петровнади адаз суфрадихъ теклифна. Таза афнияр, помидорар, къацу чичлекар-хеветлар, клуъ афнаяр, ргур картуфар алай суфрадал дишегълиди борщ авай къажгъанни эцигна. Адай мугъмандиз ва вичиз хуърек акъудна.

- Регъувилермир, хва, - рахана Мария Петровна хушвал квай сесиналди, - жуван квалеле хъиз гьисс ая. Людмила квалахал ала. Къвед-пуд сятдилай хкведа. Вун сагърай, хва, зи руш сагъ-саламатдиз квалелиз къван хкай.

- За къез сагърай лугъун лазим я. Людмилади зунни къутармишна, виклегвална инизни хкана.

- Язва, язва ам виклегъ руш, гъа са вахтунда регъимлудини, фад ихтибардиз фидайдини я. Вучда, текдиз ава, субай я.

- Ахътин руш субай амукъдач. Вири хъсан жеда, Мария Петровна.

- Вуна неъ, неъ къван садра, - Мария Петровнади къвалав гвай шкафдин раklar ачухна, анай бутылка акъудна. - Зи гъилин гъазур-гъалал я. Вун ахъай хъувунин сагълугъдай хъвада чна. - Ада къве рюмкадиз самогон цана. - Яхъ, яхъ, хва, алатай вахтар, авур крар элкъуъриз жедач, къенин ва пакадин йикъар риклеваз яшамаш хъун лайихлувал я. Гъа йикъар чаз шадвал гъидайбур хъурай.

- Сагърай! - Шагъа артух яргъияр тавуна хъвана. Туънт затл тир. Ичкиди туътер кана, фейивал къенепатазни хабар хъана, чим акъатна. Борщ тямлуди, атирлуди тир. Дагъвиди иштягъдивди тлуъна, рушан дидедихъ галаз мад къе такъа ичирна.

Людмила квалахдилай шаддиз хтана. Мария Петровнадиз эхиримжи вахтара руш икел мегърибандиз, вилери царцлар гуз акурди тушир. И дегишвилерин себепкар и дагъви я жал? - фикирна ада плузаррилай хъвер квахъзавай рушаз килигиз.

- Де, на чи мугъман гишила тунач хъи? - хабар къуна Людмилади.

- Эхъ, гишилани туна, ахварни вуганач, - зарафатдив жаваб гана Мария Петровнади.

- Лагъ кван, на вуч ганатIа адаз.

- Ингъе и столдал алай вири затIарикай тIуьна ада. Сугъбетарни авуна чна, ада заз дустагъдин къайдайрикайни ахъайна. Вичи чи хцин югъ-йиф хъсанди хъун патал лазим ксарив хабар агакъарда лагъана.

Салахъай хтай Шагъ акурла, Людмила са гъвечIи тешвиш хъана. Чуру тунвай, чIулав спелар хкатIнавай, мекер къулухъди эвянавай, тIарам беден гумрагъдиз къунвай итимдал, на лугъуди, ам накъ гьалтайди, вичин къил гатазвайди тушир, къару яз акъвазна. Вичин ажайиб килигун себеб яз итимди вилер масанихъ элкъуьрайла, Людмила таъсирдикай хкатна.

- Ингъе зунни хтана. Ваз ина дарих хъанач хьи?- суална руша.

- Ваъ эхир,- рушан шадвилик шериквал авуналди хъвер кваз жаваб гана Шагъа.- Ахътин вахт ерли хъанач. Къведралди ксана, ахпа зун ви регъимлу, милайим дидедин гъиле гъатна.

- АкI ятIа, хъсан я. Гила дидедин гъилин няметрикай, хуьрекрикай чна санал дад аквада.

- Заз гъеле гишинзавач.

- Зи ратари ратар незва. Бес зун къилди...

- Ваъ, ваъ, ахътин гъайванвилиз за рехъ гудач,- лагъана Шагъа суфрадихъ чка къуна.- За ви дедин цик квай таза афнияр неда. Абур пара дадлубур я.

- Неъ, мадни иштягъар ачух хъурай ви.

Хуьрек тIуьна куьтягъдай къилляй Шагъа къаз-къаз малумарна: - пака зун Челябинскдиз фида.

- Акъван тади къачумир, Шагъ,- гъасятда рахана Людмила.- Са пуд юкъуз къванни ял ягъа. Пака вун патал гуьзлемиш тавунвай са кар жеда.

- Вуч кар?

- Сюрприз...

- Сюрприз? Ина? Заз?

- Эхъ, пака ваз чир жеда.

- АкI ятIа, ваз зун пакадалди чукIулдик квай хъб хъыз таз кIанзавани? Жедач, жедач, залай сабур хуьз алакьдач.

- Дугъриданни, чан руш, рикI акъудмир мугъмандин, лагъ адаз.

- Мад вучда, куьн къвед, зун сад, муьтIуьгъ хъана кIанда. Шагъ, ина фадлай яшамиш жезвай къве лезги хзан ава. Абуру вун пака илифарда.

- Лезги хзанар? Ина? Абуруз закай вуна раижна...

- Эхъ, чебни гъакIан ксар туш, гъуьрметдиз лайихлубур я. Межид Муслимович райбольницадин къилин духтур, Гъарун Салигъович чи майишатдин зоотехник я. Гъелбетда, абуруз за хабарна.

- Кутугнавани? Заз абур чидач. Зун – дустагъэгъли.

- Чир жеда ман. Ваз абур гъикъван шад хъанатIа чидани, чи кIвале лезги мугъман ава лагъайла. Вун ахътин чкайриз акъатайдакай за чуькънач.

- Я герекни авач,- къул чIугуна Мария Петровнади.- Абур пара хъсан, намуслу, къени инсанар я. Чаз абурай анжах хъсан крар аквазва. Вири хуьруьн хийир-шийирдикайни хкечIзавайди туш. Межид Муслимовича хейлин йисара чи участковый больницада кIвалахна, ахпа ам чIехибуру райондин больницадин къиле акъвазарна. Кар алакьдай итим я. Чи зоотехникдилаини рази я жемят. Абурун аяларни чешнелубур я. Фена кIанда, абруз пара шад жеда.

Пакадин йикъан нянихъ гъаятдал «Тойота» маркадин автомашин атана

ва Мария Петровна, Людмила, Шагъ гваз хъфена. Урусрин хуьрера члехи пай квалер са мертебадинбур я. Инани гьакI тир, амма феи магъледа кве мертебадин квалер хкатна аквазвай. «Лезгийри чешне къалурна», фикирна Шагъа.

Дугъриданни, Межиданни Гъарунан квалер гъа и магъледа авай. Винелай са акъван чIагана аквазвачиртIани, гьейранардай жуьрединбур туширтIани, къенепатара къулайвилер пара авунвай. Чир хъайивал, абур Гъарунахъ илифнавай. Зур сятдилай хъиз Межидан хзанни атана. Гъаруна гъаятда мугъманар къабулдай вижевай тавхана туькIурнавай.

Шадвалдай, вилерал стIалар гьидай легъзеяр пара хъана. Рагъиман, адан юлдаш Лмунатан, хцин, рушарин, ахпа гьакI Межидан хзандинни къужахра гъатайла, лезги чIалал рахайла, жузун-качузунар авурла, Шагъвелед михъиз гъуьргъуь хъана, са шумудра яйлукх вилерай гуьцIдай чкадал атана.

Кайваниди лезги хуьрекарни гъазурнавай. Кутуна лезги маниярни. На лугъуди, авайди Урусатдин чил туш, жуван хайи хуьр я. Лап чпин стха хъиз къабулна, Гъаруна, Межида. Абур саки таяр-туьшер тир, Шагъ пудкъуд йисан гъвечIи тир. Авуна къуьлерни, лагъана маниярни. Шагъаз вич са легъзейра хуьре, хайи квалер, байгърийрин юкъва авайди хъиз жезвай. И кардал Людмилади генани шадвалзавай. Адаз Шагъ маса терефрихъайни аквазвай. Шад, музыкадал, къуьлерал рикI алай итим. Къуьлерна гъа, Людмилади вичиз «лезгинкадал» къуьл ийизни чирна.

Ватандивай яргъара авайтIани, лезгийри чпин адетар хкуднавачир. Мугъманриз атайла хъиз, хъфидайлани чай гана. Жузунар-кучузунар мад давам хъувурла мукъвавилерни ачух хъана. Шагъан хуьруьн, вичин тухумдин тIвар къурла, Лмунатай шад сес акъатна.

- Зи баде Айша куь хуьрйя гъанвайди тир. Ам викIегъ, камаллу паб тир. Адаз вирида Айша паъ лугъудай.

- Айша паъ зи чIехи бубадин вах я лугъуз чида заз. Дахди садра лагъайвал, виликдай чи, Айша паъан хзанар хийир-шийирдин мярекатрик квайди тир, ахпа паъ рагъметдиз фейидалай къулукх атун-хъфин къери хъаналда.

- Эхъ, чан стха,- лагъана Лмуната,- кье чи инсанар къуд патяхъ чкIанва, яшайишни тарифлуди хъанва, мукъва-къиливални рикIелай ракъурзава.

- Ингье садаз-садакай хабар авачир мукъваяр ина ацалтна,- хъвер кваз рахана Межид духтур.- вучда, гъар девирдихъ вичин къетIенвилер ава. КIанзавайди, чибур гъина аватIани, сагъ-саламат хъун, хайи маканар, лезгивал рикIелай алуд тавун я.

- Дуьз лугъузва на, Межид стха, жуван чIал, адетар, хайи ерийрихъ кIанивал хуьн герек я. Дуст-кас, кье вуна чаз пара шад декъикъаяр багъишна,- лагъана Рагъима.- Чи квалерин ракIарар ваз гъамиша ачух я,- хушдиз Шагъаз килигна ам.

- Пара сагърай, чан жуванбур. Зун куьне цавув агакъарна, лап хайи чилел хъфейди хъиз, шадарна. Сагърай куьн, чибур, чеб гъина аватIани...

Итимар мадни къужахра гъатна, сада-садаз сагърай хълагъна. Рагъиман юлдаш Лмуната мугъманрив пишкешарни вахкана. КIвализ хтайла, Людмилади пакет ачухна ва «ибур вибур я» лагъана Шагъал яргъи авуна. Итим вичин вилерихъ ягъунач. Людмилади столдал переем, яйлукх, гуьлуьтар эцигна. Ам вуч лугъудатIа, ийидатIа чин тийиз амукъна.

- Ибур заз?- тажубвилелди хабар къуна ада.

- Эхъ, Шагъ. Ваз вуч аватла чидани, куьбур инсанвилел, милли мукъвавилел, жумартвилел, уьтквемвилел гьалтайла чибурулай вине я. И кардихъ зун кье мад сеферда ягъуна. За куьбуруз рикIивай гьуьрметиз гатIуннава,- руш ачух вилералди, са вуч ятIани гьузетзавайди хьиз, Шагъаз тамашна. Адавай и килигуниз жаваб гуз хьанач, ада вилер пишкешрал вегъена ва яваш сес кудна.

- Люда, куьбуруз мадни хьсан кьилихар хас я. Ингъе вуна зун, гьич чин тийидай кас, хкана, кIвале хуьзва. Са кардал вун гьахъ я, гьар са халкъдихъ виш йисаралди тестикъ хьанвай милли ва хсуси ерияр, кьилихар, адетар ава. И месэладикай чун мад рахада, ша, гила чна ял ягъин. Геже хийирар, ширин ахварар атурай ваз.- Людмила ажайибдиз килигна ва ахпа кьарагъна «вазни» лагъана вичин кIвализ гьахъ хьувуна. Месик экечIай Шагъ фикиррин яцIа гьатна.

- Я аллагъ, вучиз чна, акьул ганваз, икъван ахмакъвилериз кьил язава?- рахазва итим вич-вичив.- Ингъе урус миллетдин руша заз ихтибарзава, зи кьисмет гьязва. Жуванбуру зун лап багъри хьиз кьабулзава, акунал, дидед кIалал рахунал шадвалзава. Бес чун лугъудай гьайванри ана, хайи маканда вуч ийизва? Сада-сад кIеве твазва, рекъизва, сада-масадав гьайди кьакъудзава. Пехилвиллин, нефсинин а кьил авач. Чехибур, абурун камаллу меслятар кваз хьазмач. Чка-чкада вагъшивалзава. Вуч патал? Жибинда артухан виш-агъзур манат хьун патал? Муьрхъуь кьадай, авариядик акатайла бичIлякъ жедай машин патал? Кьуншидинбурулай са мертебадин виниз хкажнавай кIвалер патал? Са нин вилик ятIани кьуру фурс авун патал? Чимивал, кIанивал, кьенивал авачир тавханайрин иесияр хьун патал? Жув са нелай ятIани девлетлу, кьуватлу, гьайбатлу тирди кьалурун патал?

Ингъе эхир кьил гьихътинди хьанатIа? Кьурбандриз элкъвена хейлин жегьил итимар. Багърияр кьакъатун. Етимар. Кьазаматар... Вучиз вуна дахдихъ, яагъахъ яб акалначир? Абуру ваз виликамаз лагъанай эхир. «Чан хва, масадан багъда авай емишрал темягъ фимир, жуван багъ арадал гьиз алахъ, гьар са жуьре емиш битмиш жезвай. Гьарамдин затI садрани я жибинда тваз, я кIвализ гьиз кIан жемир, адакай анжах зиян хкатда. Дуст я лугъуз ви суфрадихъ ацукъзавай нихъ хьайитIани ягъамир, ахтармиша, гекъига, дикъет це, кьимет гуз чир хьухъ».

Акьуллу меслятар мад ганай регъимлу дахди, амма зи келледа абур гьатнач. Вучиз? Вучиз эхир? Ахмакъ! Ви кIаник шив квай, шив. Вун ада цавай шагъвар галаз тухузвай. Вилериз, рикIиз аквадай, фагъумдай вахтни амукъзавачир. Шивдин кIурарик акатайбур, кIурари ягъиз фуруз аватзавайбур ваз тIветIерайни тушир. Анжах вилик садни акъваз тавурай.

Гьа ихътин уьмуьр чаз иер акуна. Са зун тушир эхир. ЦIудралди, вишералди гьахътин цIийи гадаяр пайда хьанвай. Алатай вахтара вилик-кьилик хьайи коммунистрини цIийи девирдин хам алукунавай ва тарашзавай, кьакъудзавай, рекъизвай. Жуванбурал, гишин сикIрез гьатай вечрел хьиз, цIакуларни тазвачир.

Я Аллагъ, икъван ахмакъар жедани? Жуванбуруз душманар жедани? Сада-сад хвена, вилик кутуна кIандай чкадал.

Шагъаз, на лугъуди, цIийи дуьнья ачух хьанвай. Дустагъда авай сифте йисара ам кьисас вахчунин, вичин багърийрал тапанчи авай гьилер хкажай кьурумсахар терг авунин кьастунив ацIанвай. Ахпа вичин уьмуьрдиз,

гьерекатриз, авур крариз кьимет гуз эгечІайла, яваш-яваш кьисасдин мурад, гарун хура гьатай пеш хьиз, яргъаз акьатна. РикІин дегьнеда кьисасдиз кьуват хгунин цІирер амай, и кьвед-пуд юкьуз вичин рекьел ацалтай кьени инсанар себеб яз, гьа цІирерни кьуразвай.

Элкьвез-хквез бейнида ватандашрихъ галаз акьудай хуш сятер гьатзава. Дуьз, кьени, чпин кеспидал машгьул, хьсан крар ийизвай инсанар. Дагьустандай атана ина гьурмет кьазанмишнава. Чпел, диде-бубадал, хурел баркалла гьанва. Лезги миллетдин тІвар хкажнава. Кими затІни авач. Шаддаказ, бахтлудаказ, садакайни кьурху авачиз яшамиш жезва. Заз вуч кимизвай эхир?- Шагьа гьуталди вичин пел гатана.- Я келле, ви лам гьи кьарада акІанвай, акьулдал гуж гьалиб ийиз? Законрилай, кьайдайрилай, адетрилай кам ягьиз, жуванбур алдатмишиз?

Кьилиз кьвез хьфизвай фикирри адав секинвал вугузвачир. Эхир, йиф экуьнахъ элкьвейла, ам ахвариз фена. Йикъан сятдин цІусадаз кІвалахайла ада вилер ахьайна. Ахварикай тух хьанвайди хьиз авайтІани, беденда са гьихьтин ятІани заланвал авай. Кьилни агьурзавай. Адан фикирриз ахвар яни, гьакьикъатда хьайи кар яни, хтана. Ам чилел ацукьнава, метІер чилиз янава ва рахазва. Яраб яаъ, вуна за авур чІуру крарилай гьил кьачудатІа? Яраб зи кІани, авай сад, вуна ви аялрин бубадихъ ихтибар хьийидатІа? Буба галачиз чІехи хьанвай веледри зун кваз хкьадатІа? Эхъ, зун куь вилик гзаф батІул я. Эхъ, чи кІвалерал байкьуш ацукьарай тахсиркар зун я. Жуван бахт, хзандин уьмуьр цІувни вацІув вугай мердимазар зун я. Чир хьаначир заз икІ жедайди. Фагьумначир буш келледи. Вири барбатІна за. Лайихлу бубайрин тІварарни, кьени, хьсан крарни русвагьна. Чизва, заз багьишун амайди туш, амма за умуд атІанвач, яаъ, Багьаят. Эгер куьне гьил кьачун таувуртІа? Ахпа за вуч ийида?

- Вири цІийи кьилелай башламишда,- секин, хьуьтуьл, хуш сесиналди жаваб гана вилик акьатай Людмилади.- Уьмуьр давам жезва, вун сагъ я, валай ви гьалатІарни туькІуьр хьийиз, инсанар патал хьсан крар тамамариз ахлакьда. ГьакІ хьайила, яшамиш хьана кІанда.

- ГьикІ? Вуч патал? Нихъ галаз?

- Вучиз вуна вири куьтягъ хьанвайдай гьисабзава? Гьуьлуьн юкьваз аватай касдини са куьк, ник ятІани умуд кутазава. Са касни авачир островдиз акьатай касдини, четин шартІаризни таб гуз, уьмуьр давамарзава. Бес вун? Вахъ багьриярни, кІанибурни, ви ивидин цІирер-веледарни, дустарни, чирхичрарни ава. Дустагьдин азабарни кваз такьур вун гила, азад дуьньядиз ахкьатайла, руьгьдай аватзавани? Жедай кар туш. Вахъ кьуватни, такьатни кІамай кьван ава. Хьайи крар алатна фена, абуру садазни я чими, я мекьи хьийидач. Жуван уьмуьрдин цІийи чин ачухна кІанда.

- Мегер ам алакьдай кар яни?

- Гьелбетда, Шагъ. Вал кьведалди агьзурралди инсанар жуьреба-жуьре себебар аваз, гьа икІ авуниз мажбур хьана ва абурулай хьсан ва еке крарни алакьна, абуру чпин уьмуьрдикай обществодизни, чпизни, багьа инсанризни хийир гана. Вунни гьабурукай сад жеда.

- Зунни?

- Эхъ, Шагъ, вунни. Ви вилик яргъи, бахтлу, бегьерлу уьмуьр ква. Адаз, вири кьуватар кІватІна, кьацу рехъни ачухуниз вун мажбур я.

- Бахтлу, бегьерлу?- хабар хкьуна итимди.

- Эхъ, эхъ, вун шаклу жемир. Анжах виликди!-шаддиз, буйругъ хъиз, малумарна Людмилади ва ам вилерикай квахъна.

Са шумуд сеферда бейнида и кьерякъун, кинодин лент хъиз, элкьуър хъувуна, Шагъ месикай хкечна.

- Им ахвар я, ахвар я заз акурди,- тестикъна Шагъ вичи-вичиз.- Анжах гъакъикъатдиз ухшар ахвар. Аламат я. Белки, йифиз атана Людмилади захъ галаз ихтилатнатIа? Я Аллагъ, агъзур сеферда Ваз шукур хъуй, Ви регъимар пара я. А къазаматдай эхкьечIун кумаз Вуна зун хъсан инсанрал туъшарна. Людмила, Мария Петровна, зи ватангълияр Гъарун, Межид... Эхъ, уьмуър давам жезва, гъар экуьнахъ цавун аршдиз рагъ экъечIзава, ада алемдиз, чан алай ва алачир затIариз нур гузва, чим хъичирзава, уьмуър кIанарзава, ширинарзава, бахтлу йикъарихъ инанмишарзава, хъсан яшайишдихъ авай умудар артухарзава. Людмила гъахъ я, захъ вири ава, залай гъалатIар туькIуър хъийизни, зи бубайри хъиз къени крар ийизни алакьда. Яаъан, юлдашдин виликни зун метIерал акъвазда. Гъил къачуда абуру фагъумсузвилелди зай акъатай тахсирвилерилай. Къачун тавуртIа?- ЧIуру къуьнел алай шейтIандин таъсирдик акатай хъиз, хабар къуна къвед лагъай рикIи.- Къачун тавуртIа? Ихътин фикир ерли рикIе твамир. Фикирдай акъатнавани, Алисманаз зенг авурла ам гъикъван шад хъанайтIа. Ада тадиз хъша лагъанай. Эхъ, Алисман стха, гежердач за, Гъулдан-лезги дустунин тIалабун къилиз акъудда ва ракъар авай Лезгистандиз, заз пара кIани ватандиз рекъе гъат хъийида.

Ихътин къетIи фикирдал атай итим инанмиш камаралди къецел экъечIна. Чин-гъил чухъвена, кIвализ хтанмазди адаз Мария Петровнади суфрадихъ теклифна.

- Людмила кIвалахал ала, за вун гишила тадаиди хъиз, ам заз бул тапшуругъар гана фенвайди я,- хъвер кваз ва секиндив рахана дишегъли.

- Гъихътин тапшуругъар?

- Вахъ гелкъведай, ви къуллугъда акъваздай.

- Зун аял яни эхир, захъ гелкъвез?- хъуьрена Шагъ.- Агъ Людмила, аламатдин ханум я ви руш.

- Эхъ, язва ам ахъгинди, дидедихъни ихтибар тийидай.

- Ваъ, адаз вун пара кIан я, ихтибарни ийизва ада вахъ,- дишегълиди рикIивай лугъзвайдай къуна, Людмиладин тереф хвена Шагъ.- Мария Петровна, заз къе дустунин дидедин патав фидай фикир ава.

- Къе жедач, хва, улакъ гъатдач ваз. Гена рушни бейкеф амукьда, ада зи къилелни хар къурда. Ваз гъакI кIанзавани?

- Ваъ эхир.

- ГъакI хъайила, тади къачумир, къе жуваз ял хъиягъа, пака экуьнахъ чна вун рекъе твада.

- ЯтIа, гъакI хъурай, Мария Петровна.

Югъ дишегълидихъ галаз суьгъбетар ийиз акъатна. Ада чеб Белоруссиядай тирди, дяведиз баде къве аялни галаз и патарихъ акъатайди, чIехи буба дяведа телеф хъайиди ва чеб гъа ина амукъайди, дидедал пара четинвилер акъалтайди, вични къве аял галаз тек амукъайди лагъана.

- И чи зурба уьлкве чкIидалди вири хъсанзавайди тир,- гъайиф чIугъваз раханай Мария Петровна.- Гъуьлуь совхоздин гаражда кIвалахзавай. Зун почтальон тир. Аялар, гъа вириданбур хъиз, са бубат чIехи жезвай. Пияниска Ельцинан гъиле гъатай Урусатдин дидени шехъна. А угърашди

вири барбатІна: уьлкве, тарих, адетар, советрин инсанрин ерияр, кархааняр. ГьакІ чи совхозни. Агъзурар хьиз зи итимни бейкардиз элкъвена. Ина-ана кІвалахиз, гїиле гьатай кепекарни хьивегьиз акъудна. Са ни ятІани маса гуз гьайи ужуз эрекь къачуна хьвайи ирид итим, абурук кваз зидини, къена. Ахпа хва гьарамзадайрихь агалтна. Рушал гьалтай алчакни вафасузди хьана. И бахтикъарвилер чаз уьлкве чкІуруни, гьукумдин кьилиз атай цІийи инсанри – хаинри гьана. Низ чида, чун хьтинбур Урусатда гьикъван аватІа? Советрин Союз амайди тиртІа, хва, ви кьилелни акъван мусибатар къведачир.

- На дуьз лугъузва, Мария Петровна,- рейсадвална мугьманди,- Союз амайтІа зи, куь ва агъзурралди ватандашрин кьисмет масад, гиландалай лайхлуди, секинди, асайишди, низамлуди жедай.

- Виликдай чаз са кар чидай: милицияди жемьатрин хатасузвал хуьзвай. Гила ада халкъдин пул нез ам алажзава ва вич хуьзва,- алава хьувуна Мария Петровнади.

Нянин хуьрек дадмишайдалай гуьгьуьниз Шагњи Людмила гуьжетриз акъатна. Руша кьве кІвачни са чапатІда туна тикрарзавай: «За кІвалахдилаь вахтни къачунва, вахь галаз физ гьазурни я. Кьилди за вун ахъайдач. Вазни чизва, исятда чибур дагъвийрив гьикІ эгечІзаватІа. КІанзавайди са багьна я, вири тахсирар кутада вак. Ваь, ваь, рази хьухь. Эгер ви кьилел са дуьшуьш атайтІа, за и кар жуваз багьишдач».

- Са затІни жедач, зун фена, хкведа. Вун инжиклу вучиз ийин за.

- Зун инжиклу жедач. Чун къвед авайларехъни фад акъатда, хаталувиликни акатдач чун. Вун, бегьем документарни гвачирди, дагъустанви, гьасятда милицийрин гьуьрчез элкъвезда. Абуру заз акуна, чизвайди я, кьурумсахар...

Мария Петровнади рушан гафарик кьел квайди тестикъарна ва санал фена хтун меслятна, рикІяй адаз и кар хуш авачиртІани. Дидедиз вичин рушан хесет хьсан чизвай, ам рикІе гьатай кардилаь алатдачир. Шагъаз чара амуькьнач, ада дишегьлияр гьахьлу тирди къатІана ва разивал гана. Экуьнахь Шагњи Людмила рекъе гьатна.

Лезгийри лугьудайвал, рекьик лувар кутазвайди ихтилат-суьгьбет я. Итимни руш акъахай купеда юкъван яшарин къвед мадни авай: гьуьлни паб. Сифте декьикъайра абуру дагъви нахушдиз къабулнатІани, ахпа рахаз-рахаз, танишвилер гайидалай кьулухь, Людмилади адаз ийизвай гьуьрмет акурла, урусрин эгечІун дегіш хьана. Суфраяр ачухайла, сад-къе вишерни хьивегьайла (урусрив самогон гвай) ихтилатар яцІа гьатна, тостар мукьвал-мукьвал хкажна. Шагъа къатІ ягъиз, хупІ ийиз истикІан эхцигайла, вич Георгий я лагъайда «на заз гьуьрметзавач» лугъуз чинар кана. Дишегьлияр дегьлиздиз экъечІайла гьатта «вун викІегь дагъви туш, папалай аслуди яни?» лугъуз гьайифарни чІугуна. Шагъа рекьин юлдашдиз са баянни ганач, амма ихтилатар къалинардай месэляяр арадал вегьена. Итимрин сесер кІевиз акъатиз акурди дишегьлияр хтана ва абуру Георгийни Шагь секинарна, ички авай бутылкани чантада хтуна, суфрани кІватІ хьувуна.

«ВикІегь» Георгия мурмурар авуна, амма паб чин чІурна тамашун адаз бес хьана, кас кисна къвед лагъай полкадал акъахна. Шагъани адалай чешне къачуна. Пимил хьванатІани, самогонди мефтІериз хабар ганвай. Адаз ксун хьсан акуна. Людмилади къарагьна, хушвал авай ачух вилералди килигна, вири беденда хвеш твадай хьвер багьишна лагъана: «ял ягъа жуваз, азизди, архайиндиз ксус». Лап аялдин хьиз, яргъанни кьуьнерал къван хьивегьна,

ацукъ хъвуна. Дишегълийри са квекай ятлани ихтилат кудна, абурун сесер гагъ яваш, гагъ къати жезвай. Гъа и сесерал итимар ахварални фена.

Чидач, йифен гъи вахт тиртла, ахварикай кватай Шагъа кланик полкадал вил вегъена. Дишегълияр, чпин клвалера авай хъиз, ачухдиз ксанвай. Яргъанар къваларихъ аватнавай. Комбинацияр клватл хъана, къалчахарни къецил авунвай. Людмила далу винелна ксанвай. Чапла полкадал яргъи хъанвай дишегълидин лацу маъ хътин хурар перемдикай хкатнавай. Фадлай дишегълидихъ галаз ксун тавунвай итимдин беденда са вуч ятлани юзана, ада вич а кардал къуна хъи, дишегълидин суьгъурдин няметрилай вил ахлуддай жуьрэт авач. Вичи ягъсузвилиз рехъ гузвайди къатгузвайтлани, риклиз гъавурда акъаз кланзавачир. Эхир ада вичел гуж гъалиб авуна, эркекдан ивидал звал гъидай вилериз акъазвай алапатдин шикилдиз далу гана. Ахвариз хъфиз алахъна, гъинавайди я, бедендиз михъиз гъекъ акъатна. Саклани беден секинар тежедайла, ам ван-сес галаз къарагъна, полдал эвичина, садни ахварай акъатнач, итимди фад-фад дишегълийрин винерал яргъанар хъивегъна ва вич купедай экъечина. Чин-гъил чуьхвена, тамбурда акъвазна. Гена проводник ксанвачир, адахъ галаз ихтилатар ийиз вахт акъудна. Купедай рахунрин ванер хъайила, хъфена.

Са акъван екеди тушир поселокадай Светлана Егоровнадин клвалер регъятдиз жагъана. Хцелай хабар гъаз атанвайбур я лагъайла, къуьзуь дишегъли гъасятда дегиш, гъатта виклегъ хъана. Ада са низ ятлани зенг авуна. Зур сятни алатнач, жаван къве гадани галаз Елена, Гъулдан-лезгидин вах, атана.

Садакай Шагъаз Гъулдан-лезгидин ухшар атана. Хвани гъам хътин зурбади жедайди я. Шагъан шаклувал бадеди тестикъарна. «Им зи хчин хва Сергей я. Вад лагъай классда клелзава ада».

- Им зи хва Ефрем я, - лагъана Еленади.

- Зунни Шагъ я, - танишвал гана мугъманди. - Эгер квез ван хъанатла, Дагъустан твар алай вилайтдай я.

- Хъана, хъана, бадеди чаз вич яшамиш хъайи чкадикай ахъайзавайди я, - рахана Сергей. - куьнра гзаф емишар, майваяр жедалда. Квез гъуьлни авалда.

- Эхъ, дуст-кас, гъуьлни, дагъларни, тамарни, багъларни ава чаз. И гуьзел руш Людмила я, - танишвал гана Шагъа Людмиладикайни.

- Бес хъурай, мугъманри чпин чин-гъил чуьхуьрай, рекъерин руг алудрай, галатун квадаррай, суьгъбетар чна ахпа давамарда, - теклифна Светлана Егоровнади.

Нянрихъ Еленадин гъуьлни хтана. Ксари гъич риклелай тефидай къунахлук тешкилна. Шагъ лезги тирди чир хъайила, Светлана Егоровнадин шадвилихъ къадар амукънач. Ам мад урусдал рахун хъувунач. Къведни лезги члалал рахазвай тегъер акурла, Людмила гъейран хъана амукъна.

- Вуна азни чирдани лезги члал?- хабар къуна руша.

- Ашкъи аватла, эхъ, - жаваб гана Шагъа.

- Ава, ава, - шаддиз хкадарунарна Людмилади.

Светлана Егоровнади Дагъустанда, Чечняда ва санлай уьлкведа арадал атанвай гъаларал, гъайиф члугунивди, наразивална.

- Са стхаяр хъиз авай халкъарикай душманар авуна, са ламран хци. Ельцин лугъудай пиянискади. Садани адан вилик пад къунач, я а хаин дустагънач. - дишегълидин ажугъ екеди тир. - Зун квел алапат хъанатла

чидани? Ахътин компартия, КГБ, МВД, армия аваз, садни Союз хуъз къарагънач. Вири, суъгуърда тунвайбур хъиз, кисна ацукъна. Ельцинахъ галаз къиле авай къван вирини хаинар хъана.

- Бес жечни! Абуруз чпи тарашнавай къван девлетар ишлемишдай ва мадни чуънуъхдай мумкинвал кІанзавай эхир. Гъавиляй Ельцинан терефни хвена. Гила гъайифар чІугуникай файда авач,- лагъана язнади.- Хъайи крар хъана, Путин къванни акбуллу, халкъдихъ рикІ кузвай пачагъ хъурай.

- Ада къабулзавай са бязи серенжемар, тамамарзавай крар дуъзбур я,- лагъана Еленади,- амма халкъар сад-садаз акси акъвазарзавай, такІаанарзавай политика давамарзава. И жигъетдай прессадиз, телеканалриз къацу рехъ ганва. Им ерли виже текъведай кар я.

- Гъахъ я вун. зи руш, абуру кавказвийрикай вагъшияр, гавурар авунва. Туш эхир абуру ахъгинбур. Уъткъем, къени, жумарт, масадан гъавурда акъадай, къайгъу чІугвадай шад инсанар я. Бес дяведин йисара абуру чаз – урусриз, украинвийриз, белоруссриз, молдаванриз авур хъсанвилер рикІелай алуддани? Абурун куъмек, къайгъударвал тахъанайтІа, чун рекъидай. Фашистрин гъиле гъатиз кичІела дяве физвай чкайрай катая гзаф къадар инсанар къабулна кавказвийри. Советрин вахтунда дагъвийри чун емишралди, майвайралди, консервийралди, ципицІралди, чехирдалди таъминарна. Чи инсанри Каспий гъуълуън къерехра ял яна. Гила абурукай къачагъар, террористар, кавказдин миллетдин чин алайбур авунва.

- Чан диде, вуна вири дуъз лугъузва, ви ажугъ дуъзди я, ша, чна къе а политика лугъудай затІ чи суфрадихъай галудин. И чи багъа мугъманриз артух фикир гун,- пІузар хъуърез теклифна язна Станислава.

Светлана Егоровнади мад сеферда лезги жематдин тарифна, датІана Белиж, таниш инсанар, къуншияр рикІел хкъезвайдакай, садра къванни ангар ахкваз кІанзавайдакай, вичиз акур пара гуъзел чкайрихъ вил галайдакай лагъана.

- А кІвалах завай,- рахана Шагъ.- За хутахда куън Лезгистандиз.

- Сагърай, зи хва. Яраб аквадатІа, заз гъахътин югъ?

- Аквада, аквада,- тестикъарна Еленади.- Чун вири санал фида аниз къведай гатуз.

- Хъсан я,- разивал гана къуъзуъ дишегълиди.

- Зазни акваз кІанзава ангар. Шагъа чун тухуда вичин ватандиз,- гаф къана Людмилади.

- Са рахунни алачиз,-къул чуІугуна лезгиди.

Мугъманриз къурмишнавай гъвечІи суфра халис межлисдиз элкъвена. Еленади, Людмилади манийрик ван кутуна. Абурухъ галаз яшлу дишегълидини зил къуна. Ахпа ада Шагъаз гъейранардай пишкеш авуна? Лезги халкъдин къве мани «Лагъ бала, севдуъгуъм» ва «Алагуъзли» манияр лагъана. Шагъани адаз куъмекна. Елена, Людмилани припев тикрариз алахъна. Шагъаз акІ хъана хъи, вич багърийрин юкъва ава. Адан рикІ гъевесдив, разивилив, сифте яз аквазвай инсанриз кІанивилив ацІана.

Йифен къуларилай алатайла Светлана Егоровнади ксудай макъамрик кекаяна. Ада ва руша мугъманриз суални ганачир, гъавиляй къведазни са хзандиз хъиз, месер са кІвале хъивегъна. И кар акур Людмилади са чуъкъни авунач, гена адан вилерик хвеш акатна. «Жув хъфена ксус, за Еленадиз къабкъажох михъи хъийиз куъмекда», лагъана ада Шагъаз.

Хъуьтуьл месел яргъи хъанвай Шагъан вири беденда асайишвал, верџивал гъатнавай, эхиримџи йисара такур хътин. Ичкидини, уьмуьр лезги чилихъ галаз алакъалу хъайи къени инсанрин хуш рафтарвилини, Людмиладин ашкъилу килигунрини итимдин къил элкъуьрнавай. Ам исятда патав агатай низ хъайитІани хъсанвал ийиз, адаз вичин рикІ гуз, ачухиз гъазур тир. Явашдиз рақлар ахъайна, кІвализ Людмилади камар къачурла, ам тажубни хъанач. Кроватдин патав атана, тамашна, ам милаимдиз рахана?

- Вун ксанвачни, зи... На зун гуьзлемишзавайни? Исятда. исятда,- лагъана ада алайбур хтІунна ва Шагъан къилиз са фикир-хиял къедалди, ам яргъандик экечІна. Беден мураддив ацІанвай дишегълиди мажал вахканач. Адан алаатдин, бедендиз ширин миже цазвай кинери, теменри итим вини кІвачиз акъудна. Адан рикІелай вири алатна...

Пакамахъ ам геж хъиз ахварикай кватна. Чудгунар аладарна, къарагъна, гъаятдиз экъечІайла туьквендай шейэр гваз хкъезвай Еленадални Людмиладал гьалтна. Сегьер-сегьер дагъларикай хкатзавай нурлу рагъ хъиз рушан хъвердив, шадвилив ацІанвай чин, вилер, килигун акурла Шагъаз регъуь хъана. Адан рикІел суьгъуьрдин, пияладин ахвар хътин йиф хтана. «Мегер чна гъа кар авуна?» хиял фена бейнидай. «Эхъ, дуст-кас, вуна са аксивални авунач, вуна вун къилихъди ашкъидин вириз вегъена».

Шагъан масадаз таквадай гьерекатрай са вуч ятІани къатІай Людмила, шейэр кІвале эхцигна, хтана ва ада гъил къуна Шагъ векъ, хъач акъатнавай салан са пипІез тухвана.

- Шагъ, масанди, ваз чидани, зи уьмуьрда заз накъ вуна багъишай хътин йиф акурди туш. Зи азизди, заз вун акъван багъа хъанва хъи, зун ви нуькверни, къаравушни жез гъазур я,- Людмила кІанивилелди итимдин къужахда гъахъна.

- Людмила, зун..., за...

- Чизва, вун азад туш, амма за Аллагъдиз шукур гъизвайди я, чун сададал туьш авур...

- Вуна накъ чна авурди дуьз кар я лугъузвани?

- Вуна заз бахтунин нур куькІуьрна, нур, азизди,- цІарцІар гузай вилер вилера туна руша Шагъ къужахламишна, ахпа къил итимдин хурудал эцигна.- Вуна зи сефил, субай уьмуьрдиз дад хгана, къуразвай къелемдиз яд хгана. Вун гила зиди я, садан пайни квачиз.

Дагъвидихъ лугъудай чІал амукънач. Вуч лугъудай къван. Иер, назик, таза, бегъердал атанвай багъ хътин руша вичин рикІ ачухдайла, ваз вичин ашкъидикай лугъудайла, ви къужахда цІразни гъазур тирла. Михъиз хъуьтуьл хъайи Шагъа назикдиз рушан хъуьхъез темен гана. И арада Еленади абуруз экуьнин тІуьн нез эхверна.

Суфрадихъай къарагъайла, Шагъа Еленадивай чпиз хуьруьн мулкар къалурун тІалабна. Адани хушвилелди разивал гана.

Дагъвиди Урусатдин тІебиатдал гъамиша гъейранвалзавайди тир. Ачух чуьллер, уьруьшар, и къил а къил авачир тамар, зурба вацІар... Колобок тІвар алай поселокдин мулкарни гъахътинбур тир. Михъи, къезил гъава, секинвал, къацувал, зур киломертдин яргъай авахъзавай вацІалай къезвай шагъвар... Абуру гуьгъуьлдик цицІивал кутазвай. Шад легъзейрин къужахда авай Людмиладин чими килигунри итим аквазвай шикилрал, къисметди багъишнавай и йикъал ва къвалав гвай хъсан инсанрал мадни къару ийизвай.

Виликан военный складарни, абурал аламайди са твар тир, вири дараматар ацадарнавай, тухуз жедай са затни тунвачир, бетондин хандакИрин цлар, керпичрин кIусар, кIанвай тарар, тахтаяр... акуна адаз. Лап эйбежер шикил тир. Вирини кул-кусрин, таза тарарин, лап къакъан рагъварин юкъва гъатнавай. Инрив фадлай инсан гатIуннавай хъгинди тушир. Гъа и шикил чи вири уьлкведиз хасди я,-хиялна Шагъа.- Уьлквени гъа ихътин гьалдиз атанва. Мегер вири гъа икI барбатI жедай саягъда амукъда жал?

Шагъ Гьулдан-лезгиди чарчел чIугуна вичиз къалурай лишанлу чка жагъуриз алахъна. Адак гъалабани акатна, жагъун тавуртIа? Хазина масадбурун гьилера гъатнаваз хъайитIа? Низ чида и харапIайрал шумуда гьил элкьурнатIа? Еленадив и складрикай суьгъбет ийиз таз адан вилер тайин чкадихъ къекъезвай. Эхир адаз акуна. Гила дишегълийрикай кьил къакъудна кIанзавай.

- Зи гуьзелар,- Шагъа къведан хъуьчIуькхайни къуна, абуроз милайим хъвер багъишна,- эгер куьн акси туштIа, заз са геренда и кул-кусра кьилди акъваздай игътияж ава, куьне атIа чIехи тарарин сериндик суьгъбет давамара.

Дишегълийр сад-садаз килигна ва амалдарвилелди хъурена.

- Гьелбетда, гьелбетда, чун акси туш,- лагъана абуру сад хъиз ва мад сирлудаказ хъверна.

Гуьзелар фена. Кул-кусриз гъахъай Шагъа зумулдиз (подвалдиз) фена, фур жагъурна, аникай целофандин са шумуд къатнавай пленкадик квай тумаждин чанта хкудна. Ана россиядин пул, долларар, къизилар авай. Итимди тадиз вад миллион манат гьисабна, къултухда туна ва чанта фура саламат хъууна. Винелни къванер, бетондин еке кIусар хъивегъна. Гьилерни миьна, эхкъечIайла, рушар чеб-чпел машгъул тирди ва патаривни кас-мас гвачирди акурла, адак квай гъалаба хкатна. Итимди разивилелди рушарин патав гьерекатна. Тамма са сятда сейр хъууна, абур кIвализ хъфена. Нисинин хуьрекрикай дад акурдалай гуьгъуьниз рушар куьчедиз, туьквенриз фена. Шагъа Светлана Егоровнадив пулни ва трустикда кIеви авуна хвенвай хцин чар вахкана, вични гъаятдиз экъечIна. Къацу дугун хъиз аквазвай сала къекъез Шагъа пIузаррикай мурмурна: «Дустунин тапшуругъ кьилиз акъудна, и парни залай алатна. Гила, лугъудайвал, кар туькIвенани? Базарда аквазмир. Жуван рекъе гъат хъувуртIа хъсан я.

Веледихъ рикI кузвай дишегълиди гъасятда чар кIелна. Хци кхъенвай: «Диде чан! Ваз хъсандиз чизва, дах рагъметдиз фейидалай гуьгъуьниз заз амайни амачирбур вунни, зи вах ва хва я. Заз куьн пара кIанзава ва куь саламатвал, асайишвал патал за алакьдай вири крар ийида. Муьквал вахтара чун чаз ахквадач, диде чан, гъавилай кез мугъман хъанвай лезги стхади пул вахкуда. Вад миллион манат. Адакай са миллион лезги стхадиз це. Ваз чизвайди я, лезгияр пара такабурлбур я, ада пул къачун тавунни мумкин я. Гъавилай, чан диде, вуна ада чи пишкеш къабулдай са жуьре фагъум ая. Зун геж хъайитIа, пулдин жигъетдай кIеве гъатайтIа, лезги стха Шагъаз хабар це, ада вални вахал лазим такъатар агакъарда. Закай гзаф фикирар ийиз жуван рикI тIармир, диде чан. Жуваз са куьникайни дарвал гумир, азизди. Зун хкведа ви патав. Гьелелиг сагърай. За ваз кIанивилелди, мегърибанвилелди теменар гузва».

Светлана Егоровнади мад сеферда чар кIел хъууна ва ам вилерилай стIалар физ, кисна шехъна. Ада хва гьиниз аватнаватIа, къатIана.

- Вун дуъз инсанрин юкъваз хтай югъ аквадата дидедиз?- гафар лагъана дишегълиди чиналлай стIалар михъна ва пулуникай са миллион манат хкудна.

Светлана Егоровна са шумуд декъикъада хиялдик акатна, ахпа ада Шагъаз эверна ва ам вичин къвалав дивандал ацукъарна.

- Ваз пара аферин хва, эхъ, вун гила зи къвед лагъай хъва я. Зи Асланан-Арсениян талабуналди вун иниз, зи патав атанвата, ада вал стхадал хъиз пул ихътибарна. Адаз вун стха ятIа, зазни хва я.

- Ваз кIанивал хъурай, Светлана Егоровна.

- Гила чна кведани зи хъци, ви стхади талабнавай са кар тамамар авуна канда.

- Вуч кар?- тажубвална Шагъа.

- Вун пара саграй, ада зал вав гваз вад миллион манат агакарна. Адакай са миллион види я, зи хва,- дишегълиди са пачка итимдин вилик эцигна.

- Светлана Егоровна, за Асланаз лагъайди я, заз герек туш, пара сагърай.

- Зи гаф атумир, хва, бейкефарни ийимир зун. Ма и чарче вуч кхъенвата, кела.

Чар кIелна куътягъайла, дишегълиди давамарна: «Ватандиз хъфей сифте вахтара ваз пул лап герек кведа. Вун багрийрин, танишрин патав есир, саил хъиз ваъ, чам, гъалибчи хъиз квач. Хци заз кеве гъатайа, ваз хабар ая лугъзува. Эгер ваз ик хъана, за вун инжиклу авуна канзавачта, ви хиве, чун Лезгистандиз тухудай хиял аматIа, ви ихтияр я, элкъуъра пул, къачумир.

- Светлана Егоровна...

- ЯтIа, кисна пул жибинда тур. Гила вуна заз лагъ, Асланаз а зинданда акъуддай шумуд йис ама?

Шагъ мягътелвилелди къуъзуъ дишегълидиз килигна.

- Чан хва, вун тажуб жемир, заз адан чарче авай гафари вири раижна. Лагъ, ам гъи шегъерда ава?

- Светлана Егоровна, адаз вад йис ама. Пермдин дустагъда ава Аслан.

- Ксан я, хва, Аллагъди хъурай вунни, зи хъвани. Белки, ам саг-саламатдиз хътана дуъзгуън уьмуърдивни эгеч кийидай юг акван дидедиз. А юг чна сувар хъиз кейд ийидай.

- Жеда, кведа гъахътин югъ,- лагъана Шагъа. Куъ суварик зунни акъатда.

- Ви ван Аллагъдиз хъурай, чан хъва. Рекера мукаят хъухъ, пул саламат ая.

Чара амукънач дагъвидиз, еке зегъметар, дердер акунвай, хцикай рикI динж тушир диде бейкеф ийиз кIан хъанач адаз. Пул къачуна, вичин чантада туна. Ада Светлана Егоровнадиз вичиз къе хъфиз кIанзавайдакайни ихтилатна, амма адан фикир къилиз акъатнач. И арада Людмила, Елена хтана. Пудни итимдин фикирдиз акси хъана. Шагъ кIанзни такIанз абуруз муъIуъгъ хъана. Виридалайни адаз Светлана дидедин хатур хаз кIан хъанач. Ам акъуллу, регъимлу, мегърибанлу дишегъли тир. Вични лезги чIалал рахазвай. Къени лезги халкъдиз кIанивал хуъзвай инсан. «Хъфида» лугъудай гаф ванн хъанмазди ам Шагъал элкъвенай.

- Я чан хва, на ак вучиз лугъуда, чна ваз такан кар авунани, пис каршиламишнани, лагъ е, хъва. За вун санизни акайдаш. Ял яга жуваз, канивал твах жув ина. Талабза, пакани акваз, ахъпа кваш. За куън реке твада.

Шагъа яшлу ва дугъри дишегъли къужахламишна ва вич рази тирди

лагъана. Людмиладини и къарар хушдиз къабулна. Адан вилера ргазвай шадвили итимдин рикГикни лувар кутуна.

Дустагъдин кЛеви къайдайрикай, къадагъайрикай, азаблу шартГарикай, тГямсуз хуьрекрикай азад хъанвай касди рикГиз хуш тир инсанрин арада динжвилелди ял яна. Светлана Егоровнади абурув, лезги адетралди, пишкешарни вахкана. Еленади, Станислава мугъманар вокзалдикай поездда акъадарна рекъени хтуна.

Вири хъсанзавай. Шагъанни Людмиладин гуьгъуьлри цавун бушлухра лув гузвай. Руша вичин аял, жаван уьмуьрдикай ажайиб, хъвер гъидай дуьшуьшар рикГел хкизвай. Ам вични лап аял хъиз, ачухдиз, азаддиз, масадни гъевеслу ийидай жуьреда хуьрезвай. Шагъа разивилелди адахъ галаз зил къазвай, адан кЛанивилин гъиссериз хушвилелди жаваб гузвай. И къвед-пуд йикъан муьгълетда руш адаз багъа хъанвай. Купедиз милиционерар гъахъайлани абуру чпин суьгъбет давамарна. Элкъвена хъфиз кЛан хъайи закондарар Шагъан суьретдай «кавказвидин чин» акурла, акъвазна ва абуру документар къалурун истемишна. Кардин гъавурда акъур Людмилади, гъич Шагъани гуьзлемешнавачир, акГ гъужумна хъи, милиционерар гъикГ авуртГла хъсан жеда лугъуз амукъна.

- Я гадаяр, ана вуч хъана, документар кЛанзавани? Нинбур? Зибур, тахъайтГла, и кавказвидин миллетдин чин алайданбур? Лагъ е, лагъ. Ам зи гъуьл я, фадлай инра яшамишни жезвайди я. Колобок поселокда авай мукъва-къилийрал къил чГугуна Артемск станциядал хъфизвайбур я. Эгер квез кЛанзавай затГ-матГ, ички, пул аватГла, лагъ, буюр, чна квез хушвилелди багъишда.

- Хъел къвемир, чи кВалах гъахъгинди я,- лагъана сада.- Квез чин тийиз туш хъи, вахт гъихътин хаталуди ятГла...

- Чизва, гъелбетда. А куьне лугъузвайбур, бандитар центральный шегъерра авайди я, ихътин виридан рикГелай алатнавай чкайра абурун вуч йикъ авайди хъуй. Лагъ, вуч багъишда чна квез?- Людмилади вичин сумкадал гъил яргъи авуна, ачухна ва пул акъудна.

Купеда авай къарийрикай садани рушан тереф хвена: «Белки, рухвар, квез гишинзаватГла? Зав рганвай картуфар, верч, кГуь афнаяр гва...»

- Са затГни, чаз са са шейни кЛандач,- тади акатна сифте рахайдак.- Хъша, яда, эхкъечГин инай,- лагъана ада вичин юлдашдиз ва ракГарихъ фена.

Атайбур купеда амачирла, Людмиладилай регъятвилин ухът алахъна ва ам тахсир квайди хъиз килигна.- На заз багъишламиша, Шагъ, зи мецелай ахътин гафар алатна,- лугъузвай адан килигуни.

- Ваз баркалла! На абуру чеб-чпивай квадарна,- разивилелди лагъана Шагъа ва рушан кефи ачухарна.

- АкГ тавунайтГла, абуру чун инжиклу ийидай. Вун ахъайнавай чкаярни малум хъайила, авуддай поезддай, тухудай отделенидиз. Заз чизвайди я, абурун къуьруькар. Жибиндизни са затГ хъивегъда, ахпа вуна вун вак туширди тестикъара. Алакъдач. Абуру стхани гъакГ кЛеве турди я, угърашар.

Шагъа мукъаятвилелди рушан гъил къуна, адалай кап алтадна ва ахпа чуькъвена. Гъелени гъалаба кумаи руш вафалувилелди итимдин вилериз тамашна, анай вичиз кЛани нур акурла, виликди къил яргъи авуна ва купедавай къарийрихъайни регъуьвал тавуна, Шагъаз темен гана.

- Гъайиф чи жегъил вахтар,- кушкушна са къариди.

- Язух хъиз къалурмир жув, къейди,- ван кяна къвед лагъайда.- Аял вахтар дяведин йисарал ацалтнатІани, ахпа вуна ваз къван кефер чІугурди я.

- Ваъ, ваъ, гилан кеферни, девирни масад я. Зун нарази кар авач. Мадни бахтлу уьмуьрар хъурай чи жегъилрихъ.

- Аминъ. Жегъилар, ачуха суфра, квехъ галаз чнани са пятриз яда...

КІвализ Людмилани Шагъ хурушумриз ахгакъна. Абур акурла, диде лап шад хъана.

- Заз куьн хкведайди аян хъанвай, гъавилай за гъамамни гъазурнава квез, верхъи пешерин кулни.

- РикІиз къей де, заз вун акъван кІан я хъи,- Людмила, дидедин къужахда гъахъна, адаз пІагъар гана, ахпа Шагъан патав фена, адан япал кушкушна:-за ваз къе халис урус гъамамдин лезет квекай ибарат ятІа чирда.- Итим гафарин таъсирдик кумаз ам хъвер алахъиз кІвализ гъахъна.

Мугъмандинни рушан арадавай рафтарвили Мария Петровна тажубарна. Фидайла ам сад тиртІа, гила рушакай масад хъанвай. Аламатар адаз мад акуна. Рушани мугъманди гъамамда саки пуд сят акъудна. Идални бес тахъана руш ксуз Шагъ авай кІвализ фена. Алатнавай са шумуд йикъан къене руш чир хъжезмачир, лугъуз тежедай къван шад тир. Адан вилерай бахтунин цІервекІар хъичезвай. Людмила жаван вахтара хъиз ван алаз хъуьрезвай. Дидедиз адан вилик пад къаз кІан хъана, амма рушан къумбар гуьгъуьлар чІурнач. Эхиримжи къе йисуз кесиб аялдихъ шадвалдай себебар ерли авачир. Гила руш гъавада авай. Чуьнуьхдай кар авачир, мугъман лезги себеб яз. ИкІ фад абур сад-садаз мукъва хъун? Аламат?! Къе гъакІ я, бес пака? Лезгидихъ вичин хзан, макан авайди. Ада зи руш анриз хутахдач къван. Я ам вични, бажагъат, ина акъвазда. Бес зи рушан гъалар гъикІ жеда ахпа? Мад рикІ тІардачни?

Гъа ихътин фикрар къиле гъатна бегъем ахварни тахъанвай яшлу дишегълидиз рушахъ галаз ачухдиз рахаз кІан хъана, амма къарагъна, пІузаррикай мани кІвахъзавай рушан гъевеслу, бахтлу чин акур дидедин мез лал хъана. Экуьнин хуьрекни тІуьна ам кІвалахал фена.

Мугъман ксанмай. Адахъ къарагъдай хиял авачир. Беденда гъамамдин ва Людмиладихъ галаз акъудай йифен лезетлувал, зайифвал амай. Вич аватнавай гъалди ам тажубарзавай ва бязи легъзейра адаз вичин гъерекатрихъ ягъаз кІанзавачир, на лугъуди, аквазвайди ахвар я. И кІвални, Людмиладин патай авай кІанивални, эхиримжи йикъарин агъвалатарни. Абуру рикІиз, бедендиз гайи асайишни, секинвални...

Гъа са вахтунда ада къатІузвай, вичи гъич тежедай хътин гъалатІ ахъайнава, къелетнава. Людмиладин вилик зайифвал къалурна, адан михъи гъиссериз жаваб гана. Вахъ ви кІвал, хзан, багърияр, хайи макан ава. Абур на гадардач эхир. Людмиладиз на вуч лугъуда? Адан кІанивал гъинизда?

Шагъан бейнида мад алатай йисариз сейр авуна. Вич алвердик, ахпа бизнесдик акатайвал, акъажунар, ялунар, кеве тунар, гуж гъалиб авунар, алдатмишунар, къиникъар, къурбандар... КІани диде, паб, аялар, вахар, стхаяр... Гъатта вилерал стІалар акъалтна.

- Хъфида, хъфида,- рахана Шагъ вич-вичив. Алисмана мад зенг авунвай ва мус хквезва лугъуз хабар къунай.- Хкведа зун, стха. Людмила зи гъавурда акъун лазим я. Ам акъулу руш я. Акъулу руш я, амма вуна адан рикІ тІарда эхир.- Шагъ михъиз перт хъана, адаз вич себеб яз бахтунин нур хъуьренвай рушаз дуьнья мад мичІи хъана кІанзавачир.

Югъ Шагъа Мария Петровнадиз итимдин гъилер герек к'валахар тамамариз куьмекар гуз акъудна. Людмила хтайла, гъаятда, к'вале авунвай крар акурла, ада Шагъаз дидедин вилик темен гана.

- Вун хъсан уст'арни я хьи!- гъейранвална ада.
- Людмила, инра машинрин базар авайди яни?- хабар къуна Шагъа.
- Эхъ, гъелбетда, авайди я. На адакай вучзава?
- Зун аниз твах, заз герек кар ава.
- Хъуй ман,- лагъана руша тажувилелди адаз тамашиз.

Базардиз акъатайла Шагъа, къекъвена, килигна, гекъигна «девятка» «Жигули» хкъяна, пулдин гъакъсабар авуна, нотариусдив маса гунин-къачунин документарни тестикъариз туна. Икъван гагъда кисай Людмилади, машинда ацукъайла, мягътел яз суал гана:

- Ваз пул гъинай атана?
- Пул? Пул зун акун тушни?- зарафатна Шагъа ва ам милаимдиз рушаз килигна.

- Я жеди, амма заз чир хъурай, авайвал лагъ.

- Дустунин патай пишкеш я. Чун Светлана Егоровнадив патав гъак' кыл ч'угъаз фенвайди тушир, адан хци зал ихтибар авур кагъаз ва пул вахкуз фейиди я. А къени, регъимлу дишегълиди хцин т'алабуналди, за авур хъсанвилез жаваб яз, зав пул вахкана. Зун и кардиз акси хъайила, ада зав хцин чар к'елиз вугана. Дугъриданни, касди ана зи патахъайни кхъенвай. Идалай гъейри, Светлана Егоровнади къет'ивилелди малумарна, эгер пул къачун тавурт'ла, вич лап бейкеф жадайди. Абурун жумартвал себеб яз гила зазни жуваз хуш инсандиз хъсанвал ийидай мумкинвал хъанва. И машин зи патай ваз пишкеш.

- Вуч? Заз пишкеш? Ваъ! Ваъ! Завай къабул жедач.

- Люда, чахъ гайи савкъват къулухъ вахчудай адет авайди туш. Эгер и кар авурт'ла, ам вирида негъзавайди я. Къулухъ элкъуьрайдини душмандиз элкъвезвайди я.

- На зун лап к'еве твазва, Шагъ. Куь адетар хъсанбур я, амма ихътин багъа савкъват?

- Ваз зун мадни багъа шейэр багъишиз гъазур я. Вун и кардиз лайихлуни я.- Эркекди, рушав агатна, адан пелез, вилериз, п'узарриз п'агъар гана.- Чир хъухъ, заз вун багъа кас хъанва ва ви хъсанвилер за садрани рик'елай алуддач.

- Зи хъсанвилер? Рик'елай алуд тийиз...

- Кис, кис, Люда, дуъз гъавурда гъат, ви инсанвал, къенивал, рик'ин ми хъивал, к'анивал заз виридалайни багъа я.- Шагъа рушаз мад теменар гана.- Къе на зи тапшуругъар къилиз акъудур.- Руш адаз вилер экъисна килигзава. Вуч лугъудат'ани чизвач.- Гила вуна заз шейэрин туьквендиз рехъ къалура.

- Ваз мад вуч ийиз к'анзава?

- Ахътин са зат'ни. Куь туьквенра кутугай зат'ар ават'ла, тамашда.

- Ят'ла, гъала,- эмирна руша.

Шагъа вичин дидедиз, Мария Петровнадиз, Людадизни фитеяр, булушкаяр къачуна. Мугъмандин пишкешар акурла Мария Петровна лап шад хъана.

- Я чан хва, заз мукъвал вахтара ихътин савкъватар садани авурди туш. Гъелбетда, вун сагърай, амма абур за гъина алук'да, дат'ана к'вале авай.

- Жагъида, жагъида, Мария Петровна, алуќдай мярекатар ваз,- лаѓана Шагъа.- Мубаракрай, алуќдай саѓвал акурай!

- Вун Аллаѓди хуѓй, чан хва.

- Куьнни саѓрай. Аквада ваз, хвани хкведа, адаз мехьерни ийида, ви акьуллу, виќегь рушни бахтлу жеда, хтуларни майдандиз акьатда, дамахарни ийида на, Мария Петровна.

- Я Аллаѓ, Я Аллаѓ, ви сес Худадив агаќрай. На зи рикин мурадар тикрарна.

- Хьсан мурадар кьилиз акьатдайди я, Мария Петровна. Анжах умуд атЉумир.

- Саѓрай, чан хва, вун хайи дидедиз агьзур сеферда баркалла!

Вичин диде рикел гьайила, Шагъан чиник гьасятда серинвал акатна. Бейнидай, цава куьќвена квахьай цайлапан хьиз, фикир фена: «Ви дидедин вилик метерал акьваз тавуна, ина вучиз вахтар акьудзавайди я, я ахмаќ?»

Љюдмила дидединни Шагъан ихтилатдик кьаришмиш жезвачир. Ада, гатфарихь хайи ерийрал хтай чубарукри ацукь тийиз, элкьвез-элкьвез лув гудай саяѓда, гьевеслу, шад яз вичиз клани инсанрал чархар язавай, итимдал ашќилу килигунар гадарзавай. Дидедин твар кьурла Шагъан чин, сарак цуру хват акатай хьиз, чур хьайивал рушаз акуна. Ада гьасятда итимдин хьуьќуьќай кьуна, вичин квализ ялна. Кикерал хкаж хьана эркекдин хьуьхьвез темен гана.

- Вун пара саѓрай, зи диде мукьвал вахтара иќ шад хьайиди туш. Чун нянихь ресторандиз фида, вахь галаз тухдалди кьуьлериз кланзава.

Шаѓ дикьетдивди рушаз тамашна. Адан вири беден гумраѓвилив, гьевесдив ацанвай. Хьуьрез акьвазнавай, царцар гузвай вилера аявлин ихтибарвал, кьайгьусузвал, надинжвал авай. Де лаѓ, идан рик гьик тларин? И шадвал, цавай лув гудай кьуват гузвай гьевес адавай гьик кьакьудин? Шаѓ вуч лугьудатла чин тийиз амуќна. Гададин чинилай вилер алуд тийизвай руша са вуч ятлани кьатлана.

- Вуна ви дидедикай фикирзавани?

- Эхь,- реѓят хьайида хьиз жаваб гана Шагъа. Вичел алай азаб алудай рушаз хьвер баѓишна.- Эхь, эхь, дидедин акьуллу руш, зи дидедин вилер рекьел ала, зун гуьзетиз. Љюда, за исятда вуч лаѓайтлани, ваз хьел кьведач, вун бейкеф жедач.- Пузарар рахаз кланз юзайла, Шагъа рушаз темен гана.- Са гафни лугьумир, яб це. Са гьафтеда заз вун жуванди, баѓьриди хьанва. Зун патал и кар аламат ятлани.- Љюдмилади гададин кьужахда гьахьна, пузаррикай мурмурна: «Зазни, зазни гьак я».- Вуч ятлани, гьак хьанва, амма зи гьавурда дуьз гьат, зи баѓьрияр, зал вил алайбур Даѓустанда ава. Зун абуру гуьзлемишзава.- Рушан назик гьилери гада вичивай жедайвал чуьќвена.- Зун хьфена кланзава.

- Зунни хутах вахь галаз,- яваш сесиналди лаѓана руша.

- Жедач, исятда жедач,- кьетивилелди малумарна итимди.- Зи гьавурда садни акьадач, баѓьриярни, хуьруьнвиарни.

- Бес мус?

- Чидач, исятда лугьуз жедач. Садра зун хьфин, тамашин, ана гьихьтин гьалар аватла чирин. За ваз гьасятда зенг ийида.

- Акќ хьайила, вун хьфида ман? Мус?

- Пака экуьнахь.

- Пака экуьнахъ?- руш къужахдай экъечІна, акІ килигна хьи, на лугъуди, зур сят вилик багъишай лап багъа савкъват адавай къахкъудна. Вилери цІарцІар гана, хъуьхъверал стІалар атана.

- Шехъмир, шехъмир, хъфин тавуна жедач. Амма им чи вири рекъер къатІзавайдай туш.

- Вун хъфидайди заз чизвай, амма икІ садлагъана,- руш фена, дивандал ацукъна.

- Люда чан, ресторандизни чун фидач. Жув къайдадиз гъваш, зи ватандашриз сагърай хълагъна кІанда.

- Зун къведач, къилди вач.

- Люда, акІ жедач.- Шагъ рушан патав фена, адан вилик метІерал ацукъна.

- Вучиз, вучиз уьмуьр икъван татугайди, туькъуьлди жезвайди я? Вучиз эхир? Са легъездин шадвал, бахт багъишна, къахкъудзава. Вучиз я Шагъ?

- Чи уьмуьр гъахътин аламатдин затІ я, масанди, имтигъанар, магърумвилер пара авай. Тебиатдин дуюнья хъиз. Лагъ, ваз датІана гуьлуьшан, нуькІверин авазри агъавалзавай, гуьгуьл ачухардай йикъар мус акуна? Гъатта гатун цикІизни цавар чІулав булутри къада, тІурфан акъатда, хар къада. Инсанризни тамамвилелди вуна истемишзавай бахт, уьмуьрдал разивал аквазвайди туш. Цурувилерини, туькъуьлвилерини, нагъакъан, хаталу дуьшуьшрини вун гъар са камуна гуьзлемишзавайди я. Чун Худади гузвайдал рази хъун лазим я. Гзафбуруз бахтлувилин гъа легъезярни къисмет жезвайди туш.

- Зун гъавурда ава, Шагъ. Муьжуьд йисуз хайи макандивай, багърийривай къакъатанвай ви рикІи къибледихъ ялзава. Бес за зи рикІиз вуч ийин вун ахъайиз такІанзавай? Адаз вун мад инрихъ ахкъат тийидайди хъиз ава. Ви дидардик зун мадни бахтикъара жеда, гъа ваз чидай дустагъегълидиндаз элкъведа.

- Лугъумир, лугъумир ахътин гафар. Вири хъсан жеда. Садра зун хъфин...

- Шагъ! Зи азизди,- руша хатасуз чка жагъурзавайди хъиз, итимдин хурухдиз хкадарна.- Чун гъалтна са гъафтени туш, заз акІ я хьи, вун чиз гзаф йисар я. Вун заз виридалайни багъа кас хъанва, Шагъ. Зи шадвал, экв, къенин ва пакадин югъ,- дишегълиди итимдал теменрин марф къурна. Адан хиве къунри, кинери, теменри эркек зайифарна. Ашкъи-гъевесдин вини кукІушриз акъатай абур са арадила, лепейрикай азад хъайи гъуьл хъиз, секин хъхъана. Аламат! Шагъ ахваризни фена. Дишегъли, мурад къилиз акъатайди хъиз, адаз кІанивилелди, разивилелди тамашзавай. Итимдин хурудал къил эцигна, адан гуп-гупдин ван алаз кІвалахзавай рикІихъ яб акализ тикрарзавай: «Вун зиди я, зиди. Вун за садазни гудач». Ширин лезет беденда гъатнавай дишегълидин фикирар рагъ алайбур тир. Ихътин итим мад бажагъат адал гъалт хъийида. Малаик хъиз ахварал алай ва бедендал хаталу дуьшуьшрин гелер аламай итимдиз килигиз амни ахварин есирда гъатна.

Вилер ачухайла, Людмиладиз Шагъ къвалав гваз акунач. Ам садлагъана къарагъна, кІвале вил экъуьрна. ПипІев гвай адан чантани (рюкзак) амач. Къецел экъечІиз кІан хъайи адан вилер столдал алай чараррал, куьлеграл

аватна. Чар къачуна кѐлна: « Людмила! Вун гъахъ я, са гъафтеда чун чаз лап мукъва хъана ва и гъакъикъатди ви гъакъиндай зи хиве жавабдарвални твазва. И кар за вири рикѐлди аннамишзава ва заз ви умударни бегъем цѐир таганмаз кучукиз кѐланзавач. Зун кисна, чинеба хъфин гъурметсузвилай, кваз такъунай, хаинвилай къамир. Вахъ галаз чара хъун, ви гуърчег вилерай накъвар къвез акун заз пара залан жедай. Чир хъухъ, вуна зи рикѐни чирагъдин са нур куькѐурнава, зун ам хкадар тийиз алахъда. Автомашин, адан документар, куьлегар за тунва, ам ваз зи патай аманат. Хуъруьз ахгакънамазди за ваз хабарда. Рикѐиз зиян гудай са фикирни ийимир. Вун къекъвейтѐани жагъин тийидай хътин дишегъли я. Фад, геж завай лугъуз жедач, амма зун гуьзлемиша. Гъелелиг. Сагърай! Сагърай! Сагърай!»

Чар кѐлай рушай шел акъатна. Ам, къил элкъвейди хъиз, кроватдал ярх хъана. Къагъардин шел акъвазриз жезвачир. Къарагъна, ада мад чар кѐл хъувуна. Ахпа вич-вичив рахана: «Агъ амалдар лезги. Вуна зун, къенфет вугана алдатмишай аял хъиз, машин пишкешна, валай алудна. Вучзава за ви машиндикай, муърхъуь къадай ракъарикай? Заз вун, вун тир герекди. Зи Шагъ, панагъ, муьгъуьббат. Зи секинвал, архайинвал, беденда гъатзавай верцѐивал».

Дишегълидивай вичин гъиссерал гуьзчивал ийиз алакънач. Ам мадни ван ацалтна шехъна. Вад декъикъани алатнач, къалабулух кваз диде акъатна.

- Я руш! Я руш, ибур вуч шелар я на экуьн къиляй ийизвайбур?

- Шагъ, Шагъ хъфена де. Кисна. Ада зун алдатмишна, гадар-р.- гафар туьтуьна акѐай руш дидедин хура гъахъна, рикѐ хъуткъуниз шехъна.

- Я чан бала, белки, герек кар аваз фенва, хквен ам.

- Ваь, я диде, крар вучтинбур я, хъфенва ам,- руша дидедив чар вугана.- Ма, кѐла.

Мария Петровнади чар кѐлна.

- Я къей кѐламаш, бес я кван, вучиз вун шехъзавайди я? Ада вун хуш хъанвайди хиве къурвилай яни? Я тахъайтѐа, ада вич гуьзлемиша лагъайвилай? Мадни ада ваз машин турвилай? Лагъ е, вад юкъуз чир хъанвайдаз ахътин пишкешар багъишдай итим ваз гъинай акурди я? Абур дагъвияр я гъа, викѐгъ, жумарт, са гаф гвай. Мегер ина авай лезгияр чизвачни ваз? Гъамни гъахътинди я. Заз ам гъа акур юкъуз бегенмиш хъанай, диде лугъуз рахайвилай. Кис садра, хкведа ам, На адан рикѐ нур куькѐурнава. Гъа нурди ам иниз, ви патав хкида. Анжах шехъмир, ва жуван рикѐиз сабур це. Адаз муьжуьд йисуз вичин кѐвал-хуър акунвач. Диде, хизан. Бес ам хъфин тавуна вуж хъфирай? Ам далу акализ жедай итим я. Къарагъ, чин-гъил чухъухъ. За ваз хуьрек гъазурда. Цѐийи машиндаваз кѐвалахални вач.

- Диде, диде чан, яраб гъа вуна лагъайвал жеда жал?

- Эхъ, эхъ, зи руш, гъакѐ жеда, анжах нер куърсармир, къил вине яхъ ва жуван Шагъ гуьзлемиша. Вилерай авахъзавай булахарни заз мад такурай.

- Хъуй, хъуй, диде чан,- Людмилади дидедин гъиляй кагъазни шутхунна, катна, фена вичин кѐвализ.

- Агъ шейтѐан,- къил юзуриз рушан гуьгъуьниз лагъана Мария Петровнади.

ХАЙИ ЧИЛИН КЪУЖАХДИЗ

МичИни экуьвал гъеле сад-садавай чара тахъанвай береда кIарасдин, къацу шир янавай тахтайрин жагъунда авай гъаятдай итим экъечIна ва йигин камаралди куьчедайгуьз фена. Гъатта ам катзавайди хъиз аквазва. Арабир къулухъни вил язава, пис тахсиркарвал авур чкадивай яргъаз къакъатна кIанзавайди хъиз. Ара-ара ада и патаз, а патаз вил язава. Куьчедик, бахтунай хъиз, кас квач. Поселок ахварал алама лугъузни жедач. КIекери экуьнин сегьеррик ван кутунва, инлай, анлай кицIерини чпикай хабар гузва. Машинрин ванерни къвезва. Акваз-акваз мичИвал квахъзава. Цавун тагъар ачух жезва, къуд пад экуьвилини къужахда гъатзава.

Ингъе инсанарни. Жегъил итимни дишегъли. Гъаятдай экъечIна, агъадал юзана. Къилин куьчедиз акъатайла, ина инсанар пара тир. Саки вирида са терефдихъ гьерекатзавай, ракъун рекъин вокзал галай патяхъ. Электричкадаваз шегьердиз кIвалахал, кIелиз, дерди аваз физвайбур.

КIула чанта авай итимди мадни гьерекатзава. Адан фикир фад-фад и поселокдай экъечIун тирди сир туш. «Гена хъсан,- хиялзава ада,- электричкайри кIвалахзавайди. Акъахда ва ада зун и чкайривай яргъазни акъудда».

Итимди вилик квай, гъалтзавай инсанриз вил язава. Чпин рекъевай, хуси дердийрин, месэлайрин пар кIулавай ксар я ман. Садани чанта кIулавай, кIвачерик звер квай итимдиз фикир гузвач.

Электричкада чка къурла, ам юзайла, итимди регъятдиз нефес къачуна, амма бейниди, на лугъуди, гъа и кар гуьзлемишзавай, ам космический йигинвилелди сада-сад дегишарзавай фикиррив ацIана. Ара-ара пайда жезвай хиял Людмиладай тир. Люда... Хабарни авачиз ам зи уьмуьрда гъахъна, суьгъурдин хкетда авайди хъиз. Я залай инкар ийиз, я ваъ лугъуз, я гиссерин вилик пад къаз алакънач, я за гъасятда къил баштан авунач. Ингъе эхир къилни чи гъихъгинди хъанатIа. Катна зун. Чинеба. Сагърайни талгъана. Зун амачирди акурла, чар кIелайла, ада вуч ийидатIа? Вуч ийида къван, шехъда, негъда, къаргъишда, гъайиф чIугвада зун хъгиндал гъалтунай. ЭкъечIда куьчедиз, къведа гуьгъуьниз. Дидедиз хабар хъайитIа, ахъайдач ада Люда, ахъайдач.

Гъа и арада рикIи вичикай хабар гана, кIвачер цIалцIам къванцелай цIуьдгъуьнай хъиз, рикIе са вуч ятIани юзана, хурудин кIаникай ял къуна, беденди кIвачерикай чил хкатзавайди хъиз гиссна, Шагъ куьсруьдин далудихъ агалтна. Легъезар, декъикъаяр алатна, яваш-яваш итим адетдин гъалдиз хтана.

«Ина вуч хъайиди тир? Мегер Людади рикIе гъа жуьреда чка къунва жал? Адакай фикир авунмазди рикIик гъалаба акатзава. О Аллагъ!», Шагъан тажубувилахъ къадар авачир. Бейнида, кинодин кадрияр хъиз, рушахъ галаз акъудай лезетлу декъикъайрин шикилар пайда жезва. Сад алатиз, масад. Рушан хъвердив, бахтунив ацIанвай гуьзел чин. ЦIарцIар гузвай вили-вили, нурлу вилер. Итимдин темягъ ракъурдай махпурдин лацу беден... Шагъа къве гъиливни къил къуна. – Зун адакай катна,- мурмурна итимди.- Вучиз? Вучиз ятIа ваз лап хъсандиз чизва. Бес я, бес я ваз. Садра кIвализ хъвач. Яаъан вилик ярх хъухъ, гъил къачудайвал ая. Хзандиз вал чан аламайди, вун

чпин иеси, буба тирди чира. Вири багърийривай багъишламимшун тЛалаба. Вун абур пагал вуж яз аматла тайинара. Ахпа, ахпа са крарни ая.

- Эгер багърияр зи гъавурда акъун тавуртла?- давамарна Шагъа мурмурар.- Абуруз зун душман, вири мусибатрин тахсиркар яз амукънаватла, вучда? Гъил къачун тавуртла? Къайи, са цлани къун тийидай къван хъиз, гадрйтла вучда?- Къве гъилив къунвай къил ада куьсруьдин далудиз яна. Гъа икI легъзеяр алатна.- Тади къачумир на, дуст-кас. Сабур хуьх. Ахгакъда вун ватандиз, ахквада ваз багърияр, абурун рафтарвилер, эгечIунар, къакъатунар. Гъа вахтунда ваз чирни жеда, Шагъ, на вуч ийидатла. Амукъдани? Людадин патав хъфидани ва я ам гъаниз хутахдани.

«Челябинск-Ростов» поездди та-тахъ, та-тахъ ванцелди къибледихъ гъерекатзава. Шегъерар, ракъун рекъин станцияр, хуьрер, тамар, чуьллер, вацIар къулухъ таз. Йикъа йиф, йифе югъ эвезиз. Шагъвелед, игътияж авачиз, къвед лагъай мертебадин куьсруьдила эвичIни ийизвач. Яргъи хъана месел ахварзава, амай вахтунда фикирзава, дакIардай килигзава. Бейнидиз куьтягъ тежез къвезвай, гъасирдал сад-садан къаршидиз экъечIзавай пагъливанар хъиз, сада-сад дегишарзавай, бягъсина авай хътин фикирри къил заланарнава. Поездди, гагъ станцийрал акъвазиз, вичин рехъ давамарзава. Ингъе Ростовдизни агакъзава. Анай – Махачкъаладиз, ватандиз. Гъа и са хиялди бедендиз зуз акъудзава. РикIик гъалаба, дамарра авай ивидик йигинвал кутазава. Ингъе, ингъе поезд Дагъустандин мулкарив агакъна. Вагондин дакIардай чIулариз, никIериз, хуьрериз тамашиз Шагъвелета вилерал стIалар акъалтна ифей сес акъудна:

- Чан хайи макан! РикIиз къей жуванбур! Азиз багърияр! Яраб куьне яргъариз акъатай, тахсирар хиве авай куь хва гъикI къаршиламишдатла?

(Эхир)

Къадир Рамазанован 90 йис

Аваданлу лезги чилел, адан жумарт ва са дирибаши инсанрал, кьилер рехи къакъан дагъларал, мублагъ никIерал ашукъ яз чIехи хъайи ва абурукай мани лагъай шаир Къадир Рамазанован шииратдин дад гзафбуруз чида.

Шаир Рамазанов Къадир Наврузович 1929-йисан 16 - майдиз Докъузпара райондин Филер хуьре дидедиз хъана. Ада хайи хуьруьн мектеб, Дагъустандин СтIал Сулейманан тIварунихъ галай пединститут ва Краснодардин культурадин институт куьтягъна. Гзаф йисара Ахъегъ, Докъузпара ва Мегъарамд-хуьруьн районрин газетрин редакцияра ва культурадин идарайра кIвалахна.

Къ.Рамазанован сифте эсерар алатай асирдин 50-йисара печатдиз акъатиз башламышна. Ам «Самур, зи Самур», «Баркаван Самур», «Зи манияр» ва «Зи дагъ-аран» кIватIалрин автор я.

Шаирдин гзаф эсерар чи гъевескар композиторри: А.Мегъмана, П. Киберова, Х.Халилова, К. Бабаева халкъдиз сейли хъанвай манийриз элкьуьрнава. Р.Гъажиевади, Д. Рагъимовади, С. Гъажиевади, А. Камилова, Т. Мамедова, Р. Къарибова ва маса машигъур устадри тамамарзавай, абур Дагъустандин гостелерадиодин музыкадин фондуна гъатнава, сегънейрилай ва межлисрал гзаф маса манидарри лугъузва. Шаирдиз идалай зурба ва кIани бахт авани? Гьелбетда, ваъ!

Къ. Рамазанов вичин эхир нефесдалди хайи чилиз, багъри халкъдиз ва лезги намусдиз вафалу яз уьмуьр тухвай чи халкъдин баркаллу рухвайрикай сад я. Ада вичин яратмишунрани лезги намус квадар тавуниз, ам михъиз хуьниз эвер гузва:

**Ша, инсанар, лезги намус михъиз хуьн,
Са пайдах хъиз хкажин ам кьилел чи.
Намуссуз кас гъар са хуьре негъ ийин,
Инсанвилиз девран кутан Чилел чи!**

Ихътин руьгъдаллаз кхъенвай эсерар шаирдихъ мадни ава. Гъар са шиирдай чаз шаирдин фикиррин деринвал, гекъигунрин тамамвал, образрин шикиллувал аквазва.

Халис инсандин уьмуьр, яшайиши хайи халкъдиз къуллугъ авуникай ибарат жеда. Къадир Наврузовичанни гъар са мурад, хиял, эрзиман хайи халкъдин къадар-къисметдихъ галаз сих алакъада авай. Адан кьилин макъсад халкъдиз, дустариз вафалу яз яшамии хъун тир. Шаирди «Дустарикай дустариз зи» поэмада икI лугъузва:

**АвайтIа захъ гегъени кIвалер, гъаятар,
За лезгийар вири кIватIдай суфрадихъ.
Къенибур я зи — шаирдин ниятар,
Анжах авач харжияр захъ -архадихъ.**

*Герек туш заз хазинаяр -деветар,
Вири уьмуьр фена халкъдиз алхишиз.
Авурай заз элди вичин гьуьрметар,
Гьазур я зун адаз чанни багъишиз...*

*Шаирдин рикIин гегьенивал, мугьманпересвал ва дустарихъ авай вафал-
лувал ақу садра. Ам вичин краралди акьалтзавай несилдиз пак, дуьз чешне
къалурай шаир я.*

*Къ. Рамазанован шииратдал бенд яз шумуд са несил чIехи хьанва ва жезва.
Адан гьар са шиирди алай аямдани битав зенгини хьиз ванзава. Шаирар эбеди
дуьньядиз хьфейла, и фана дуьньяда амукьзавайди авур хьсан кар ва абурун
кесерлу эсерар я. И кардикай хабардар тир Къадир Рамазанова вичин хайи
миллетдиз ихьтин веси тунва:*

*Куьре, Къуба санал хьурай, шад хьурай.
Фу бул хьурай халкъдин лацу суфрадал.
Лезги чилел са кIваликай къад хьурай!
Пехил жемир гьич са касни чарадал...*

*Милли шииратда дерин гел тунвай шаир Къадир Рамазанован чIехи
тIвар хуьн, адан жавагьирар несилрилай несилралди агакьарун чи буржи я.*

Владик БАТМАНОВ.

Къадир РАМАЗАНОВ

САМУР ВАЦУН СТИЛ Я ЗУН

(Шиирар)

* * *

**Четин юкьуз, тирла ялгьуз,
Къариблукдиз акьатайла,
Ярди ви рикI хайи чIавуз,
Вав гьам-хифет агатайла,
На манидиз эвера.
Жегьилзамаз хьана рехи,
Далу гайла дустари ваз,
Секинарун тIурфан дели**

Буйругъ гайла къастари ваз,
На мандиз эвера.

Илифайла дустар хъсан,
Шадвили рак гатайла ви,
Экъечайла синел къакъан,
Рикле ашкъи ргайла ви,
На мандиз эвера.

Дуьшуьш хъайла булах къайи,
Твар гайила баладиз ви,
Авурла са кваллах къени,
Свас атайла убадиз ви,
На мандиз эвера.

Квал эцигиз авурла мел,
Цуьквер гъайла тарари ваз,
Ахмиш хъайла кеспидал эл,
Агатайла рушарив наз,
На мандиз эвера.

Уьмуьр инсандин
Уьмуьр инсандин физва гъа вацI хъиз,
Гагъ секин жез,гагъ акъаз рагара.
Уьмуьр инсандин къурада нацI хъиз,
Кушкшдай къубуда аваз ахвара.
Уьмуьр ухшар я вахтариз йисан,
Гатфари цуьк гъида,зулуз яда къиб.
Ажеб бенде я чан алай инсан –
Хъанач ам,гъелбет,вахтунин сагъиб!

* * *

Бахтлу инсан жедан лугъуз
Касдиз хуьре квал авачир,
Алакь тавур суваб къачуз,
Сиве лезги чIал авачир?
Бахтлу инсан жедан лугъуз
Касдиз кIани яр авачир,
Уьмуьр феи хелвет,ялгъуз,
Гъиле кеспи-кар авачир?
Бахтлу инсан жедан лугъуз
Касдиз эдеб-ар авачир?
Ам руквадлай жеда ужуз
Киме чка,твар авачир?
Бахтлу инсан жедан лугъуз
Суфрадихъ дуст галачирдаз,
Хъсанни пис тежер къатуз,
Рикле инсаф авачирдаз?

ЛЕЗГИ ХУЪРЕ

Лезги хуъре гъурмет ава къуъзуьдаз,
Кимелни ам са пачагъ хъиз рахада.
Къуъзуьдан гаф къанун жеда виридаз,
Ам ариф я дуьнья авай акъудда!
Уьмуър адан мектеб я са жегъилриз,
Пеле авай гъар бириш са ктаб я.
Хъсан чида ам зи хуъруьн жигъирриз,
Жумарт кас я, уьткъемвилиз кIараб я.
Амма вири къуъзуьбур са терездал
Уьлчмиш авун къабуддани уьмуърди?
Сада ризкъи гъасилнатIа туьрездал,
Муькуьд хъана хуър алцурай суьгъурчи!
Са къуъзуь кас жеда текдиз яргъарал,
Йифиз хуъруьз атай къайи хабар хъиз.
Душмандин гуж атайла чи накъварал
Тадиз гъахънай ам са мичIи магъардиз!

ЗИ МАНИЯР

Зи манияр, ухшар я куьн къушариз,
Ашукъри хъиз дем кутадай къавахрал.
Заргарди хъиз элкъуьрна хуш къашариз,
Пайиз кIанда заз рушариз булахрал.
Зи манияр, лезги чилин хуърериз
Ашукъри куьн чуьнгурдаваз тухузва.
Мугъман жезва межлисризни мелериз,
Лезги руша ажеб наздив лугъузва!
Зи манияр, ухшар я куьн лепейриз,
Къугъваз-къугъваз фидай Каспи гъуьлуьхъди,
Шагъвар галаз экъечIа гагъ тепейрал,
Муштулух гваз фида ярдин кIвалихъни.
Зи манияр хиялар я лежбердин,
Кеспидик квай берекатар кIватI ийиз,
Ава рикIе сенгердаллай аскердин,
Вердиш хъанвай хаинрин гел къатI ийиз.
Зи манияр нехишар я дагъвидин,
Гиширар хъиз аруш хъанвай цуьквера.
Зи манияр дердияр я лезгидин,
Намус хуьдай гьалтайла вич кIевера.
Зи манияр – безекар зи дагъларин,
Куь авазар фирай гар хъиз яргъариз.
Шад ая, шад гуьгъуьлар чи халкъарин,
ЭкъечI цавуз, саламар лагъ гъуцариз.

ЯРДИЗ КАГЪАЗ

Ви кІанивал лувар тир зи,	Намусдин нур,дамах хъана
Ви мили хъвер гатфар тир зи,	Жеда свас яз,яр, ви кІвале.
Лув гуз кІандай гъетерал заз,	Бес куъз зи рикІ кана вуна,
Элкъвез кІандай шагъвар хъана,	Масадаз кІуф гана вуна?
Хважамжамдин рангар хъана	Дерин я дерт,шезва зи рикІ,
Дагъдин таза цуъкверал заз.	Ваз мад цуъквер багъишин гъикІ?
Гила зи рикІ хана вуна,	Зи бахчадал хар алукъна,
Сир масадаз гана вуна.	Далудал зи пар ацукъна.
Лугъудай на зун бахт я ви,	Дели я зун,хъанва гъерикІ,
Шад девран я,гур вахт я ви.	Вучиз жезва мад зав шерик?
Къин хъуй вал за гъидач леке.	Лагъ куъз зи пер хана вуна,
Дагъдин ширин булах хъана,	Заз икъван дерт гана вуна?

КЪВЕ МЕЗ

Зи танишдихъ ажайиб къве мез ава
(Къве мез жедай адет яни сиве са!)
Сад цІалцІам я,ширинни я шекер хъиз,
Муъкуъ мецин синих ава сивера!
Сад лагъай мез хуъзва ада иердиз,
Худда твада фейи чІавуз шегъердиз,
Рахадайла къилел алай гъакимрив.
Дикъет ая муъкуъд авай тегъердиз:
Къизмиш жеда сеперар гуз итимриз,
Дугъри касдал хар къурда лап зегъердин!..

* * *

Ширин я заз Самурдин яд,
Са хупІ хъвана серзава за.
Гъар экуънахъ къарагъиз фад,
ЦІийи йикъаз хъверзава за.

Гатфар гъеле чладамаз,
Гад атунал вил жеда зи.
Багъри юрдар аквадамаз,
Шадвеликай гъуъл жеда зи.
Халкъдин къисмет зи къисмет я,
Шагъ-дагъларин ккІал я зун.
Элдин девлет зи девлет я,
Самур вацІун стІал я зун.

Гьукаят

Гъажи ИЛЪЯСОВ

КИАНДАТИА ХЪУЪРУХЪ, КИАНДАТИА ШЕХЪ

(Художникдин сугьбетар)

ТИФЛИСВИЙРИ ЗАЗ КАПАР ГЪИКІ ЯНАЙ

Садра за портрет къад декьикъада чӀугуна куьтягънай. Им икӀ хъайи кар тир.

Яшлу са дишегъли авай, Евдокия Ивановна Бешкинская. Адалай портретар чӀугваз алакьдачир, амма ам натюрмортрин жагъин тийир хътин устӀар тир! Ахътинди мад зал уьмуьрда гьалтайди туш. За гилани гъайиф чӀугвазва, адан гъилин са натюрморт хъачуна жуваз тунач лугъуз.

Натюрмортар ужуж тир, Евдокия Ивановна лагъайтӀа, пенсиядиз экъечӀиз кӀвачин хъанвай ва адаз са гьалдин пенсия акъатун патал эхиримжи йисуз къванни мажиб чӀехиди хъана кӀанзавай. И къайда, натюрмортар портретрилай ужуж авун, дуьз яни-тушни - завай лугъуз жедач, зи фикирдай, сифте нубатда кар алакьунрал ала. Куьрелди, кесиб дишегълиди портретрин заказар къачудай, анжах адан портретар худсоветди къабул тийиз чан акъуддай.

А юкъузни, хемисдиз гъамиша хъиз, зун академиядиз фенач. Мастерскойда ава, къве холст гъазурнава, кӀвачин хъанвайди я нисиналди са портрет, агакьайтӀа къведни яна куьтягъиз. И арада зи патав Евдокия Ивановна къведа аман-минет ийиз: чан хва, вуна атӀадазни авурди я, муькуьдазни, пуд лагъайдазни, зазни са портрет ягъа...

– Евдокия Ивановна, ингъе, къве холст гъазурнава, за къе къве шикил куьтягъна вахкана кӀанзавайди я...

Холстар гъеле ми хъи я, заявка за вахканва, имни кӀвалах тамамарнава лагъай чӀал я. Гъакъван жув жувахъ инанмиш, лап гъаясуз хъанвай зун са арада. Дишегъли алатзавач:

- Чан хва, вун жегъил я, вун агакьдайди я...

Эвел виликан нумрайра

- Евдокия Ивановна, аз регъуь я, лугъудачни: заявка вахканва, кIвалах хканач?

- Лугъудайди туш, вавай жедайди чизва...

Чара амукънач, къачуна за адан кIвалах - худсоветди и чка туькIуьр хьия, атIа чкани дуьз хъанвач лугъуз къуд сеферда къулухъ элкъуьр хъувунвай Ленинан портрет. АкI шад хъанай Евдокия Ивановнадиз, чина нур гъатна, къушрак хъиз къезил ериш акатна хъфенай ам зи патавай. Зун адан гуьгъуьниз килигна: яшлу дишегъли я, мишреб алачир, анжах гуьрчег, рикIе гъатдай ван авай адахъ, а ванцелди ада вуж хъайитIани алакъардай...

Чулав пенжек алай Ленинан портрет за къиллихъди элкъуьрна, цIивиндалди цIийиз шикил яна (цIивиндин цIарар чIулав рангунални чир жеда). Ленинан портрет чIугун патал аз чешнеяр герек къевезвачир, хуралай чIугвазвай, гъакъван адав вердиш хъанвай. Мад са затIни акван тийиз, жув алакъариз туна лугъуз хъел акатнава эхир, гъерекат квай гъил акъвазар тийиз, широкими мазками, за холстдал вождунин къамат гъана... Вахт рикIелай алатай зи къулухъай садлагъана Евдокия Ивановнадин гъарайдин ван акъатна:

- Куьн иниз килиг! Ада къад декъикъада Ленинан портрет чIугуна!

Мастерскойда явашдиз музыка кутунва, ийидай гаф-чIал ван хкаж тавуна ийизва, сада муькуьдаз манийвал гузвач, гъарма сад вичин кIвалахдин яцIа ава... Вич лугъумир, Евдокия Ивановна кIаник мертебадиз столовидиз эвичIна фу нез агакъай къад декъикъада за Ленинан портрет чIугуна саки къутягънавай. Адан гъарайдин ванцелди вирида, кIвалах акъвазарна, зи патав чIугуна. Ленинахъ холстдал гила къве къил хъанвай. Сад за чIугурди - вине, муькуьдини, худсоветди къабул тийизвайди, - кIанихъ, адан чкадал чIулав пенжек хъувун четин месэла тушир. КIватI хъана зи къулухъ килигзава вири. Бирдан капарин ван акъатна! Лугъун хьи, тифлисвийриз капар ягъиз кIандайди я...

Евдокия Ивановнадин Ленинан портрет эхирни къабулнай худсоветди... Заз ам язухни къведай: ядерный ахтармишунрин «Изотоп» институтда кIвалахзавай адан жегъил руш, илимрин кандидат, облучение хъана къенай. А вахтунда Евдокия Ивановна гъеле чIулавбур аламаз къекъевезмай. Заз адавай пул къачуз кIанзавачир, анжах амни алатначир, гужуналди ганай.

ВОЖДАРИН ПОРТРЕТРИКАЙ

Ленинан портрет, за лагъайвал, завай чешнейриз вилни ягъ тавуна чIугваз жедай. Карл Марксан портретни за рикI алаз чIугвадай: рикIелай алат тийидай чин я, вичин са пайни чурудини спелри къунвай, пуд пипI алаз хъиз жизви виниз хкаж хъанвай рцIамар, куьруь хътин нер. Адан портрет чIугун - фад къилиз акъатдай кIвалахрикай тир.

Садра гади акатна Марксан шикил чIугур за гъалатI ахъайна. Шикилдал ам ктабрин шкафдив акъвазнавай. Ктабрин жилдерал за къалурна: Ленин, сад лагъай том, къвед лагъай том, пуд лагъайди... Худсоветдал кIвалах хъсан хъанва лагъана, артух рахун-луькIуьн тахъана къабулана.

Бирдан Майсурадзе, худсоветдин председатель, хъурена чӀагана фена. АскӀан буйдин, кьилелай чӀар фейи, чин кьекъифай зарафатчи итим тир Майсурадзе. Зи кӀвалах кьабулнава, им хъурена чӀаганва, акъвазиз жезвач идавай. Худсоветдин членар, абур вири цӀипуд кас авай, абурухъ галаз зунни са куьнинни гъавурда акъазвач, килигиз амукьнава: квел им икьван шад я? Эхирни адай гаф акъатна:

- Сейфединов, Маркса Ленинан ктабар кӀелзавайни?

Анжах гила зи гьалатӀ кьатӀай амайбурукни хъуруьн акатна. Анжах сад авай, гьамиша атӀугъна ацукьнавайди, ада заз лагъана:

- Вуч хабар я, вуна зарафатар ийизвани?

Якъин, ам гуьзчивал тухудай органрай тир, политикадин гьалатӀриз рехъ гунин вилик пад кьазвайбурукай. Ада вичин чин мадни чӀуруналди куьтягъ хъанай, маса писвал адан патай заз хъаначир...

Сталинан шикиларни чӀугурди я. Грузияда адан тӀварцӀел кӀеви кьадагъа алачир, портретар заказ гузвай, анжах абур Грузиядилай кьецепатариз акъатзавачир. Чна чӀугвазвай Марксан, Ленинан, политбюродин членрин портретар лагъайтӀа, Брестдилай Владивостокдиз кьван, Архангельскдилай Кушкадал кьван виринриз ракъурзавай.

Брежневан портрет ягъун четин кӀвалахрикай тир: адан хурудал орденар гзаф алай, абур чӀугвадайла трафарет ишлемишзавайтӀани, вахт гзаф рекъизвай. Садра, мад тади акатна, за адан хурал са Къизилдин гьед артуханди эцигна. (Зун патал вахт гьахътинди тир: сад лагъай курсунилай кьулухъ эвленмиш хъанай, хзанда сифте аялни, хва, чӀехи жезвай; зи кьиле са паюна академиядин тарсар авай, муькуь паюни хзан хуьдай пулуникай фикирзавай.) Чка авай: Леонид Ильич хур гьяркьуь итим тир эхир, белки, костюм гьакӀ цвазвайтӀа, низ чида. Чун адан кьуьнер, хур, агъайнивал артухариз, мадни гьяркьуь ийиз алахъдай. Худсоветдал и сефердани Майсурадзе хъурена чӀагана фена:

- Сейфединов, са гьед артух хъанва!

Кьил квахъай за лагъана:

- Гун хъийида кьван адаз гьед...

АтӀа касди, атӀугъайда, вилер атӀумна килигна, тӀуб эляна:

- Алуд артухан гьед!..

Анжах зун гьахъ хъанай: нубатдин худсоветдал акуна заз, Майсурадзе мад шад я:

- Сейфединов, - лагъана, - Леонид Ильичан хурал гьед чӀугун хъия, гана адаз!

МИЛЛЕТЧИВИЛИКАЙ

Художествайрин академия акьалтӀарай заз ана кӀвалахиз акъвазун, пуд кьуллугъдикай жуваз хушди хкъягъун теклифнай; завай Академиядин аспирантурадани кӀелизни хъижедай.

Вичин гьил зал алаз хъайи Уча Джапаридзеди заз сифте вичин ассистент хьун, ахпа гьикӀ хъсан жедатӀа килигун меслятнай. Живописдин технологиядай чаз тарсар гайи дишегъли авай, акунрай - лап Софи Лорен, кьилихдиз - вичив гекъигдай масад жагъин тийир хътин чӀуру сад. КӀелдай

йисара кыляй-кылиз зунни ам гъуьжетра хъанай, амма ада тухузвай предмет за адалай вичелай хъсандиз чирнай. Эхирдай, ам гыик хъайи кар тиртIа, адани заз дуствилелди вичин ассистент хъун теклифнай. Мадни перспективадай тарсар гузвай профессор Цисхоладзедини: «Зи ассистент пенсиядиз экъечIава, ваз предмет хъсандиз чидайди я...»

Профессор Цисхоладзедини зи алакъяар акъалтIай хъсанбур тир. Перспективадай адан учебник ава, са тIимилбур квачиз ана авай вири иллюстрация за янавайбур я. Тарсара за ягъай перспективадин чешнеяр саки вири гъа учебникда гъатна. Ма гила лагъайтIани, алатай кар я: ктаб гъазуруник пай кутур гуржи фамилияр къалурнава, зи тIвар санални кьунвач... Маса мисални: машгур «Дата Туташхиа» телефильмдин къвед лагъай сериядин декорацияр вири за авурди я, титрайра зи фамилия гъатнач...

Гуржийриз миллетчивал хас туш - завай лугъуз жедач. Белки, гъавиляйни заз Тифлиса акъвазиз кIан хъаначир. Гъар камуна вав вун гуржи туширди гыисс ийиз тадай... Ма рикIел хкайтIа, Бакудани гъакI тир. Эвелдай за и кардиз фикир гудачир, гуьгъуьнлай, армиядай хтайдалай кьулухъ, къатIуз эгечIна. Гъар камуна: вун лезги я - гагъ са анекдот ахъавуналди, гагъ ягъанат ийиз алахъуналди... Анжах, за къатIузвайвал, миллетчивални жуьреба-жуьре рангаринди жеда. Гуржийривай, месела, чпин миллетчивилизни килиг тавуна, пешекарар желб ийиз алакьда, алакьунар авай касдиз абуру лайихлу кьимет гуда.

Гуржиди, эгер а чкадал атайтIа, ви чинал лугъуда: вун душман я. Амма заз масабурни чида: вун душмандай къазвай абуру и кар малумардач, ширин гафаралди вун алдатмишда, серфе гъатнамазди, далудихъай чукIул гъаз агатда. Гуржи ваъ, эгер куьн душманар ятIа, ада ачухдиз лугъуда, чукIулни чина акъвазна акъудда. Ма ана гыикI ятIани, гуржийрикай заз хъсан фикир ийиз кIанзава...

ЛЕЗГИЙРИЗ ИХЪГИН ХУДОЖНИК ЖЕЧ...

Завай жувахъ литературадай чIехи чирвилер ава лугъуз жедач, адетдин кIелзавай ксарикай я. И адетдин кIелзавай ксарин бейнидани, заз чир гъал, чи са жерге шаиррин къаматар гъа гъвечIи чIавалай гъатна амуькьзава. Абурухъ, чун патал чпихъ агакъ тийидай чешнейрихъ, зи фикирдай, гуьгъуьнни несилри квадарзаватIани, чеб квадриз гъайиф руьгъдин ерияр ава. Гъамзат Цадасани, гъелбетда, гъахътин шаиррикай я...

Тифлиса Художествайрин академия акъалтIарай зун 1982-йисуз Махачкаладиз хтана. Са тIимил вахтар алатайла, гъуьлуьн а патал - Каракалпакияда Дагъустандин искусстводинни литературадин декада кыле фена. Аниз тухун патал республикадин писателрин союзди Гъамзат Цадасадин портрет заказ гана. Художникрин союзда и кIвалах зал тапшурмишна. Вахт лап тIимиламай, анжах кьудюгъ. Жувал са уьтери агакъай ихтилатрай заз чир хъайивал, портрет чIугун масадал тапшурмишнавайди тир, амма адан гъазур кIвалахдал Расул Гъамзатов рази хъаначир. Портрет чIугунай чIехи пул, 400 манат, гузвай. Зун гъавурда акъазвай: эгер кIеве гъатнавачиртIа, ихътин кьиметлу кIвалах накъни къе Махачкаладиз хтанвай зал гъалтдачир... Ина заз артух рехъ гузвачиртIани, тади чара герек атайла,

кѐве гъатайла, зун рикѐл кѐведай. И карди зак, жегъилвиляй, са къадар дамахни кутадай. «Кузвай» заказар зал гъалтун адетдиз элкѐвейвиляй, гадайри заз Пожарник лагъана лакѐабни ганвай.

Ма вучда, эгер вал ихтибрнатѐа, кѐвалахна кѐанда. Гъана холстни, рангарни, герек вири вугана зав: са зегъмет чѐугу, гъереката!... Къуд йикъан къене хъсан портрет чѐугваз жедайди туш. Халтура са юкъузни жеда, халисан портрет – ваъ. Каракалпакиядиз республикадай чѐехи делегация физвай, бегъемсуз затѐ тухун беябурчивал жедай: анани художникар ава эхир, абурузни аквада, им вуч я ибуру гъанвайди лугъудачни?

А чѐавуз ина захъ гъеле жуван мастерской авачир, за худфондуни мастерскойда кѐвалахзавай, ам Ленинан проспектда гилани ама. Важиблу тапшуругъ, Расул Гъамзатовалай вичелай атанвай, - бес жавабдарвал гъиссдачни? Экечѐна зун кѐвалахдик, вахт рикѐлелай фена, маса са фикирни къиле амачиз, къатѐунар адихъ амукърай, лап беден галатдайвал... Къизилдин тавуна аваз чѐугунвай а портрет гилани кѐвез зи вилерик акъваззава: Гъамзат Цѐадаса юкъвалай виниз, Сталинан девирдин китель алаз, ачух юзундик - гъил юкъвавай чѐулуник кутунва, чѐулни живи агъуз аватнава; шаирдин чиник хъвер ква...

За кѐвалах куътягъай юкъуз мастерскойдиз атана портрет акур художникрин союздин председателъ Хайрулла Къурбанова лагъана:

- Каракалпакиядиз ракъурмир им – гъилий акъудиз жедай затѐ туш.

- Гъикѐ ракъурдач, ам гуъзлемишзава?

- Тади гъалда, йифиз ксун тавуна, копия хъия, им тур жуваз...

Хайрулла Къурбанов, вични бажарагълу живописец, гъавурда авай кас тир. Гъайиф хъи, футфа кутадайбурун алахъунарни хъана, маса себебарни аваз, ам художникрин союздин председателъ яз амай къван чун кѐвед къуначир. Акѐ хъана кѐандайди тушир, амма хъана...

Йифиз ксун тавуна копиядал алахъ хъийидай къуват зак кумачир. Фенай Гъамзат Цѐадакадин портрет Каспийдин атѐа патаз, стха республикадиз.

Алекси Абдуллаев лугъуз шаир авайди тир, гила ам рагъметдиз фенва. Вич яхулви яз, ада урус чѐалал кхъизвай. Са тѐимил хъунрални рикѐ алай, шуъше вилик кваз ихтилатри ашкъиламишдай кас тир ам. Масабурукай завай лугъуз жедач, заз адахъ галаз рафтарвал хуш тир. Ада вичини заз ихтибарзавай, писателрин кухнядин сирерикайни ада заз ахъайдай. Куърелди, Алексидин гафарай, жувахъ агакъай маса хабаррайни зи фикирдиз ихътин шикил кѐвезва. За чѐугунвай вичин бубадин портрет акурла, Расул Гъамзатова жузуна:

- Им ни чѐугурди я? А художник зи къилив атурай.

Адаз жаваб гана: жегъил лезги художник ава, гъадан кѐвалах я.

Расул Гъамзатоваз кѐамаз хъана:

- Лезгийриз ихътин художник жеч...

Чѐехи инсан я, гъуъжет алач, амма бязи вахтара чѐехи инсанрини усал крариз, чиркин крариз рехъ гуда... И гафар - сигнал хъиз къабулна. И гафарин къайи гъава йисар алатайлани захъ галукъ хъийиз хъана... Расул Гъамзатован къилив тухвана аварви художник Ш. Чѐурна портретдал алай зи къул, эцигна гъадан къул. Заз, гъелбетда, икъван крарикай хабар авач.

Рудольф Дик лугъудай чи журналист авайди тир. Ам художникрин союздин парторганизацияда учетда акъвазнавай. Художникрикай партиядин

членар тІмил жедай, партиядиз гъахьун - художникриз бегенмиш крарикай тушир. Парторганизация лагъайтІа, хъана кІанзавай, гъавилей чаз патанбурни кутуна парторганизация авунвай. РикІеллама, аник Путербротни квай, са вахтунда республикадин культурадин министр, амма художникрин союздихъ галаз са алакъани авачир кас. «Дагъустандин правда» газетдиз Каракалпакияда фейи декададикай Рудольф Дика гъазурнавай лап кьве чин кьунвай, хейлин шикиларни галай материал акъатна. Ана художник Ш-ди чІугунвай Гъамзат ЦІадасадин портретдикайни кхъенвай...

Художникрин союзада садра Рудольф Дик гъалтайла, за адаз: портрет за чІугурди я, Ш. вучтинди я и арада гъатнавай? Ада башламишна: бес, вун жегил я, валай гзаф крар алакъ хъийидайди я, рикІик къамир... Зун гъавурда акьурвал, адазни портрет нин гъилин кІвалах ятІа чизвай.

Гъан, Ш-ди вичи вучзава? Чун гъалтай дуьшуьшра, ам заз килигиз акъваззава, зай вуч гаф акъатдатІа гуьзлемишиз. Вилера суал аваз килигда им: бес, вун вучиз киснава, куда ман ихтилат... За кьатІузвайвал, адаз регъят жедай чи арада са ихтилат хъанайтІа, белки ада багъишламишун тІалабдай жеди.

Хъел атайла заз дуьнья чІулав жедайди я, са затІни акваз амукъдач. Лап жуван чинал алай нерни акван хъийидач, ам са акъван гъвечІиди туштІани. Амма и агъвалатда за жув хвенай: я Ш-диз са гаф-чІал лагъанач, я Рудольф Дика газетдиз опровержение гунал кІевивал авунач.

Ш-дикай гуьгъуьнлай Россиядин лайихлу художник хъана...

ЭХИР КЪИЛ ГЪИКИ АТАНАЙ

Гъа икІ, лезгийриз ихътин художник жеч... ГъакІ лагъанватІа, гъакІ ийидайди я: зун СССР-дин художникрин союздиз къабулунин месэла кутягъ тежер савдадиз элкъвена.

Художникрин союздиз къабулун патал художникди тайин план ацІурун герек тир; адан кІвалах, алакъунар акуна кІанзавай, ада выставкайра иштиракна кІанзавай – республикадин, зонайрин, вирисоюздин. Захъ вири хъанвай, зи кІвалах акунвай, мадни - захъ хъсан пешекарвилин образованиени авай.

Вири авайла, художникрин союздин кьве членди ваз рекомендацияр кхъида, ви месэла собранидал гъялда, республикадин художникрин союздин правленидал тестикъарда. Ахпа ви документар фида РСФСР-дин художникрин союздиз. Гъанани килиг хъийида, лайихлу тирди аквазватІа, вун аниз къабулда. Вири и крарилай къулухъ эхирни ви документар ракъурда СССР-дин художникрин союздин секретариатдиз.

РСФСР-динни СССР-дин художникрин союзар Москвада Чернышевскийдин куьчеда авай, Лубянкадилай кирсеба атайла, «Урал» гостиницадинни «Новороссийск» кинотеатрдин арада, яру кирпичрин са дараматда. РСФСР-дин художникрин союзада Кеферпатан Кавказдин зонадин куратор а девирда Новикова лугъудай дишегъли тир. Ана художник членвилез къабулайла, гъич са месэлани амукъзавачир, СССР-дин художникрин союздин секретариатда къарар анжах тестикъар хъийизвай. И секретариатдикни вири республикайрин, регионрин художникрин союзрин председателар акатзавай. Гъа ихътин къайда тир.

РСФСР-дин художникрин союздиз зун са шумуд маса художникдихъ галаз санал къабулна. Ихътин вахтара зенгер ийидай, хабар гудай. Ина заз мубаракзава, чуьхуьн истемишзава. Амма алааматдин кIвалах я: ана, Москвада, вичин раklar гъа са коридордин муькуь пата авай СССР-дин художникрин союздиз зи документар агакъзавач, анин секретариатда зи членвал тестикъарзавач. Секретариатдик квай Хайрулла Къурбанова вичиз са куьникайни хабар авачир къасарзава.

Зун фена Москвадиз. Ахпа мад, мад... вири къуд сеферда. Зун членвиллиз къабулнавай документар авач. Чаз виридаз чизвай Георгий Михайлович Лезгинцеванни зи араяр дуствилинбур тир. Адаз зи кIвалахар танишни тир, бегенмишни. Къуд лагъай сеферда Москвадиз атайла за гъадални са кьил чIугуна. КIвале ацукънавай чкадал ихтилат кватна, за Георгий Михайловичаз художникрин союздин секретариатда зи документар квахъайдакай ахъайна. Амни туьнт хъана: абур заз таниш амалар я, зун аниз фида, рахада... За адавай вич инжикли тавун, санизни тефин тIалабна. Гуьгъуьнлай мадни лугъудайбур жеда: ингъе, далудихъ арха галаз художникрин союздик экечIнавайди я. Акъвазарна за ам.

Чидач, са йис алатнайни, кве йис алатнайни. Я зун мад художникрин союздик экечIуникай рахун хъувунач, я за цIийи кьилелай документар кIватI хъувунач. Садра Хайрулла Къурбанова, гуьгъул ачухзавай ара тир жеде, ягъанатдивди завай жузуна:

- Сейфединов, вун гилани вучиз художникрин союздин член туш?

- Хайрулла Магомедович, - лагъана за, ам залай са къад йисан чIехи итим я, - Майкл Джексон Америкадин халкъдин артист туш. Адаз а тIвар герек къевезвач. Завайни членвал галачиз яшамиш жезва...

Мад фена вахтар. Къурбановни алатна къуллугъдила. Художникрин союздин председател хъана Юсуп Мегъамедовакай. Аварви я, залай са цIуд йисан чIехи, гъахъ гвай кас тирвилай художникрин арада адаз гуьрмет авай. Садра ада заз лагъана:

- Сейфедин, вун фадлай союздин член хъана кIанзавайди я, документар гъазура.

- Юсуп, зи документар квахъдайди я.

- Гила квахъдач абур.

Хъсан я ман. Мад рекомендацияр, собрание, правленидин къарар. За вири документар кIватIна гъана. Ада абур къачуна, эцигна вичин сейфда. За зарафатни авуна:

- Юсуп, абур а ви сейфдайни квахъда!

Документар Москвадиз ракъурдай вахт алукайла, Юсупаз абур вичин сейфдай дугъриданни жагъун хъувунач. Ам мягъетл хъана амукъна: им гьикI жедай кар я? За жузуна:

- Юсуп, вуна кIвалах къабулдайла сейфдин кве куьлегни вахчурди яни?

- Ваъ, зав гвайди са куьле я.

Мад куькай рахан хъийидай?

Художникрин союздин член хъуникай мад за фикир хъувуначиртIани, аниз зун эхирни хабарсуз дуьшуьшдила къабулна.

Белки, са йис алатнай жеде, за Краснодарда хъайи Кеферпатан Кавказдин республикайринни крайрин художникрин выставкада иштиракна. Аниз за жуван са гъвечIи кIвалах ракъурна – зи бадедиз бахшнавай «Посещение» шикил.

Зонадин выставкайриз Москвадаини художникар, искусствоведар къведай; килигдай, кымет гудай, кхыдай. Анай, Художникрин союздай, атайбуру зи гъа са шикилдиз килигна, мад залай вуч алакьнавайди я, гъихьтин кIвалахар захъ ава - чирни тавуна, лап гъа выставкадал зун художникрин союздиз къабулна. Краснодардай хтай Юсуп Мегьамедова заз муштулук гана, мубаракна, лагъана: гила документар кIватI хъувун герек авач, анжах автобиография кхыхь Москвадиз ракъурдайвал.

Гуьгъуьнлай, са акъван яргъал феначир, заз Дагъустандин лайихлу художникдин тIварни гана. И сефердани – рикIел аламукьдай тегьерда. Хабарни авачиз эверна заз, лагъана, рекомендацияр кхъена, геж тавуна правленидални тестикъарна. Ахпа заз къариба гафар ван атана: шегьердин администрациядиз алад, вал коммунальный харжарин буржар алач лагъай чарарни твах. (Им Саид Амировакай Махачкаладин мэр хъанвай вахт тир.) Зун мягьтел хъана: заз лайихлу художникдин тIвар гунихъ галаз шегьердин администрациядин вуч алакъа авайди я? ГъаI герек я лагъана, чарарни вав гваз хъурай.

Зал коммунальный буржар алачир, ятIани ихьтин макъамар бегенмиш тахъай зун шегьердин администрациядиз гъич са квитанцияр-справкаярни гвачиз фена. Администрацияда къвед лагъай мертебада наградайрин отдел ава, анани къве итим ацукънава. Завай жузуна:

- Справкаяр гвани?

- Ваъ. Заз гузвай тIвар гынай, муниципалитетдай тIалабзавай справкаяр гынай? Заз республикадин лайихлу художникдин тIвар я гузвайди.

- Къайда гъахьтинди я.

- И къайдадин гъавурда зун акъазвач. Коммунальный буржар алаз хъайитIа зун хъсан художник хъун мумкин тушни?

- А кар чаз чидач. Чи къилни тIа ийимир, жуванни, справкаяр гваз хъша.

Абур фад къил тIа жедай инсанар хъана, зун гъавурда акъан тийидайди. ЭкъечIна зун анай, эвичIна кIаник. Дуьшуьшдай хъиз, ина са кабинетдин рак ахъа хъана, зи вилик Гъасен Балатов акъатна. А вахтунда ам Чкадин властрин союзда секретарь тир. РикIел аламатIа, са арада гъахьтин къурулушни пайда хъанай. Адетдин жузун-качузун авуна чна; ада хабар къуна:

- Вун заз са жуьреда аквазва хьи?

Занни жуван дерди ахъайна.

- Заз ганвай гъуьрметдин тIвар тестикъарун патал, ина цинни электричестводин буржар алач лагъай справкаяр истемишзава.

Адак хъуьруьн акатна, туьнт жемир эхир лагъана, меслят гана:

- Ваз Зайнаб чизвайди я. Алад гъадан къилив. Гъана ви месэла гъялда.

Муху Гимбатович Алиеван уьмуьрдин юлдаш Зайнаб заз чидай, зун абурун кIвалени хъайиди я. Ада республикадин наградайрин отделда кIвалахзавай.

- Гъасен малим, зун санизни фидач...

- Ваъ-ваъ, - кIевивал авуна ада, - а ихтилатар тур, алад. Занни аниз зенг ийида.

Эхирки, яб гана за Гъасен малимдиз, кIанзни-такIанзни фена республикадин наградайрин отделдиз. Ма ана коммунальный пулар гайи справкаяр тIалабначир...

РАГЪИМАТ ГЪАЖИЕВАДИЗ МУГЪМАНВИЛЕ

Аял девирда батарейкайрал кІвалахзавай «Родина» радиоприемник авай захъ. Гъадай за, чІиш-пІиш ацалтна, Махачкала къадай, лезги передачайриз яб гудай. Гъа вахтарилай эгечІна Рагъимат Гъажиевадин сес зи рикІе гъатайди я.

И кассета¹ заз, зи тІалабун къилиз акъудна, композитор Мегъамед Гуьсейнова багъишайди я. Рагъимат Гъажиевадихъ вичихъ галаз зун садра гуьруьшмиш хъанай. ГъикІ ятІани, журналист Нариман Ибрагъимован теклифдалди, кІвачин хъана чун, чирна адан адрес, еке са къужах къизилгуьлерни къачуна, фена.

РақІар чаз ацІай яқІарин са дишегълиди, гуьгъуьнлай чир хъайивал, Рагъимат Гъажиевадин руша, ахъайна. Ахпа ам вич прихожийдиз экъечІна. КІвале алукІдай халат, кІвачерал тапочкаяр алай буйдиз гъевечІи, яшлу дишегъли. Зи фикирдиз адан ванци ам михъиз маса шикилда аваз гъидай.

Хрущевкада адетдин, гъатта кесиб квартирадин залда ацукънава чун. Таниш хъана. Столдал чай атана. Зав чарарни цІивин гвай. Вичин шикил чІугвадай ихтияр тІалабайла, иесиди ихтияр гана. Нариман Ибрагъимова адахъ галаз ихтилатзава, зун жуван кІвалахдик ква. Гагъ-гагъ иесиди шикилдиз вил язава, ухшарар къвез акурла, разивални къалурзава.

Гъихъгинди яз аламукъна Рагъимат Гъажиева зи рикІел? Ам хъсан лезги чІалал рахазвай, гъелбетда, ахцегъвидикай хкат тийидай, чпин рикІиз чими нугъатдин тав кваз. Акъулдиз-къатІунриз дерин, фикир йигиндиз авахъдай, ара-ара векъини жедай, зарафатни ийидай дишегъли. Нарази тир ам: уьмуьрдин гъаларилайни, вичин дуланажагъдилайни... Гила чаз чизвайвал, адал гъалтайла гъахъсузвилерни хъанвай. Са турба гъана ада, зивривдин ванцелди столдал вегъена. Лагъана: «За ибурукай вучзавайди я?» Турбада адаз ганвай къван наградаяр авай. Наградаяр гзаф тиртІани, адан чІехи бажарагъдиз, уьмуьр ацІурай чІехи кІвалахдиз лайихлу халисан къимет адал агакъначир жеди. Суьгъбетда ада вичин инжикливилер чуьнуьхни ийизвачир...

Суьретдин эскиздал Рагъимат Гъажиевади вичин гъилелди къулни чІугуна, гъайифдивди лагъанай: «Сифте яз художникди зи шикил яна...» Адан и шикил эхиримжидини хъана: пуд вацралай ам рагъметдиз фенай.

Куьтягънавай Рагъимат Гъажиевадин портрет «Лезги газетдин» къилин редактор Агъариза Саидован кабинетда цлакай куьрсарнава.

ИНСАНАР ВА КЪИСМЕТАР

Гъикъван ава чахъ инсанар чІехи кІвалахар алакъай, чпелай чешне къачуна кІанзавай, чпел дамах авуниз лайихлу, амма чеб чи халкъдиз тІимил чизвай... Ахътинбурукай сад вичин вахтунда космонавтар гъазурзавай отряддин начальник хъайи кцІарви Керим Керимов я. Ам заз сифте яз, зи жегъил девирда, Хъилерин хуьре акунай.

* Чун ихтилатдик ква, магнитофондай Рагъимат Гъажиевади манияр язава.

Агввалат ихътинди тир. Анин Ильичан тІварунихъ галай совхозди, девлетлу майишатди, заз Ватандин Чехи дяведа чанар гайибурун обелиск заказ ганай. А вахтунда кІвалахал зун КцІара шегъердин паркуна авайтІани, кІвалах вири район тирал ийизвай: оформление ийидай чкаяр, жуьреба-жуьре плакатар, портретар... За жув халисандиз скульптор яз гьисабайди туштІани, скульптордин кІвалахарни авун герек къезвай, и рекъяй захъ са къадар тежрибани хъанай. Зи гъилин са обелиск Ширвановкада ава, муькуьдини - КцІара, гъайиф хъи, абурал гъал аламач... Хъилерин хуьре обелиск ама, белки, ам вине авай чка тирвиляй чІурнавач. А обелискдин са патал телеф хъанвайбурун гъам чІугвазвай дишегълидин къамат, муькуь патални Ватандин Чехи дяведин орден, адан кІаникайни лаврдин пешер ала. Дишегълидин къамат, ам кьве метрдив агакъзава, амай деталарни кваз за сифте чепедикай кІвале гъазурнай. Пластиндикай нинияр гъикІ ийидатІа, гъа жуьреда. Ахпа абур машинда аваз чкадал тухвана. Анал жими гипсдалди кІалубар къуна, ахпа формайра бетон цана...

Вири жемьтдин вилик гуьмбет ачухдайла, адет тирвал, лента райкомдин сад лагъай секретарь Гъажибалаевани Керимова атІанай. Вичиз гаф гайила, ам хъсан лезги чІалал раханай. КІватІ хъанвайбуру кушкучдалди адан тІвар тикрарзавай. Вичин къуллугъдиз килигна засекреченный кас тирвиляй, ватангълийриз ам чидачир. (Лугъузвайвал, адан куьмек хъана дагъустанви Муса Манарова космосдиз лув гайиди я.)

Гуьгъуьнлай, а кІвалахал аламачирла, Керимова хайи патани хийирдин крарик къил кутунай. Бакуда адан алахъунралди, манийвал гудайбур хъанайтІани, космосдин технологийрин завод эцигнай. Ана зи хуьруьнви Бекер къилин инженер тир. Анжах абурув чпин кІвалахдал кІукІ гъиз туначир. Гила а заводда лопаткаярни ведряяр акъудзавалда...

Космонавтар гъазурдай отрядда зи хуьруьнви, физикадинни математикадин илимрин кандидат Кубат Кубатовани кІвалахайди я. Адан къисмет эхирдай туькъуьлди хъана. Ам отрядда математикадин расчетрин группадин кьиле авай. Гагарин космосдиз экъечІайла, и дестеди чпин расчетра гъалатІдиз рехъ гана. Казахстанда чилел эвичІун гуьзлемишзавай Гагарин Саратовский областда эвичІна. (Адалай вилик космосдиз лув гайи кицІер, ашкара тирвал, чилел гъа тайинарнавай чкайра хтанай.) Вири хъсандиз алатна: сад лагъай космонавт сагъ-саламатдиз амуькъна, ада вични дуьньядиз машгъурна, уьлкведин адни хкажна. Амма Королева, гьелбетда, Кубатов кІвалахал туначир. Гуьгъуьнлай ам Москвада яшамиш жезвай. Уьмуьрдикай рикІ хана, азарлуни хъана, фад рагъметдиз фена.

МИГРАГЪАЙ ТИР ЧЕХИ КАС

Искусство - ахътин чка я хъи, ана гъалт тийидай къилихдин инсан, тежер хътин кІвалах авач. Садбурун руьгъ гъамга хъиз миьхи я, уьмуьрдин чиркер абурухъ эсиллагъ галуькдач. Муькуьбуру искусстводикай багъна къуна чпин кІвалахар туькІуьрда, ихътин вахтара абурухъ пайда жезвай алакьунри вун лап тажубарда. Садбурулай кепекдик квачир кІвалахралди чпин тІвар-ван акъудиз, гъатта масадан бажарагълу кІвалахдин иесивал авуна девран гъализни алакьда. Муькуьбур, тІебиатди чпиз инкар тежедай алакьунар ганвайбур, датІана хъендик кумуькъда, вири халкъди чпел дамах авуниз лайихлу абурун тІварарни кваз икана рикІел хуькведа...

Миграгъви Эмирбег Керимов Сурикован училище акъалтГарнавай пешекар художник тир. Чпин арада художникри адаз Чехи кас лугъудай. Ам амайбурулай яшлу хъуниз ва я чЕхи къуллугъдал хъуниз килигна ва: гъайиф хьи, яшлу итимдиз элкъведай къисмет адахъ хъанач, ам фад рагъметдиз фена. ЛакIаб адал художникриз ачухдиз аквазвай чЕхи бажарагъдиз килигна акъалтнай.

Эмирбег вичелай гуьгъуьниз гзаф къадарда кIвалахар тур художникрикай туш. Амма адан гъиликай хкатай гъар са шикил гуьзлемиш тавурди, лишанлуди жедай. Гъар сеферда ам рикIел хтайла, зи вилерикай адан шедевр яз гысабуниз лайихлу «Миграгърин авазар» каразава. Эмирбегахъ халисан бажарагъдин викIегъвал ва бейхабарвал авай. Садра, месела, ада кIвачел залан дишегълидин суьрет чIугуна майдандиз акъуднай. Са бязи «агалнавай» ва я вилик кутун кутугнавачиз аквадай темаяр авайди я эхир. Дишегълидин гурчегвилини къадир авай дагъустанви художникрикай а вахтара гыч садан къилизни аял гуьзлемишзавай дишегълидин къаматдал къару хъун къведачир. Эмирбеган кIвалахди вири мягътеларнай.

Уьмуьрдани адай гагъ-гагъ гуьзлемиш тавур амалар акъатдай. РикIеллама, художникрин союзда хуру везнейри безетмишнавай перем алаз къекъвез ада виридан фикир вичел желбдай. Ярар-дустарал къару, мел-межлисдикай хкечI тийидай итим тир. Амма бахтуни адаз чин ачухначир. Аялрикай адаз къве руш авай. Гъар кткана бубадиз вичин веледар Эмирбегаз вичин рушар къван кIан жеч. Заз акI жедай, адан чандин са пай гъа рушаринди хъиз. Атана цIемуьжуьд йисаз акъатнавай чЕхи руш суруз тухвай азарди ам вични михъиз кIуднай. Дерт элякъ тийизвай ада тегъерсуз хъуниз къил янай. Ахпа вични азарлу хъана, рушан гуьгъуьналлаз фена...

Эхъ, ЧЕхи кас – чЕхи художник тир. Халисан бажарагъ жагъин тийидай хътин затI я, адахъ къимет авайди туш, ам халкъдин эменни хъана кIанзавайди я. Амма чун гзаф вахтара чна вуч рикIелай ракъурзаватIа, квадарзаватIа аннамишиз вердиш туш. И патахъай чун гагъ-гагъ бубадила атай мал-девлет къайгъусузвилелди тар-марзавай явакъан хъиз ухшар жеда.

ЖАВИД САДЫКЪИДИКАЙ

Художественный вузрин выпускникрин кIвалахрин конкурс тухун – Художествайрин академияди арадал гъанвай адет тир. Ихътин конкурсда медалдиз неинки са Дагъустандай, гъакI вири Кеферпатан Кавказдай сифте яз лайихлу хъайиди Жавид Садыкъи я. Нубатдин конкурсдиз вад вишелей виниз искусстводин гъар жуьрейрин ва жанрайрин эсерар агакъарнавай. Жавидан мозаикадин панно «Дагъустандин атлуяр» гимишдин медалдалди къейднай (къизилдин медаль а йисуз жюриди садазни тагун къетIнай).

«Атлуьри» республикадин художникрин союзда вижевай къиргъин къарагъарнай. Им романтизмдин къайдайра теснифнавай монументальный композиция тир: атлуяр гуя лувараллаз дагъдиз хкаж жезва; эсерда куьгънеданни цIийидан женгинин, игитвилини жуьретлувилини эбеди тема гъатнава.

Яшдиз Жавид залай гъвечIи тиртIани, чи танишвал гуьгъуьнлай дуствилиз элкъвена ва адан эхиримжи йикъаралди давам хъана. Анжах са завай туш икI лугъуз жедайди. Ам дагъустанви хейлин художникри чими

гъиссералди рикел хкизва - члехи несилдин векилрини, адалай вичелай жегилбуруни.

Адан уьмуьрдикай завай вуч лугъуз жеда? Ам чи халкъдиз хъсандиз чизвай филолог-арабист Мегъамед-Гъалиб Садыкъидин хизанда дидедиз хъана. Шикилар ядай гъевес Жавидак фад акатна. Ихътин ихтилат ийизва. Цуд йисавай Жавида садра квализ хтана вичи институтда чертеждай хъсан кьимет къачурдакай лагъаналда. Малум хъайивал, куьчеда гьалтай къунши жегилди, студентди, адаз вичивай саклани чертеж ягъиз жезвач лагъана шикаятна. Жавида адаз вичин куьмек теклифна. Политехнический институтда гададин квалах къабулайла, абур къведни аламати хъанай.

Муьжуьд лагъай класс акьалтIарай Жавид Махачкаладин художественный училищедик экечIиз кIвачин хъайила, диде нарази яз амукънай: им вуч пеше я къван, ширер ядай устIар жеда вакай... Училище регъятдиз, хъсан кьиметралди акьалтIарна, а вахтара адет тирвал къве йисуз малимвиле кIвалахна, ам Ленинградда Репинан тIварунихъ галай художестваирин академиядик экечIна. Яру диплом гвай выпускник аспирантурада академик Мыльникован мастерскойда амукъна.

Жавидан бажарахъ анжах са монументальный живописда ачух хъаначир, ам лап хъсан суьретчини тир. Адан живописдин кIвалахар Махачкалада, Москвада, Санкт-Петербургда, уьлкведин сергъятрилай къерехра – Германиядин, Швейцариядин, Венгриядин шикилрин галереяйра къалурнай...

Садра Питерда ада заз гъевеци, инсандин кап къван авай, куьгъне гичин къалурна. Адан къвалал вучтин ятIани гъавурда акъан тийидай экъисай чка алай. Чинал хъвер алаз ада жузуна:

- Ви фикирдай, им вуч я?

Залай и экъисай чка, в функциональном плане, вуч патал виже къведатIа жаваб гуз алакънач.

- Ихътин мад са гичин жагъанва, - лагъана Жавида. – Анжах адан къвалал, и чаз акваздайдалай тафаватлу яз, гъевеци легъв ала...

Жавида гъавурда турвал, са гичиндал экъисай чка, муькуьдал легъв – итимвилининни дишегъливилинин лишанар тир.

Гъили авунвай гичиндал устIарди муькуьфдивди зегъмет чIугунвайдини къатIуз жезвай. КIалубрал гьалтайла са акъван дуьзди туширтIани, адан пропорцияр рикIиз хуш жедайбур тир. Жавида а гичин са гъи ятIани НИИ-диз ахтармишиз тухванай, анани и затIунин яш къуд агъзур йисав агакъзавайди тайинарнай. Ам Сулейман-Стальский райондин СтIалрин пуд хуьр авай чилера санлай жагъанвайди тир. Муькуь гичинни Жавида чпин кIвале ама лагъанай.

Къад йисав агакъна Санкт-Петербургда яшамеш хъанайтIани, Жавида Дагъустандихъ галаз алакъаяр хвенай. Мисал яз, ада ина пединститутдин спорткомплекс, аялрин театр, хуьруьн майишатдин институтдин общежитие, Махачкаладин жегилрин дворец, Южно-Сухокумскда автовокзал гуьрчегардай эскизар гъазурнай, маса кIвалахарни тамамарнай. Ада хейлин бажарагълу дагъустанвийриз куьмекар ганай, абур художестваирин академиядик экечIун патал гъазурнай. Мадни завай лугъуз жеда: ада чи са бязи художникрин яратмишунризни тагъсирна.

Дагъустандай агай мугъманар гагъ-гагъ варцаралди адан патав яшамеш жез амукъдай. А 1998-йисан гагуз зунни Питерда адан мугъман тир.

Махачкаладиз хтайла, зал хабар агакьна: Жавид хкизва... Алакьунри цуьк акьуднавай, чӀехи мурадар авай художникдив ажал бейхабар агатнай. А юкьуз ам самолетда аваз Германиядиз фин герек тир. Ана кӀвалахдин патахъай икьрар хьанвай. Виликамаз аниз фенвай уьмуьрдин юлдашдини хци ам гуьзлемишзавай... Адалай гзаф крар алакьна, амма вичиз тӀебиатди ганвай бажарагъдин мадни гзаф мумкинвилер ишлемишиз ам агакьнач.

ГЕОРГИЙ ЛЕЗГИНЦЕВАХЪ ГАЛАЗ ГУЪРУЪШАР

Садлагъай сеферда ам, Георгий Михайлович Лезгинцев, зи мастерскойдиз журналист Шихзада Юсуфов ва мад са шумуд кас галаз атана акьатнай. Гуьгьуьнлайни гьар сеферда Махачкаладиз хтайла, маса ксарни галаз ада зал кьил чӀугвадай. Гьар сеферда Москвадиз фейила, зунни адан кӀвализ илифдай.

Гьихьтинди яз чидай заз Георгий Михайлович? Уьмуьрда вич агакьнавай чӀехи дережайриз килиг тавуна, эсиллагъ лавгъа квачир кас тир. Сифте яз ам зи мастерскойдиз атайла, чна, яшдиз адалай жегьилбуру, ада чи гафар гьикӀ кьабулдатӀа тийижирвиляй рикӀик кин кваз теклифнай: са тӀимил-шимил коньяк хьвайитӀа гьикӀ жедатӀа?

- ТӀимил-шимил вучиз? – лагъанай ада. – Квез кӀандатӀа, сагъ ведре хьвада!

Зарафатардай. Чахъ галаз вич таяр-туьшерихъ галаз хьиз тухудай, гьа са вахтунда интеллигентвал адан ивидик квай. Сад рахадайла, кисна яб гудай.

КцӀара са куьчедиз Михаил Лезгинцеван тӀвар гайи вахт зи рикӀелай алатзавач.

- Вун кьведани? – жузунай завай Георгий Михайловича.

Мегер завай ахьтин мярекатдал хьфин тавуна жедайни? ЯтӀа флан чкадал пака машинар акьвазда, лагъанай ада. Лап гьукуматдин делегация хьиз «Волгайра» аваз хутуззавай абурук акахьиз заз кьимиш атаначир. Гуьгьуьннин юкьуз рейсинин автобусда аваз КцӀариз рекье гьатай зун геж агакьнай. Шад мярекат гурда гьатнавай, чӀехи ксар са-сад экьечӀиз рахазвай.

- О, вун хтанани! – Георгий Михайловича зун кьужахламишна.

ЧӀехи гьакимар, багъа мугьманар килигиз амукьнай: яраб им вуж ятӀа, Лезгинцева вичиз икӀ гьуьрмет ийизвайди?

Зи патай адаз авай гьуьрметдин гьавурда акьун четин туш: гьи лезги я Лезгинцеврин несилдал дамах тийизвайди? Амма вучиз ада заз, дуьшуьшдай таниш хьайи чара касдиз, рикӀин сидкьидай гьуьрметар ийизвайтӀа, вучиз адаз чи алакьяр багъа тиртӀа гьавурда тун заз четин я...

МОСКВАДА СИФТЕ ЯЗ АДАН КӀВАЛИЗ ЗУН ИКӀ ХЪАНА ИЛИФНАЙ.

Дагъустандин делегациядик кваз зун Москвадиз культурадин работникрин профсоюзрин съезддиз ракурнай. Съезд Союзрин кӀвалин Колонный залда физвай. Зенг авуна за: Георгий Михайлович, зун Москвада ава.

- Адрес ваз чизва, - лагъана ада, - килиг гьа, атун тавуна акьвазмир.

Няниз кьведай вахтни тайинарна. Амма завай физ хьанач. Горбачева обществодин залпандар гьуьргъуь авунвай девир тир, инсанар рахаз эгечӀнавай. Съезддал профсоюзрин ЦК-диз ва маса сечкияр ийидай органриз

хкягъун патал адет тирвал виликамаз тестикъарнавай ксарин кандидатураяр делегатри къулухъ элкъуьриз, масабур теклифиз башламишна. Съезддик акатна гъулгъула, тешкилагчияр заседание акъвазаруниз мажбур хъана. Арадал атай гъалар туькIуьр хъувун патал коммунистар къилди заседанидал къватIна. Зунни коммунист тир, тефена жезвачир. Гъа гъанай, Колонный залдай, за Георгий Михайловичаз зенг авуна, агъвалатдин гъавурда туна, багъишламишун тIалабна.

Абурун къвализ зун пакад юкъуз фена. Вич лугъумир, Георгий Михайловичан юлдаши, Елена Евгеньевнади, зун атунал вили алаз, кулинариядин ктабрай килигиз милли хуьрекар, дулма, маса затIарни гъазурнавай къван. Холодильникда эцигнавай абур баят хъана лугъуз адак къалабулукъ квай. Къайгъу авач, секинарна за ам, гъикI хъайитIани неда абур чна.

За Дагъустандай гъанвай савкъат, «Лезгинка» коньякдин шуьшени акъудна. Ам Георгий Михайловича вахчуна, столдал маса коньяк эцигна. Елена Евгеньевнади зун Георгий Михайловичан ихтилатрай чизвай. Ада зун, акунмазди, вичин багъри инсан хъиз къужахламишна. Гуьгъуьнлай ам зав лап вичин хцихъ галаз хъиз вердиш хъанай. Буйдиз гъевечIи, гъамиша гъерекатдик квай, пара регъимлу дишегъли тир.

Абур Московский проспекта ирид лагъай мертебада, балхундикай Гагаринан памятник акъазвай адетдин пуд къвалин квартирада яшамаш жезвай. Чехи мумкинвилер авай кас тиртIани, квартирада багъа, гуьрчег шейэрик вил хкIазвачир, фикир желбзавайди цлак квай, якъин, Дагъустанда савкъат яз ганвай халичани гъаф къадарда ктабар тир.

РикIелай алат тийидай чи гуьруьшрин нянин сятера чун гъаф крарикай раханай. Георгий Михайлович вичин пешедал ашукъ кас тир ва ада вичин къвалахдикай гъатта зи, адан пешедивай яргъа, касдин фикирни желбдай суьгъбетар ийидай. Минералрин коллекция къалурдай, абурукай гъим гъинай ятIа, ам гъикI жагъайди ятIа ихтилатдай. Садра чи арада гила вичикай мад рахаз эгечIнавай Къизил-дередикай ихтилат къатна. Георгий Михайловича тестикъарзавайвал, а мядендик полиметалларни, къизилни ква, амма гъаф къадарда ваъ: са тонна накъвадикай мумкин я къвед-пуд грамм къизил хкатун. Мадни, лугъудай ада, Къизил-дередик хаталу радиоактивный металлар ква.

Георгий Михайловича заз вичин хизандикай, бубадин къисметдикай ихтилат авунай, хизандин архивда хуьзвай документар, куьгъне шикилар къалурнай. А шикилар за жуван «Зеннитдалди» ягъ хъувунай ва гуьгъуьнлай саки ацIанвай пленка фотожурналист Тажидин Мегъамедовав вуганай. Жував хуьдалди, и къиметлу шикилар заз пешекардин гъиле хъун хъсан акунай.

МАДНИ АДАКАЙ

Зи къвалахар Георгий Михайловичаз бегенмиш тирди за къатIузвай. Адан бубадин, Михаил Лезгинцеван, суьрет за пуд сеферда чIугунай, са потрет Бакуда къиле фейи Каспийдин патарив гвай уьлквейрин биеналдизни акъуднай. Георгий Михайловичан вичин портретни чIугунай, ада вичи тIалабна ваъ, ада завай гъич садрани са затIни тIалабайди туш, им за хушуналди авур къвалах тир.

Искусстводиз ада интерес ийизвай. Чна рикIелай алуд тийин, ам, гъич тахъайтIа (заз чидайбур), къве романдин автор, литературадин премийрин

лауреатни тирди. Амма зун гъавурда акъурвал, вичи вичин кхьинриз ада са акъван къимет гузвачир: чӀехи кӀуллагъдал алай, вичин пешедиз вафалу адаз кхьинар са машгъулат тир.

Ам вичин бинеяр рикӀелай алуд тавунвай, абуруз кӀевелай интерес ийизвай кас тирдал шак гъиз жедач. И кардикай адан «Человек с гор» романдини шагӀидвалзава. Гъавилай суал кӀевезва: бес вучиз адаз Дагъустан, Дагъустанда ам геж, уьмуьрдин эхирра, чир хъана? Заз ашкара хъайивал, ам Дагъустандихъ галаз алакъайра гъатиз, гъикъван азад вахт авачир кас тиртӀани, алахъни авунай. Вични теснифзавай кас яз, ам Расул Гъамзатовахъ галаз мукъувай таниш тир. Уьлкведа машгъур, виридаз ала шаирдиз ада вичин бинеярикай, бубадикай ахъайнай. Амма Москвада а кас авайдакай Дагъустанда чи чӀехи шаирдин мецелай гъич садрани са гъвечӀи ихтилат къванни алатначир. Георгий Лезгинцевакай чаз адакай хатадай чир хъайи журналист Шихзада Юсуфова сифте яз хабар ганай.

Штулрин хуьряй тир Мегъамед Гъуьсейновакай Михаил Лезгинцев гъикӀ хъанай? Ингъе, Георгий Михайловича заз гъихътин ихтилат авунайтӀа.

Бакуда инкъилабдин кӀвалах тухузвай Мегъамед Гъуьсейнов юлдашрихъ галаз анай катуниз мажбур хъана. Каспийдилай гимидаваз Астрахандиз фидай рекъе Мегъамед кӀевиз азарлу хъана, шегъердиз агакъайла духтурханадиз аватна. Ам пачагъдин охранкади хаталу тахсиркар хъиз жагъурзавай. Духтурханада кӀвалахзавай са жегъил рушаз (мумкин я, медсестрадиз) государстводиз акси кӀвалах тухузвай хаталу инсан чир хъана. Гъа са вахтунда ам абурар алай дагъви гададал зарафатсуз ашукъни хъана. Руша дагъвидин вилик шартӀ эцигна: вакай охранкадиз хабар гун зи буржи я, амма вун зал эвленмиш хъайитӀа, за вун вуж ятӀа садазни лугъудач. Къаст авай урус гуьзел Мегъамедазни бегенмиш хъанай жеде. Ада гаф гана: за вун вахчуда, анжах исятда ваъ, са тӀимил геж, хъсан вахтар алукуьайла. Икърардал рази хъайи руша сагъ хъхъана Петербургдиз рекъе гъатзавай дагъвидиз Михаил Лезгинцеван тӀвар алай документар туькӀуьрдайвал авуна. Гъа икӀ Михаилаз элкъвей дагъвидини вичи гайи гаф чӀурнач: революциядилай кьулухъ Астрахандиз хтана ам а рушал эвленмиш хъана.

Георгий Михайловичан суьгъбетрай заз чир хъайивал, Иосиф Джугашвилини Мегъамед Гъуьсейнов дустар тир. Лезги Мегъамеда вичин гуржи дуст къве сеферда жандармайрин хурукай хукуднай. Садра Бакуда. Гъулгъуладин вахтунда абур гуьгъуьна гъатнавай жандармайрихъай катдайла, Иосиф куьче кӀевнавай баррикададилай элячӀ тежез амукъна: адан са гъил члахъди тир эхир. Мегъамеда ам вичин далудал яна хаталу чкадилай алудна. Гъа ихътин дуьшуьш гуьгъуьнлай Петербургдани тикрар хъхъана.

Вахтар фена, 37-йис алукуьна. Бейхабар «немсерин шпиондиз» элкъвей уьлкведин оборонадин министр маршал Тухачевскийдихъ галаз а чӀавуз армиядин финансрин кӀвалах тухузвай Лезгинцевни кьуна. Лубянкадин подвалдиз аватай адалай Сталиназ чар ракъуриз алакъна. Чар куьруьди тир: «Долг платежом красен». Георгий Михайловича заз къалурай и чарчин копиядин пипӀелай Сталинан гъилелди кирсеба кхъенвай: «Расстрелять». Амма вучиз ятӀани Михаил Лезгинцев гуьллеламишначир, адан эхир мадни мусибатдинди хъанай...

Георгий Михайловичаз зи кВалахар хуш тирди акурвиляй, за адан бубадин портрет чІугун кьетІна, алава яз, адан вичин портретни чІугуна. И кьве портретни гваз Москвадиз акъатай за Курский вокзалдикай (а чІавуз кьибледихъай кьвезвай поездар Павелецкий вокзалдик кьабулзавачир) адан кВализ зенг авуна. Трубка хкажай Елена Евгеньевнади заз Георгий Михайлович духтурханада кьатхъанвайдакай хабар гана. Вокзалдикай зун, такси кьуна, дуьз ам кьатхъанвай Шелковской шосседал алай кардиологиядин центрадиз рекъе гьатна.

Ина кьве подъезд авай: санай жергедин инсанар кьатхъанвай паюниз физвай ва аниз вири ахъайзавай, муькуь, Георгий Михайлович авай паюна чІехи ксар сагъарзавай. Аниз мертебада персоналдин дишегълийриз зун ахъагъиз кІан хъаначир. Куьн зи гъавурда акьукъ, алакъариз алахънай зун а дишегълияр, зун кьве агъзур километрдин мензил атІана атанвайди я а кас акун патал; ингъе, заз адаз и портретар багъишиз кІанзава... Уьмуьрдин са бязи четин макъамра искусстводи куьмек гуда эхир: портретар бегенмиш хъайи московэгъли дишегълийрин рикІерни хъуьтуьл хъана, абуру зун Георгий Михайловичан патав ахъайна.

Ам кьве кІвалин, ксудай чка кьилди тир, телевизорни, холодильникни, телефонни авай палатада кьатканвай. Къулайдиз ацукъна жузун-качузун ийидайла, Георгий Михайловича вазайла кьачуз, чукІулдал алагъариз заз мандаринар гуз эгечІна. ЧукІулди зи фикир желбна: им жейрандин кІвачикай тум галай финка тир. Георгий Михайловичаз ам Колымада авай Сусакан лагердин начальникдин пишкеш тир. Гъа чукІулдилай ихтилат кватна духтурханадин палатада Георгий Михайловича заз вичин бубадин эхирдикай рикІІардай суьгъбет авунай.

Гуьллеламишдай чкадал Михаил Лезгинцев 1941-йисуз Колымадиз, Сусакан лагердиз акъатна. Инани адакай «тахсиркар» хъана: ам гуьллеламишиз кІанзавай са азербайжанви кьутармишиз алахъна. Нетижата вич карцерда ацукъарна. Ам вучтин карцер тир? Георгий Михайловичан гафарай, садрани муркІадикай авагъ тийизвай накъвада атІанвай фур. И фура Михаил Лезгинцев яд илична муркІадив кьаз туна кьенай. Мейит карцердай акьуддайла, адан чІарар накъвадихъай галудун кьезил акъвазначир...

Сусаканда кьизил хукуддай мяден ава, гъавиляй тир «Союззолотодин» кьиле акъвазнавай Георгий Михайлович аниз фенвайди. Ина адаз бубадин сурни жагъанай. (Эхъ, лагерра кьейибур вири санал сурара-фура кучудзавайтІани, Михаил Лезгинцев кьилди кучуднавай.) Георгий Михайловича кардиологиядин центрада палатада ацукънавай чкадал, чукІулдалди алагъариз заз мандаринар гуз суьгъбетнай:

- Сусакандин лагердин начальникди зун кьунагъламишна. Столдал темягъ фидай хътин ири помидорарни алай. Абурукай сад гъиле кьуна за жузуна: «Гъинай я ихътинбур, Украинада гъизваз тахъуй гъа?» Лагердин начальникди жаваб гана: «Ваъ, гъа ина битмишарзавайбур я». – «ГъикІ?» - «Парникра. Ина чилик ирид кьат мейитар кучуднава, гъабурал, ингъе, гъикІ экъечІзаватІа». Зи гъиляй помидор аватнай. Белки, адак зи бубадин са кІусни квайтІа...

Им Георгий Михайловичанни зи эхиримжи гуьруьш хъанай. Жуван уьмуьрда заз чІехи ксарни, машгъур ксарни тІимил акунач. Абурукай виридакай Георгий Михайловичахъ галаз суьгъбетра акъатай сятер заз кьетІендаказ багъа я. Аданни адан уьмуьрдин юлдаш Елена Евгеньевнадин экуь кьаматар захъ галаз жуван эхиримжи нефесдалди амукъда.

ЦӀийи тӀварар

Марьям Къазибеговади, школада кӀелзамай йисарилай инихъ шишрар кхъизва. Абурукай са къадарбур райондин ва республикадин газетрин чинриз акъатнава. Къе ам, 2015-йисуз кӀелзавайбурув агакьай «Чуьллерин девриш» шишррин кӀватӀалдин автор я. Дагъви дӀшегъли шаирдин мурад чилин винел регъим, мергъемет, гъурмет эксик тахъун я.

М. Къазибегова Ахъегърин хуьре ханва ва гъана яшамииш жезва. Ам туькӀвей чӀехи хзандин экв-кайвани я. Пешедиз – духтур. Ада медучилище акъалтӀарнава. Педешай, гъайиф хьи, са юкъузни кӀвалахнач. Ада кӀвалин-къан дердияр сифте чкадал эцигна.

Марьям КЪАЗИБЕГОВА

ВУН ГАЛАЧИЗ

**Зи вил гала вахъ, Чубарук,
Заз ви патав хквез кӀан я.
Ви суралай цуьквер атӀуз,
Силин чилел къекъвез кӀан я.**

**Гъевесдалди хур ацӀуриз,
Силин гъава чӀугваз кӀан я.
РикӀин дердер ваз ахъайиз,
Заз дуьньядив рахаз кӀан я.**

**Эхир кӀвалин накъвадални
Заз гъамиша къекъвез кӀан я.
Вун къатканвай къаварални,
Лацу лиф хъиз, элкъвез кӀан я.**

**Куьз ятӀани Чубарук тӀвар,
Лап диде хъиз, ширин я заз.**

Вун галачиз, ви сес тежез,
Яшамиш хьун четин я заз.

Ви шикилдиз килигиз за
Яргъи йикъар акъудзава.
Гъиссерин нагъв кIвадариз вал,
Зи дарихвал алудзава.

Вили цава гъетер бул я,
Гъа гъетерик физ кIандай заз.
Мез тахкур гъуъл сура турла,
Гъанай са гъед гъиз кIандай заз.

ДИДЕДИН КЪАЙГЪУЯР

Веледиз бахт тIалабзава дидеди,
Адал дамах ийидайвал вядеди,
Иес хъайла адакай дуъз пешедин,
Дидедин рикI дигмиш хъанвай нар жеда.

Бегьер гъизвай къелем чилин абур я,
ГъвечIи хилер тан къужахиз мажбур я.
Къуъзуъбуру чаз гузвайди сабур я,
Яб тагайтIа, багьер тегъир тар жеда.

Дидедин тIвар виридалай чIехи я,
Живед къунвай хътин къилни рехи я.
Дидедин чин чун аквазвай гуъзгуъ я,
РикI тIар авур балад къилел хар жеда.

Дидед жафа гъич рикIелай алудмир,
Бубад веси гъич фикирдай акъудмир,
Акьуллу хъухъ, ахмакърив жув агудмир,
АгудайтIа, дидедин рикI тIар жеда.

Къаравилчяр

* * *

Са пачагълугъда тахтуниз цїийи пачагъ къвезва. Тахт вахкудай чІавуз виликан пачагъди адав кІевирнавай пуд кагъаз вугузва:

-Жув кІеве гъатай чІавара ахъайна кІела.

Са къадар вахт алатайла, пачагълугъда къалабулухар пайда жезва, халкъ арза-ферзе гваз пачагъдин патав къвезва.

-Чун икъван писдиз вучиз яшамиш жезва?- хабар къазва абуру пачагъдивай.

Адан рикІел виликан пачагъди вичиз тур кагъазар къвезва. Ачухзава ада сад лагъай кагъаз.

-Вири тахсирар зал вегъ,- кхъенва ана.

Пачагъдини гъакІ авуна: вири тахсирар алатай пачагъдинбур тирди, вичи халкъдин гъал-агъвал хъсанарун патал вири крар ийи-звайди, амма гъеле нетижаяр хъанвачирди халкъдиз лагъана. Халкъ секин хъана.

Са вахт алатна, мадни халкъдин аксивилер къарагъна.

-Чун йикъалай-юкъуз четинвилера вучиз гъатзава?- хабар къазва пачагъдивай.

Жаваб гуз тахъай пачагъди къвед лагъай кагъаз ачухзава.

-Вири крар хиве яхъ?- кхъенва кагъазда.

Пачагъди халкъдин вилик экъечІна лагъана:- Къе-пака ахътин йикъар аквада хъи квез, куьн гъар сад къизилрин юкъва жеда.

ЧІалахъ хъана халкъ.

Фена вахтар, халкъ мад къарагъна, пачагъдиз абуру зур къалуриз эгечІна. КичІе хъана пачагъдиз. Ада пуд лагъай кагъаз ачухна.

Ана кхъенвай:

- Кхъихъ жуван пуд кагъаз, тади гъалда эвичІ тахтунай!

Лугъуда хъи, акбуллу пачагъди гъакІ авунни авуна.

* * *

Имтигъанар къабулзавай профессордиз студентрикай хъел авай, гъавилий ада абур кІевера твазвай.

-Лугъун чна, вун шегърдин маршруткада аваз физва, ваз пара чими я, вуна вуч ийида?

-За дакІар ахъайда, профессор,- жаваб гузва студентди.

-Дуь-уьз. Гила вуна заз лагь, вуна дакIар ахъайна, маршруткадин къене вуч дегишвилер фида, адан йигинвал тIимил жедани, гзаф?

Студентдивай жаваб гуз жедач, адаз чIуру къимет яда.

Гъа икI са шумуд касдиз. Эхирни профессордин вилик вич нини хъыз туькIуърнавай руш ацукьда. Адазни гъа са суал гуда:

-Вун шегъердин маршруткада аваз физва, ваз чими я, вуна вуч ийида?

-За жувал алай жигет хутIунда.

-Вун гъавурда акьуначни – ана лап пара чими я?

-Жигетдин кIаник квай шейэрни хутIунда за.

-За лугъузва ваз, маршруткада нефес къадайвал чими я.

Профессордин гъавурда акьур руша жаваб гузва:

-Ваз вуч аватIа чидани, профессор, маршруткадин, ана ацукьнавай инсанрин патай вири крар за къабулда, амма дакIар за ахъайдач.

* * *

Гъуьлуьк квай руша, бубадин къилив атана, адаз вичин арза-ферзе ийизва.

-Завай эхиз жезмач, дах, заз гъуьлухъ галаз чара жез кIанзава – вуна вуч лугъуда?

-Вучиз, я бала, куь арада вуч хъанва?

-ДатIана ички хъвазва, пияндиз хквез, къал акъудзава, зун гатазва, санани кIвалахни хъийизмач.

-Дахдиз яб ганачир вуна, бес вун чи гафунал гафни эцигна адаз вучиз фенай?

-Ахмакь тир, я дах, ахмакь!

-Тирла, за вуч ийида, я чан руш? Ахмакь тир вун павилиз къачунни авуна, ваз адавай мад вуч кIанзава?..

* * *

Жегъил буба вичин аял кIвализ хутахиз аялрин бахчадиз физва. Аквазва адаз, аял, гъа вич хътинбур галаз, къумадал ацукьнава ва виридан гъиле телефондин трубкаярни ава. Тербиячи, лагъайтIа, патав гвай куьсруьдал ксанва.

Хъел акатзава жегъил бубадик.

-Аялар чпин ихтиярда туна, вун ксанвани? Им вуч лагъай чIал я? Эгер абур экъечIна гъарнихъ сад фейитIа? Квахъдачни аялар?

-Гъиниз квахъда абур?- секиндиз жаваб гузва ахварай аватай дишегълиди.- Гъа и къумадилаь анихъ фенмазди, вайфайди кIвалах хъийизмайди туш.

* * *

Папакай хъел авуна гъаятдиз экъечІнавай гъуъл, гъилер кълелай
виниз хкажна, Аллагъ талладив рахазва:

-Я къурбанд хъайиди! Рушар тирла, ибур иербур, тавазлубур, ха-
турлубур жеда эхир, бес дишегълияр-папар хъайила, ибур икъван
пис, инсафсуз вучиз жезва?

Аллагъ таллади жаваб гузва:

-Вучиз лагъайтІа рушар – ибур за халкъзава, дишегълийрикай
рахайтІа, абурукай папар ийизвайбур куън, итимар, я.

* * *

Нубатдин сеферда духтурдин патав атанвай дишегълиди адаз
дуаяр, вай-зирар ийизва:

-Вун пара сагърай, чан духтур, вун алай чка лагъайбурни сагърай.
Эгер вун хъаначиртІа, зи сурал фадлай чІур акъалтнавай. Вад йис
вилик къена куътягъ хъанвайди тир зун...

-АкІ лугъумир, я кас. Вун пара сагърай, ваз зун алай чка лагъайбур-
ни сагърай. Эгер вад йисан вилик вун къенвайтІа, эгер вун хътинбу-
руз зун алай чка къалурзавачиртІа, зи гъал гъикІ жедай бес? Завай
ихътин кІвалер эцигиз, кІаник хъсан машин кутаз, жуван гъал-агъвал
икъван хкажиз жедайни?

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

